

Història del Pensament Polític

Esquema dels temes de l'assignatura

Curs 2016-17

PB 34959

Professor: Anselm Bodoque

Tema 1

Presentació de l'assignatura

1 Professor 2 Alumnat 3 Classes 4 Tutoria 5 Temari 6 Bibliografia de referència 7 Avaluació 8 Llengües

---

1. PROFESSOR

Anselm Bodoque Arribas

Correu electrònic: anselm.bodoque@uv.es

2. ALUMNAT

39 alumnes matriculats

3. CLASSES

Aula **N113**

Dilluns: 15.30 h - 17.00 h

Dimarts: 15.30 h - 17.00 h

4. TUTORIA

Despatx 1P18

Dilluns: 14.30 h a 15.30 h

Dimarts: 14.30 h a 15.30 h, i 18.30 h a 19.30 h

Per a agilitar les tutories, cal concertar prèviament una reunió de tutoria per correu electrònic.

5. TEMARI

Unitat Temàtica 1: INTRODUCCIÓ METODOLÒGICA
Tema 1. La història del pensament polític Presentació de l'assignatura. — Introducció als seus continguts. — Metodologies en la història del pensament polític.
Unitat Temàtica 2: L'ANTIGUITAT CLÀSSICA
Tema 2. El pensament polític anterior a Grècia De les societats acèfales als grans imperis. — Mesopotàmia i Egipte: formes de govern i idees polítiques. — Altres experiències polítiques de l'Antiguitat.
Tema 3. El pensament grec: dels orígens als sofistes Del mite i el logos. — La polis. — Primeres idees sobre la justícia. — Els sofistes. — La democràcia atenesa: el segle de Pèricles. — Sòcrates. — La crisi del segle IV.
Tema 4. Plató El pensament platònic: fonaments i desenvolupament. — La República. — El Polític. — Les Lleis.

Tema 5. Aristòtil

El pensament aristotèlic: fonaments i desenvolupament. — La Política. — La polis ideal. — La polis real.

Tema 6. La fi de la polis i les escoles hel·lenístiques

L'ocàs de la polis. — Les monarquies hel·lenístiques. — L'escola epicúria: Epicur. — Els estoics: Zenó, Crisip. Els cíncics.

Tema 7. La República romana i l'Imperi

La monarquia. — La República: La *Stoa* mitjana, Polibi, Lucreci, Ciceró. — L'Imperi: La *Stoa* nova, Sèneca, Marc Aureli. — Els juriconsults. — El Dominat. — La decadència de l'Imperi.

Unitat Temàtica 3: EL CRISTIANISME**Tema 8. El cristianisme: dels orígens a Agustí d'Hipona.**

Jesús de Natzaret. — Pau de Tars. — La primera patristica. — Els primers passos de l'Església. — Agustí d'Hipona.

Tema 9. El feudalisme i les lluites per la supremacia

Les idees polítiques de l'Imperi: el Cesaropapisme. — La guerra de les investidures: doctrines hierocràtiques i doctrines dualistes. — El feudalisme. — L'enfortiment de les ciutats i els regnes. — Les veus crítiques del cristianisme. — La influència dels pensadors àrabs. — L'Escola de Chartres.

Tema 10. La recuperació d'Aristòtil: Tomàs d'Aquino

El segle XIII. — Les universitats. — La Filosofia Escolàstica. — Els teòrics de la monarquia. — Tomàs d'Aquino. — La crisi de l'Imperi. — Dante Alighieri.

Tema 11. Les teories ascendents del Poder: el conciliarisme

Les teories ascendents del Poder. — Joan de Paris. — Guillem d'Occam. Marsili de Pàdua. — Bartolus de Sassoferato. — El conciliarisme.

Unitat Temàtica 4: ELS ORÍGENS DE LA MODERNITAT**Tema 12. La fi de l'Edat Mitjana.**

El renaixement. — L'humanisme (Erasmus, Vives i Moro). — La reforma (Luter i Calvi). — El pensament utòpic (Moro, Campanella, Bacon).

Tema 13. El naixement de l'Estat

Cap a la modernitat: el realisme de la raó d'Estat. — Maquiavel i l'autonomia de la política. — Hobbes i l'individualisme epistemològic. — La idea de sobirania (Bodin). — El naixement del Dret Internacional (Vitòria i Grotius). — L'absolutisme.

Tema 14. Els orígens del liberalisme i el pensament il·lustrat

Les guerres de religió i la tolerància. — La revolució anglesa. — Locke i els drets de l'individu. — Spinoza. — Montesquieu i la divisió de poders. — La Il·lustració.

Tema 15. L'alternativa democràtica cap a la llibertat

Rousseau i les seues diferents lectures. — El Discurs sobre les arts i les ciències. — El Discurs sobre els orígens de la desigualtat. — El Contracte Social.

Unitat Temàtica 5: EL LIBERALISME**Tema 16. La revolució americana**

L'experiència de la revolució americana. — Els articles d'*El Federalista*. — La justificació del pluralisme. — La nova enginyeria institucional.

Tema 17. La revolució francesa

La revolució francesa: llibertat, igualtat i fraternitat. — Les declaracions de drets i el naixement de l'Estat de Dret. — Constant i el liberalisme polític no democràtic.

Tema 18. La teorització germànica de l'Estat liberal

La il·lustració alemanya. — Kant i l'autodeterminació de l'ésser humà. — Hegel i el despertar de la

<p>consciència. — L'Estat com a síntesi. — La història del món com a història de llibertat.</p> <p>Tema 19. La resistència al liberalisme: conservadorisme i reacció La virtut de l'experiència enfront del dogmatisme revolucionari: el conservadorisme de Burke. — La preservació dels valors tradicionals i la reacció: De Maistre i Bonald. — El liberalisme doctrinari com a síntesi moderada.</p> <p>Tema 20. La nació i els nacionalismes El nacionalisme liberal de Sieyès. — EL nacionalisme cultural en Herder i Fichte. — Renan i la nació com a principi espiritual. — Mazzini i la Santa Aliança dels Pobles. — Del principi de les nacionalitats al dret d'autodeterminació.</p> <p>Tema 21. El liberalisme utilitarista i democràtic L'utilitarisme. — Hume, un autor de transició. — Bentham i el supòsit ètic igualitari. — James Mill i el seu model de govern.</p> <p>Tema 22. El liberalisme modernitzat i desenvolupista La radicalització del liberalisme. — John Stuart Mill i la democràcia liberal. — Tocqueville i el que té d'irresistible la passió democràtica.</p>
<p>Unitat Temàtica 6: LA CRISI DEL LIBERALISME</p>
<p>Tema 23. L'alternativa elitista a la crisi del liberalisme La reacció elitista enfront de les masses: Mosca. Pareto i Michels. — Weber o la necessitat democràtica d'un líder carismàtic. — Schumpeter i la democràcia elitista.</p> <p>Tema 24. La revolució com a superació de l'Estat liberal El socialisme utòpic: Saint-Simon, Fourier i Proudhon. — L'anarquisme: Stirner, Bakunin i Kropotkin. — Marx i el socialisme científic. — Les internacionals obreres.</p> <p>Tema 25. El desafiament no democràtic a l'Estat liberal. Lenin i la revolució bolxevic. — Stalin i el totalitarisme comunista. — Hitler i el nazisme. — Mussolini i el feixisme. — Els règims no democràtics.</p>
<p>Unitat Temàtica 7: EL LIBERALISME DEL BENESTAR</p>
<p>Tema 26. L'Estat liberal, democràtic i social El consens social-liberal entorn de l'Estat del Benestar: Keynes i Beveridge. — L'època daurada i la tesi de la fi de les ideologies. — Els crítics a l'Estat del Benestar: el neoliberalisme. — La crisi dels Estats del Benestar i les seues dinàmiques actuals.</p> <p>Tema 27. El pensament alternatiu La teoria crítica. — Maig del 68 i la contracultura. — Pacifisme, ecologisme i feminisme. — Les polítiques d'identitat. — La nova esquerra vs. la nova dreta.</p>
<p>Unitat Temàtica 8: EL DEBAT IDEOLÒGIC EN L'ACTUALITAT</p>
<p>Tema 28. Les ideologies polítiques en el llindar del segle XXI El pensament polític en l'escenari internacional. — La caiguda del socialisme real i la tesi de la fi de la història. — Conflicte de civilitzacions? — El pensament polític islàmic. — Els fonamentalismes religiosos. — Globalització, supranacionalitat i descentralització. — Teoria política democràtica i debat ideològic: estat de la qüestió.</p>

6. BIBLIOGRAFIA DE REFERÈNCIA

Es recomana especialment:

ANTÓN MENTÓN, J. *Ideologías y movimientos políticos contemporáneos*, Madrid, Tecnos, 2006

ARTETA, A., GARCÍA, E. Y MÁIZ, R. (eds.) *Teoría política: poder, moral, democràcia*. Madrid, Alianza, 2008.

PRIETO, F. *Historia de las ideas y de las formas políticas*. Varios tomos. Madrid, Unión, 1990.

SABINE, G. *Historia de la teoría política*, México, Fondo de Cultura Económica, última edición.

TOUCHARD, J. *Historia de las ideas políticas*, Madrid, Tecnos, 2006

VALLESPÍN, F. (ed.) *Historia de la teoría política*, varios vols., Madrid, Alianza, 2002

7. AVALUACIÓ

3 elements

a) Prova escrita

Valor de fins al 60 per cent de la nota global.

Perquè la nota se sume als altres elements de l'avaluació, s'hi ha d'haver obtingut un 4 (sobre 10).

b) Pràctiques setmanals

Es lliuraran en classe el dia de la seua realització (algunes exigeixen que l'alumne haja treballat prèviament els materials indicats pel professor).

Per a ser-hi valorat s'han de presentar, com a mínim, un 75 per cent dels treballs indicats (en la classe i el dia indicats per a cadascuna), de les quals el professor avaluarà, aleatòriament, un mínim de 2 al quadrimestre.

Té un valor de fins al 20 per cent de la nota final.

El contingut dels treballs pràctics en classe és susceptible de formar part de la prova de final de curs.

c) Treball

Valor del 20 per cent de la nota final.

Comentari crític sobre una obra clàssica de pensament polític que s'ha de lliurar per escrit i defensar davant el professor de l'assignatura.

7.1. PROVA ESCRITA

Una única prova final. Per definir la forma.

7.2. PRÀCTIQUES EN CLASSE

Les **classes pràctiques en cada quadrimestre** consisteixen en el **comentari i debat** de textos i qualsevol mena materials relacionats amb la matèria d'estudi.

PRÈVIAMENT a les sessions de pràctiques, l'alumne **ha d'haver llegit detingudament el text** que centrarà el debat.

Hi haurà dos tipus de preguntes: les prèvies i les que el professor comunicarà quan comence la classe pràctica.

A L'INICI de cada pràctica, l'alumne ha de lliurar en mà la resposta a alguna de les qüestions a tractar en la pràctica.

AL FINAL de cada pràctica, l'alumne ha de lliurar les respostes a les preguntes que s'hagen plantejat en classe.

7.3. TREBALL INDIVIDUAL

Cada alumne o alumna proposarà (en ordre de preferència) **tres** lectures d'obres clàssiques per a fer un comentari crític. La proposta es farà al professor per correu electrònic, en què s'haurà d'identificar adequadament l'alumne o alumna.

Data última de proposició de treball: 10 d'octubre del 2016.

Una mateixa obra no pot ser objecte de treball per més de 5 alumnes.

En funció de les preferències i l'ordre d'arribada de les propostes, el professor comunicarà l'obra sobre la qual s'ha de fer el treball.

Data última d'atribució de treball per part del professor: 15 d'octubre del 2016.

El treball s'ha d'enviar al professor abans del 31 de gener del 2017.

La revisió del treball amb el professor es farà en horari de tutoria durant els mesos de febrer i març.

L'extensió dels treballs ha d'oscil·lar entre les 5.000 i les 6.000 paraules.

Els treballs es remetran per correu electrònic, en format **Word i PDF**.

L'interlineat ha de ser d'1,5.

La identificació del treball i de la persona que el fa ha de ser formalment clara, amb la informació precisa i estructurada de manera concisa i breu.

Els paràgrafs han d'estar adequadament separats i justificats.

L'ús dels diferents tipus de lletra, de les cites, de les referències bibliogràfiques i de la resta de convencions lingüístiques i tècniques ha de ser correcte i coherent.

POSSIBLES LECTURES PER A FER EL TREBALL

De manera orientativa, cal consultar l'Annex de la Guia Didàctica.

8. LENGÜES DE L'ASSIGNATURA

Llengua vehicular del professor: valencià.

Llengües d'ús normal de l'alumnat seran les oficials a la Comunitat Valenciana (valencià i castellà), segons el criteri de cada persona.

Tema 2

Pensament polític anterior a Grècia

0 Introducció **1** De les societats acèfales als grans imperis **2** Mesopotàmia i Egipte: formes de govern i idees polítiques **3** Altres experiències polítiques de l'Antiguitat

---

Idees bàsiques

Amb l'aparició de les societats agràries amb nuclis de població estable, les societats comencen a ser més complexes, internament més desiguals i emergeix una jerarquia social i política.

Totes les primeres unitats polítiques de què tenim notícia es caracteritzen per la concentració de poder polític en mans d'un rei i per la vinculació directa del poder polític i els ritus religiosos. La posició política dels caps militars està en funció de la importància de la guerra en les societats complexes primigènies.

D'aquesta etapa de la història humana occidental no conservem cap mena de pensament polític digne d'aquest nom.

0. INTRODUCCIÓ

Fa 7 milions d'anys: primers homínids.

Fa 200.000 anys: aparició de l'*homo sapiens*.

Fa 10.000 anys: revolució neolítica.

Fa 6.000 anys: protoestats a les valls dels grans rius (Mesopotàmia, Egipte, Indus, Xina...).

Fa 2.000/4.000 anys: primers grans imperis i aparició de les grans religions.

1. DE LES SOCIETATS ACÈFALES ALS GRANS IMPERIS

Una societat acèfala és un grup humà, generalment menut, que no té jerarquies polítiques. Són societats relativament igualitàries o no estratificades socialment, encara que hi haja funcions diferents entre els seus membres en funció de l'edat i del gènere.

Entre els humans, les societats de caçadors-recol·lectors solen ser acèfales.

Amb l'aparició de l'agricultura i la ramaderia, les societats tendeixen a estratificar-se socialment. Ara bé, hi ha una diferència entre dos espais diferenciats:

a) Agricultura de subsistència, sense excedents importants i societats pràcticament autàrquiques.

b) Agricultura sobre espais fèrtils, amb grans rius, que fan necessàries obres col·lectives per a canalitzar l'aigua i fer terres de regadiu, generen excedents i, en conseqüència, permeten

l'aparició de nous oficis (comerciants, artesans, intel·lectuals) i un poder polític fort (exèrcit, buròcrates, religiosos, etc.).

Cap al 5000 ANE apareixen en Mesopotàmia les primeres ciutats estat (Ur, Uruk, Eridu...).

Els sacerdots controlen les collites i les activitats agrícoles i de regadiu. Les ciutats s'estructuraven al voltant d'un gran temple. La burocràcia necessària per a mantenir el temple i les pregàries diàries era important i ajuda a reforçar les estructures de poder. El cap del temple i el cap de la ciutat es confonien.

Cap al 3500 ANE, aparició de l'escriptura. Respon a la necessitat de control de collites, terres i béns per part dels sacerdots i els buròcrates.

Progressivament, l'escriptura s'usa també per a mostrar el coneixement tècnic, matemàtic i astronòmic; per a fer textos religiosos i literaris, i per a redactar codis i normes legals.

Els conflictes entre les diferents ciutats van donar lloc a la distinció entre el cap religiós i polític, i el cap militar.

Progressivament, els caps militars van controlar el poder polític i van posar fi a les teocràcies, convertint-se en monarques i concentrant el poder polític.

2. MESOPOTÀMIA I EGIPTE: FORMES DE GOVERN I IDEES POLÍTiques

2.1. Egipte

Entre el 3050 ANE i fins a la conquesta romana (31 ANE) es desenvolupa a la vall del Nil l'Imperi Egipci. Cal tenir en compte que, a diferència de Mesopotàmia que era una terra fàcil d'envair (de forma violenta o pacífica) i amb dos grups ètnics en disputa/relació permanent (sumeris i diversos grups semites), que Egipte (especialment, l'Alt Nil) tenia una enorme frontera natural que era el desert i era ètnicament bastant homogènia: elements que contribuïen a donar continuïtat i estabilitat a l'Imperi Egipci.

L'estat egipci era dominat per un rei, el faraó, que tenia un poder absolut. El seu poder es fonamentava en el control i la direcció de les obres de canalització i irrigació de les terres i la col·laboració de servidors fidels per a governar un territori tan extens.

Els governadors controlaven nombrosos funcionaris i feien complir les ordres del faraó i l'exèrcit, del qual era cap suprem, eren els grans pilars del poder del faraó. El faraó era el senyor de totes les terres i persones.

Els alts funcionaris, els caps de l'exèrcit i els grans sacerdots constituïen les classes privilegiades.

Per baix, els sacerdots i els escribes tenien una posició important.

Els camperols, mercaders i artesans eren lliures, però treballaven terres o obradors que eren del faraó, dels nobles o dels temples.

Per davall, els estrangers i els esclaus.

La religió, la divinització del faraó i els ritualismes religiosos eren instruments essencials per a la cohesió col·lectiva i l'acceptació de l'estratificació social.

L'exèrcit no tingué tanta importància com a Mesopotàmia per a determinar el comandament polític, ni intervenir en la política. El desert protegia i les ciutats enemigues no eren a prop.

2.2. Mesopotàmia

Els diferents imperis i ciutats estat sumèries no conegueren tanta estabilitat ni homogeneïtat en la forma d'exercir el poder polític com Egipte.

En tots els casos, el poder militar i els èxits militars són importants per a mantenir el poder (sobretot en el nord de Mesopotàmia); però les diferències són notables en cada època, cada governant i cada imperi.

Sempre hi ha una notable concentració de poder en el monarca i en l'elit militar, i sempre tenen una posició important, però subordinada, els alts sacerdots i els principals buròcrates; però el poder polític no sempre s'exerceix igual ni amb les mateixes finalitats.

Hi ha governants que només pensen en la seua ètnia, n'hi ha que es presenten com a protectors del poble, n'hi ha que exerceixen un poder militar inclement, n'hi ha que només pretenen cobrar impostos i n'hi ha que volen presentar-se com a valedors de la justícia i el bon govern.

Amb tot, en tots els casos, la religió té un paper essencial en la legitimitat del poder polític.

D'un dels imperis mesopotàmics, el paleobabilònic, és el primer recull conegut de legislació: el *Codi de Hammurabi*. 1760 ANE. I qualsevol mena de codi escrit comporta obligacions, responsabilitats i limitacions per a les autoritats.

3. Altres experiències polítiques de l'antiguitat: Les perifèries als grans imperis

3.1. Occident

Àrea més endarrerida. Hi podem destacar la civilització celta (estructurada cap al XIII ANE...), que no va donar lloc a cap estat; i Etrúria (X-III ANE), un domini polític del qual coneixem poc.

3.2. Orient

S'ha de destacar l'Imperi Hitita a Anatòlia (segle XVII-IX ANE), la civilització minoica a Creta (segle XX-XV ANE), els pobles semites dels jueus i els fenicis, i el resultat d'invasions indoeuropees: la Grècia primitiva (s. XV-IX ANE).

Malgrat que les notícies són escasses, sembla que en totes les experiències polítiques de les perifèries dels grans imperis predominaren les formes de govern concentrades en el monarca i unes aristocràcies militars, religioses o socials, amb una funció legitimadora del poder per part de la religió.

Tema 3

Pensament grec: dels orígens als sofistes

1 Del mite al logos 2 La polis 3 Primeres idees sobre la Justícia 4 Els sofistes 5 La democràcia atenesa: el segle de Pèricles 6 Sòcrates 7 La crisi del segle IV ANE

Conceptes bàsics

El mite és una explicació de la realitat, hi ha observació del món; però l'explicació dels fets és màgica i religiosa, irracional. El mite no permet saber les causes i les conseqüències dels fets.

La primera revolució intel·lectual significativa fou l'aparició del pensament filosòfic i la voluntat d'entendre la realitat i el perquè de les coses.

De manera paral·lela, s'obre pas la idea, amb conseqüències polítiques, de Justícia i del que està bé i malament en la vida social de les polis gregues. I vinculada a la idea de Justícia hi ha la de responsabilitat dels governants i del que és una «bona societat» i un «bon govern».

La polis grega no és semblant a una ciutat actual. És un espai de ciutadania col·lectiva i de participació en la vida social. La ciutadania és un fet social, no individual, i vinculat a la polis.

La democràcia d'Atenes no és semblant a les actuals (una única assemblea, un únic poder) és producte d'un llarg procés de reformes en què l'assemblea de ciutadans adquireix el poder i es duen a terme reformes socials per a evitar les desigualtats excessives. Amb tot, Atenes i la seua democràcia són també una conseqüència del seu domini comercial i politicomilitar.

Els sofistes són pensadors pràctics que orienten la seua activitat intel·lectual a facilitar recursos, arguments i preparació per a tenir èxit en la batalla democràtica atenesa. El seu escepticisme i la seua renúncia a establir veritats absolutes els genera les crítiques de Plató i ha fet que tinguen una injusta mala fama posteriorment.

1. DEL MITE AL LOGOS

1.1. El mite

El mite és una forma d'explicació de la realitat basada en la religió, el pensament màgic i les emocions. El mite personalitza en déus o formes divinitzades els fenòmens naturals o el comportament individual de les persones o el col·lectiu de les societats. Totes les coses naturals, individuals o socials ocorrien per la voluntat canviant dels déus, sense que la voluntat humana hi poguera fer res.

El saber no és coneixement i comprensió dels fets, de les seues causes i conseqüències.

El predomini de l'explicació de la realitat pel mite va lligat a les societats gregues arcaïques, que evolucionaven de les formes tribals cap a les primitives polis. Políticament, el govern estava en mans dels reis. Socialment, el domini pertanyia a una noblesa terratinent i militar.

1.2. Logos

L'origen del trencament amb el pensament mític se situa en la Grècia del segle VI ANE, quan la polis és la forma política dominant a la Grècia clàssica. Hi destaca una colònia grega de la Jònia, Milet; on tenim notícia dels primers filòsofs: Tales, Anaximandre i Anaxímenes.

Temporalment, coincideix amb la superació de la monarquia i de les formes de govern aristocràtic en les *polis* gregues i, intel·lectualment, comporta una idea revolucionària: el caos aparent dels fets oculta un ordre que es pot conèixer i entendre racionalment (*logos*) perquè és el producte de forces i causes impersonals.

Tales: l'aigua és l'origen de totes les coses.

Anaximandre: el nostre és un món més dels que naixen i es desenvolupen en l'indefinit.

Anaxímenes: l'origen de totes les coses és l'aire.

No sabem més del seu pensament; però plantegen dues qüestions transcendents: *a)* els fets tenen una causa, un origen; i *b)* el problema del canvi: el pas de l'origen de les coses a la transformació de les coses.

Posteriorment, cal destacar el pensament de:

Parmènides (510-470 ANE): res canvia essencialment i la raó pot conèixer l'immutable millor que els sentits, que generen il·lusions.

Heràclit (540-480 ANE): tot flueix, per això no podem travessar dues vegades el mateix riu. Els sentits per damunt de la raó.

Empèdocles (394-434 ANE): els dos anteriors tenien raó. Hi ha quatre elements estables (aigua, terra, foc i aire), que es combinen i generen els canvis que observen els sentits.

Anaxàgores (500-428 ANE): Un poc de tot en tot. En el més menut i en el més gran. En una cèl·lula d'un ésser o objecte ja hi és tot.

2. LA POLIS

La polis és l'entitat política essencial del món grec antic. La vida política dels grecs no es podia entendre sense la polis, que és símbol de civilització que diferencia els grecs dels pobles bàrbars que viuen en tribus. Està constituïda per una o diverses ciutats i per l'extensió de camp que en depèn.

El que determina la polis no és un nucli urbà, sinó la unitat política singular i unitària que formen els ciutadans. És un model d'organització política i social que els grecs exporten en la seua colonització.

La ciutadania grega no és comparable a la contemporània. No és un fet individual unit a uns drets personals. La ciutadania grega és social i col·lectiva, comporta formar part de la ciutat i ser-ne

membre, seguir les seues lleis i participar en la seua política. Només s'és ciutadà formant part de la ciutat.

Els ciutadans estan units a la polis. És un vincle pràcticament religiós. Tota la vida dels ciutadans grecs està marcada per la pertinença a una polis. Tota la dimensió pública, individual i intel·lectual està orientada a millorar o exaltar la polis. La polis està primer de tot, les persones són en funció del seu paper cívic en la ciutat.

La polis té els seus orígens més llunyans en un llarg període que va des del segle XII al segle VII ANE. Es crearen per agrupació de nuclis de població i vinculació de territori agrícola i nuclis de població emmurallats (excepte Esparta).

Les formes anteriors a les polis i les primitives polis estaven governades per monarques, sovint caps militars terratinents. El poder polític tenia una forta legitimitat religiosa: tota polis tenia un panteó propi, més o menys compartit amb el de les altres ciutats gregues. La religió era un element cívic bàsic.

Cap al segle VII ANE, la majoria de les polis havien evolucionat, però cap a oligarquies amb supervivències monàrquiques. Però les aristocràcies perden poder davant els comerciants, els artesans i els hoplites. La polis oligàrquica està en crisi. Les lluites socials es multipliquen i s'acaba configurant un nou sistema de poder.

El desenvolupament del comerç, les guerres i les diferències socials van donar lloc a lluites internes i al fet que, sovint, el govern de les ciutats passara a o incloguera una assemblea de notables. I amb el desenvolupament de la falange d'hoplites (ciutadans soldats) com a força de combat principal, les assemblees evolucionen a assemblees de ciutadans.

En el segle VI ANE, les ciutats es dotaren de constitucions (pràcticament totes perdudes, llevat d'Atenes i, en part, Esparta) i d'institucions de participació (no necessàriament democràtiques) de la ciutadania. En aquest moment, la polis és el sistema absolutament dominant en tot el món grec.

En el segle V ANE, arriba a la plenitud i en el IV ANE entra en decadència.

3. LES PRIMERES IDEES SOBRE LA JUSTÍCIA

En el segle VIII ANE, **Homer** en la seua poesia parla de la idea de Justícia i que Zeus i els déus com a vigilants de la Justícia, tot i que, llavors, les lleis eren fruit de la tradició i de les decisions canviant dels reis. No estaven escrites i formaven part dels costums de la polis.

Hesíode (cap al VIII-VII ANE) escriu en el poema *Treballs i dies* que mentre en el món de les bèsties domina la llei del més fort, això no passa entre els humans. Les relacions humanes estan sotmeses a la Justícia i protegides per Zeus i els déus castiguen els qui atempten contra la Justícia. Aquesta idea, que ja estava en Homer, és desenvolupada per Hesíode, que va més enllà i introdueix, per primera vegada, la idea de la responsabilitat dels reis per a respectar la llei davant de Zeus i del poble, i la idea de l'estabilitat de la llei (evitar-hi els canvis arbitraris) com a forma de Justícia. Açò és una important novetat.

A partir d'aquest moment, la idea que una ciutat només pot ser feliç i pròspera si és justa, és comuna en el pensament grec. Només la Justícia podia posar fi a les lluites socials i polítiques internes que debiliten la ciutat. Només la Justícia fa gran la ciutat i li dóna cohesió.

Un segle després les lleis són per escrit. En totes les polis hi ha el fenomen d'establir codis legals i formes de constitució. Aquest fet debilita encara més el poder de monarques i oligarques.

Els primers legisladors (en bona mesura mediadors entre faccions socials en lluita), com ara Licurg a Esparta o Dracó i Soló a Atenes tingueren un prestigi molt gran en les seues ciutats.

El valor de la llei escrita és doble: d'una banda, fixa la norma i obliga a tots; d'una altra, determina i delimita la comunitat cívica i política.

En el segle VI ANE, es considerava la norma com una realitat absoluta de la ciutat. De fet, s'entenia que perquè hi haguera una autèntica polis calien tres elements: un territori, una certa suficiència econòmica i una independència política expressada i sostinguda per les seues lleis. D'aquesta manera, la llei escrita i la Justícia esdevenien principis centrals de la vida cívica i política.

Totes les legislacions del segle VI ANE tractaren d'establir un cert equilibri de poders entre diferents sectors socials de cada polis. Intentaren aconseguir la pau social i la cohesió interna. I afavorir l'estabilitat del govern a través de formes participatives, més o menys obertes al conjunt de la població.

On més lluny es va arribar (que en tinguem coneixement) va ser a Atenes. La preocupació pel just equilibri social de **Soló** (638-558 ANE) va afavorir un pacte cívic pel qual les més altes magistratures de la ciutat es reservaven per als grups socials més rics (no els nobles); però els grups socials més pobres participaven en l'assemblea i milloraven sensiblement les seues condicions socials i superaven la situació de misèria.

Per a Soló, la virtut és la Justícia i aquesta és producte de la sensatesa i de la temprança. Calia una justícia social que es basara en l'equilibri dels poders i la contenció de l'excés. La Justícia ha d'enfrontar-se a aquells rics que només volen acumular riqueses i abusos, i també a aquells pobres que anhelan el saqueig i una igualtat excessiva basada en l'apropiació dels béns dels altres.

Soló considera que la Justícia ha d'evitar la lluita civil, alliberar al poble i contenir-lo. La seua reforma va obrir les portes a les posteriors reformes democràtiques. Creia per principi, com tot el pensament antic, que els rics són bons (la riquesa és producte de la virtut); però fou capaç d'adonar-se que en la realitat no sempre era així i la bondat dels rics no es manifestava de manera espontània.

4. ELS SOFISTES

Sofista significa savi. Els sofistes foren un grup d'intel·lectuals grecs dels segles V i IV ANE. No formaren una escola, però compartien uns trets comuns com a mestres de retòrica i de cultura general.

A causa de les desconfiances de la població d'Atenes en el IV ANE cap a la gent més formada i, sobretot, de l'oposició de Sòcrates i sobretot Plató cap al pensament escèptic, realista i relativista dels sofistes, hi ha una concepció negativa d'aquest moviment intel·lectual que és assimilat a un moviment demagògic i immoral. Les reivindicacions posteriors de part de la Il·lustració o de Nietzsche no han superat tots els prejudicis; però caldria situar-los i reivindicar-los com el que van ser: mestres d'oratória, de retòrica i de pensament pràctic per a la població que participava en les assemblees ciutadanes.

Responen a la necessitat de superar la crisi de la filosofia de l'època i els models especulatius dels presocràtics sobre el cosmos i la matèria, i també a la necessitat de noves formes educatives en una societat democràtica.

La causa fonamental de l'aparició del moviment dels sofistes va ser l'evolució política de Grècia. Mentre els filòsofs presocràtics van orientar el seu pensament cap a l'especulació sobre la natura, els sofistes van obrir el camp de la filosofia als problemes antropològics, va passar del cosmos a la polis, van tractar de donar instruments per a l'acció política de tots els ciutadans.

El reforçament de la tradició democràtica i les decisions col·lectives van donar importància a l'art de parlar bé en públic i d'argumentar convincentment. I no sols això, va fer important la necessitat d'estudiar la moral i els costums socials.

El seu ensenyament, amb alguna excepció, no era filosòfic; sinó que s'orientava a l'èxit social i el triomf dialèctic. No es preocupaven per la consecució d'una veritat: eren escèptics i relativistes i consideraven la veritat un fet inabastable.

Característiques predominants en els sofistes

Escepticisme religiós i filosòfic.

Defensa d'un relativisme cultural que posa en dubte l'existència de patrons absoluts de conducta vàlids per a totes les societats.

Convencionalisme moral: la moral és fruit d'una mera convenció social, no producte d'un pensament superior.

Convencionalisme polític: els fonaments de la polis i de la vida social no són naturals, sinó convencionals, sorgits d'un contracte social.

Un relativisme sobre el coneixement: reducció del coneixement a l'opinió. Actitud antidogmàtica i rebuig de la distinció entre essència i aparença.

La seua principal ocupació és l'ensenyament, que efectuen a canvi d'una remuneració, ja que consideren que aquesta tasca és pròpiament un treball i no una obligació moral.

5. LA DEMOCRÀCIA ATENESA: EL SEGLE DE PÈRICLES

La democràcia fou el sistema polític d'Atenes durant el segle V ANE (l'anomenat segle de Pèricles, 495-429 ANE) i part del segle IV ANE.

La democràcia atenesa no era un sistema similar a les democràcies liberals actuals.

En l'època és un concepte una mica indefinit i no sempre el més usat: la significació canvia i depenia de les èpoques i dels partits. N'hi ha concepcions molt diferents.

Cal fugir de la idealització de la democràcia com a participació igualitària de totes les persones d'Atenes. El nombre d'exclusos és notable, la participació relativa i la capacitat de manipulació a vegades alta.

La idea central de la democràcia atenesa fou la **isonomia** (igualtat davant la llei); però amb el temps també s'obriren pas la **isegoria** (la igualtat en la participació en els assumptes públics) i la **isocràcia** (igualtat per a exercir el poder). El primer concepte sempre està present, els altres dos es van incorporant progressivament.

En l'època de Pèricles (mitjans del segle V ANE), l'ideal era un home compromès amb la ciutat, per a manar i obeir, on l'assemblea és el poder suprem (decisori i judicial). El poder executiu (remunerat, per sorteig i col·legiat) tenia un poder real limitat i tendeix a ser escassament operatiu.

Com, en l'època de Soló, la democràcia hagué de fer front a les desigualtats socials. La tensió per la igualtat sempre estigué present en la democràcia atenesa. Els partits democràtics eren partidaris d'un equilibri social i encoratjaven els rics a contribuir al Tresor Públic, alhora que tractaven d'evitar que els pobres cregueren que els diners de l'estat eren per a sustentar-los a ells.

La falta de magistratures amb poder decisiu real és a la llarga un punt dèbil de la democràcia d'Atenes, sobretot, després de la mort de Pèricles (429 ANE) i de la derrota d'Atenes per Esparta (404 ANE).

En el segle IV ANE fins a la supressió de la democràcia el 322 ANE; l'assemblea evoluciona, en la pràctica, a ser més a un òrgan de control que de decisió, i la democràcia hagué de fer front a greus conflictes socials i a importants dinàmiques demagògiques. Llavors, Atenes havia deixat de ser el centre del món grec, ja no era una societat expansiva i el poble tendia a desconfiar de la gent més formada.

6. SÒCRATES (Atenes, 470-399 ANE)

El primer gran filòsof. Origen del pensament occidental. Mestre de Plató i Aristòtil.

No va escriure res. El que s'atribueix a Sòcrates ho va escriure Plató. Conversava fent preguntes amb els atenesos. Era persona crítica i, a vegades, *irritant*. Fou condemnat per l'Assemblea

d'Atenes per una curta diferència de vots a l'exili o a mort, i trià la mort; sense implorar clemència. L'acusació era que introduïa nous déus i duia la joventut per camins equivocats.

Va ser contemporani dels sofistes i, com ells, es preocupà per les persones i els seus problemes que per la naturalesa. **Humanisme.**

Però no era un sofista. No es considerava savi. No cobrava per ensenyar. Es considerava un *filòsof* (qui busca la saviesa). Buscava una base segura i certa per al coneixement. La raó humana. **Racionalisme.**

Considerava que «*qui sàpia allò que és bo, farà el bé*». És a dir, els coneixements correctes condueixen a accions correctes. I les **accions correctes** feien possible **ser correcte**.

A diferència dels sofistes, creu que la diferència entre el bé i el mal l'estableix la raó humana i no la convenció social. Això era la clau de la **felicitat** i per això no es poden contradir les pròpies conviccions.

La virtut pot aprendre's i ensenyar-se, i també el mètode per a adquirir-la. És possible definir els conceptes i principis ètics. I és possible la seua utilització racional i social per a aconseguir la societat millor.

Es considera que Sòcrates degué ser un crític de la democràcia i de la presumpció que qualsevol home podia exercir qualsevol responsabilitat. Devia defensar el bon govern i no el govern de la majoria.

El problema del seu pensament és que la idea d'assolir racionalment la idea de bé, al marge dels pactes i costums socials que fa cada societat i cada poble; pot obrir la porta a la idea d'un bon govern que impose el bé al marge o contra el poble.

7 LA CRISI DEL SEGLE IV ANE

El món grec de les polis arriba a l'esplendor màxima durant l'aliança grega, encapçalada per Atenes i Esparta, contra Pèrsia (primera meitat del segle V ANE).

La victòria grega sobre Pèrsia (466 ANE) no conduí a la pau i al domini grec del Mediterrani i el Pròxim Orient; sinó a l'enfrontament entre Esparta i Atenes i els respectius aliats de l'una i l'altra. La llarga guerra conclou amb la derrota d'Atenes (404 ANE), però no produeix l'hegemonia d'una única polis i la creació d'un imperi o regne grec.

Un segle de guerres (sobretot les diverses guerres entre grecs) va deixar molt debilitat el món grec, els fluxos comercials, l'estructura social i la forma política de la polis. I això, mentre a l'est tornava a afermar-se el poder de Pèrsia, que conquesta la Jònia i Xipre, a Occident comença a ser important la força de Cartago i Roma i al nord apareix cada vegada amb més espenta el poder de (la bàrbara) Macedònia.

A finals del segle IV ANE, Macedònia agrana el món grec antic de les polis; però la força de la cultura i la llengua grega s'estén a l'Imperi Macedònic i als posteriors regnes hel·lens.

A mitjan segle II ANE, el món hel·lènic, on les polis ja no eren més que un record llunyà, passa a formar part de l'Imperi Romà. La llengua, la cultura i el pensament grec influeixen en Roma i en el món occidental fins als nostres dies; però el món de les antigues polis va desaparèixer deixant-nos una informació important, però molt limitada, de la seua realitat.

Tema 4

Plató

1 El pensament platònic: fonaments i desenvolupament 2 República 3 Polític 4 Lleis

---

1. EL PENSAMENT PLATÒNIC: FONAMENTS I DESENVOLUPAMENT. La decepció de la política activa

És membre d'una família noble d'Atenes. Deixeble de Sòcrates.

Es considera que de jove tenia simpaties per un sistema aristocràtic de tipus espartà; però el govern atenès dels 30 tirans, en què participaren membres de la seua família, i la reacció democràtica que acabà fent morir Sòcrates el va fer abandonar la política pràctica i es va refugiar en la reflexió filosòfica (i política).

1.1. Desenvolupament

Va escriure durant 50 anys i ha sobreviscut la pràctica totalitat de la seua obra, a diferència del que va passar amb autors anteriors o amb Aristòtil.

En la seua producció intel·lectual i en la seua reflexió sobre la política s'observen quatre moments diferents: joventut, transició, maduresa, vellesa.

Els seus primers diàlegs de joventut se centren en qüestions merament ètiques de caràcter general, sense entrar massa en aspectes polítics i fent una reivindicació constant de Sòcrates. En els treballs anomenats de transició, ja escriu de política amb més profunditat, però sense establir encara un model de sistema polític o de ciutat ideal.

En els anys de maduresa desenvolupa, seguint el seu idealisme racionalista, la seua utopia sobre la ciutat ideal i perfecta. En les seues últimes obres, s'allunya de l'idealisme radical i de la idea de ciutat perfecta i les seues propostes barregen components utòpics i escèptics.

En un diàleg de joventut, *Protàgores*, debat si hi ha un art una ciència de la política que permet a qui l'aconsegueix progressar en una democràcia, gràcies al domini de la paraula i la persuasió. Plató hi apunta una idea central del seu pensament: la política es pot ensenyar, és una ciència; però el veritable mestre no és el polític o el sofista, protagonistes de la democràcia d'Atenes; sinó el filòsof. El coneixement de la política es fonamenta en el saber real del filòsof, no en l'opinió canviant i inestable del poble.

En un diàleg de transició (de l'època en què Plató fundà l'Acadèmia), *Gòrgies*, després del seu primer i amarg viatge a Sicília, continua el debat anterior; però ara, a més de criticar els sofistes i la retòrica, afirma que el veritable polític és qui busca la justícia i millorar l'ànima de les persones. O, el que és igual, la política té finalitats morals.

Només el savi és feliç; qui només vol el poder es precipita en la ruïna. Hi critica radicalment la democràcia; però també la tirania aristocràtica. Només el filòsof pot governar la ciutat.

En l'etapa de maduresa, destaca l'obra política principal de Plató, un llibre molt llarg i ambiciós: *Politeia* (República) on exposa la seua utopia política de manera detallada.

Finalment, durant la seua vellesa, després del seu segon viatge (també desastrós), escriu un nou text polític important, *Lleis*, on hi ha una mena d'aproximació del seu pensament polític a la realitat concreta.

1.2. Fonaments

Fou molt més que un pensador polític. Establí un sistema filosòfic que es fonamentava en un racionalisme radical i buscava definicions essencials dels fets (**essencialisme**) i considerava les idees com una realitat objectiva i perfecta en contraposició al món real ple d'enganys (**idealisme**).

L'idealisme és present en tota la seua obra i per això la proposta política que fa (especialment en *República*) és una utopia, radicalment oposada al real, a la democràcia, a la llibertat igualitària, al pensament sofista. Una proposta de reforma de la polis que era també una reforma de l'individu. Una proposta que deia fonamentar-se en el saber científic i se situava fora de la història i la realitat concreta.

El pensament de Plató parteix, en els seus orígens, d'una crítica radical dels sofistes perquè eren relativistes en la seua concepció del saber; «liberals» en l'ètica i la política; crítics i il·lustrats contra les tradicions; i confiaven que la raó i la discussió civilitzada podien garantir la concòrdia i una cohesió social mínima.

La persona, per als sofistes, és la mesura de totes les coses. La naturalesa humana és igual a tot arreu; però els costums i les lleis són diferents en cada lloc. En conseqüència, cal acceptar la diversitat i saber trobar una concòrdia general amb pactes i acords civilitzats. La guerra no és mai la solució, i en les relacions conflictives cal recórrer a la persuasió i evitar la violència.

Les idees sofístiques donaren grans fruits durant l'època de Pèricles; però la democràcia atenesa caigué en una progressiva decadència després de la derrota d'Atenes i aquesta decadència va influir un Plató que s'allunya de la política activa i es refugia en la teoria i en un projecte utòpic.

Segons ell, calia reformar l'individu i la polis alhora. La política va unida a l'educació, i la reforma de la ciutat és la de les persones. Plató inventa una ciutat i unes lleis millors que les d'una Atenes democràtica i injusta.

La gran aportació de Plató a la filosofia fou la teoria de les Idees (Formes) que elabora en bona mesura tractant de superar el relativisme sofístic, basant-se en el llenguatge matemàtic. El triangle perfecte i la resta de figures geomètriques perfectes no existeixen en el món natural, però són construccions que els matemàtics poden captar. Partint, d'això Plató considera que hi ha d'haver un món d'Idees o formes perfectes distint del món material. Els sentits no poden percebre el món de les Idees, la raó sí. El regne de les Idees és l'autèntica realitat i el món en què vivim no és més que una imitació.

Mite de la caverna. Vivim en un món en què els nostres sentits només perceben les ombres projectades de la realitat. Cada objecte, ésser o valors humans (justícia, ordre, valor, bondat, etc.) existeix en el món perfecte de les Idees (Formes). Com arribar al món de les Idees? Els humans tenim cos i ànima. El cos (mortal) posseeix els sentits i amb ells percebem el món natural. L'ànima (immortal) té la raó i la raó permet accedir al món de les Idees.

El filòsof pot assolir la contemplació de les Idees després d'un esforç ingent, on distingeix el bé i mal i totes les virtuts i contravirtuts, i se situa per damunt d'una realitat que no és més que una distorsió de la veritat.

Els filòsofs, per tant, són els que poden conquerir el coneixement de la veritable realitat, mentre que la resta de persones són uns ignorants. Per això, si volem la salvació de tots, el govern ha d'estar exclusivament en mans dels filòsofs.

En la seua concepció només hi ha una veritat, la coneixen els filòsofs que han accedit al món perfecte de les Idees. Per tant, les decisions polítiques depenen d'aquesta veritat i no dels pactes, debats i acords socials que defensaven els sofistes.

Hi ha alguns indicis que aquest racionalisme idealista fou modificat lleugerament en els darrers anys de la vida de Plató, després que aquest pensador coneguera Aristòtil. Aristòtil entrà a estudiar a l'Acadèmia, centre que dirigia Plató, als 17 i fou deixeble de Plató, que llavors tenia 60 anys. Ambdós es tenen gran respecte intel·lectual, però Aristòtil desmuntà la teoria de les Idees de Plató i la validesa del racionalisme idealista com a mètode per a conèixer la realitat.

El diàleg entre Plató i Aristòtil, fins a la mort del primer als 80 anys, sembla que va generar un cert replantejament de les idees de Plató.

2. REPÚBLICA La ciutat perfecta: idees d'un reaccionari innovador

República és un tractat de 10 llibres. Molt extens. Conté reflexions sobre moral, metafísica, sociologia, història de les formes polítiques, una teoria de l'educació i l'**esquema de la ciutat ideal**.

El diàleg comença amb un debat sobre **què és la justícia**. Plató afirma que és millor partir la injustícia que fer-la, i que el tirà mai no és feliç. Això recorda als seus primers escrits; però ara Plató va més enllà i fa una teorització del que ha de ser la ciutat justa i exemplar.

La justícia, la unitat i cohesió de la ciutat, l'harmonia social i l'ànima humana estan íntimament lligats. La justícia significa harmonia i equilibri, i comporta que cada classe de persones complisquen les seues funcions socials i no interferisquen en les dels altres grups.

No creu en la igualtat. La societat està dividida en tres classes: filòsofs governants, guardians guerrers, obrers productors.

A cada classe li correspon una virtut: intel·ligència (governants), valor (guerrers) i equilibri (obriers) i la justícia resulta de l'equilibri entre les funcions i les virtuts. De la mateixa manera, l'ànima humana tenia tres elements que s'havien de coordinar i funcionar en harmonia: intel·ligència, caràcter i desigs.

Perquè cada classe accomplisca la seua funció, l'educació de les dues primeres classes és essencial. La tercera no ha d'educar-se, només obeir.

Reconeix a les dones les mateixes capacitats que als homes i, per tant, el mateix dret a l'educació (una innovació radical en la seua època).

Per a evitar conflictes, proposa l'abolició de la propietat privada i la família en les dues primeres classes.

La divisió en estaments de la societat, una idea reaccionària, i la igualtat de sexes i el comunisme grupal, idees innovadores, reforcen la imatge de proposta utopia de la *politeia* de Plató.

La ciutat és en Plató una unitat social i espiritual. Una idea bàsica en el món grec.

Els fonaments de la seua teoria s'assenten en la idea que la superioritat intel·lectual d'uns quants els dóna dret a governar tota la població. La divisió de la ciutat en tres estaments deriva d'aquesta idea. I, igualment, la importància de l'educació i la socialització de les classes superiors s'hi basa.

La selecció de les classes superiors és per qualitats naturals, no per herència. Tot i que no s'explica el procés selectiu. L'educació de les dues classes superiors té una part atlètica i una altra cultural. Comporta una censura dels poetes (educadors tradicionals) i de la mitologia. Les classes superiors han de tenir una vida austera, sense luxe, ni ambició, ni propietat privada.

Els filòsofs no poden dedicar-se a una vida contemplativa i retirada, estan obligats a governar a partir dels 50 anys, després d'una llarga i molt exigent formació. Perquè només els filòsofs han d'arribar a estar capacitats per a contemplar les Idees i comprendre el sentit últim de la realitat.

La seua idea de justícia no és una virtut igualitària, sinó una harmonia rígida i ben definida. El seu pensament pot ser analitzat com una reacció aristocràtica i antidemocràtica; però la seua aristocràcia no és la tradicional; no és de sang i egoista, és d'actituds i al servei de la ciutat. Per a ell, la política és una ciència reservada als professionals i experts, i en què la desigualtat dels ciutadans té l'origen en la seua pròpia i suposada naturalesa.

La seua idea de l'harmonia és una voluntat de retrobar l'ordre. Contra la democràcia atenesa de la seua època, canviant, amb crisis contínues, divisions entre rics i pobres, amb demagogs, proposa una solució radical: un nou estat, més lliure, més solidari. Un govern perfecte i ideal.

3. **POLÍTICA. L'art de la bona política**

Política és una obra d'evolució, a mig camí entre *República* i *Lleis*. Després del segon viatge a Sicília.

Parla d'un polític intemporal, un home d'estat, que ha de ser pastor i teixidor.

Per a ser un bon polític ha de ser professional, posseir un saber basat en principis, conèixer la ciència de la política.

És més important que hi haja bons polítics que existisquen bones lleis. Encara que les lleis són importants: el segon recurs.

Ataca la tirania i la democràcia; però arriba a acceptar-la com a mal menor si s'hi acaten les lleis. Sembla apuntar, així, que un món perfecte de *República* està lluny de la realitat humana. I que ja que no és possible una *polis* perfecta, el millor és un bon polític, i que quan no hi ha un bon polític, queda la llei per a evitar el desordre i la violència.

Però el millor fóra comptar amb un bon polític que sabera guiar la ciutat (pastor) i aconseguir els millors resultats amb els elements de la trama social concreta que haguera de governar (teixidor pragmàtic).

El text està bastant allunyat de l'idealisme rigorós i el despotisme il·lustrat de *República*. Hi ha la idea de la mesura en el govern i de la política com a forma d'ajustar-se a la realitat per a aconseguir els millors resultats possibles (pragmatisme).

Hi ha una mena de compromís amb la realitat i de renúncia a la idea de perfecció.

4. LLEIS. L'estabilitat conservadora de la llei

Lleis és el diàleg més extens de Plató. Consta de 12 llibres. L'estava revisant quan va morir. El seu pensament és menys idealista i més conservador. Continua sent antidemocràtic; però ja no busca la ciutat ideal, ni el bon polític; defensa, per damunt de tot, l'estabilitat i les lleis.

Sembla que la seua confiança en la humanitat per a organitzar la vida en comú és escassa, i prefereix la lletra escrita per damunt de la capacitat de les persones.

Per a garantir el seguiment de les lleis, proposa la creació d'un Consell de Ciutadans (triat per sorteig entre persones d'edat), i per a la persecució de l'ateisme i la corrupció de les creences religioses proposa la creació del Consell Nocturn que era una mena del que després van ser els tribunals de la Inquisició.

L'objectiu de la ciutat és la pau interna i externa; però ha d'estar preparada per a la guerra. Per a la seua cohesió interna les festes civils i religioses són essencials.

Ja no hi ha la divisió de la societat en estaments. Ja no tenen per què governar els filòsofs. Tampoc hi ha comunisme entre les classes superiors. Tot és molt menys utòpic; el món que sembla defensar té molt d'arcaïtzant; però continua sent innovador en el camp educatiu.

La polis ha d'educar a TOTS els seus ciutadans per a fer-los millors. Des de la infantesa cal tenir en compte jocs i cançons, i una depuració moral dels mites. I també una música censurada. L'educació ha de ser reglada i assumida per la ciutat.

La pulsio utòpica és menor que en *República*; però hi és.

Vol una societat més propera a la realitat; però que siga solidària, estable, piadosa; sense afany de lucre, sense ambició excessiva, sense demagogs ni divisió interna. Sense diferències socials grans (4/1), sense plata ni or, sense grans beneficis, sense viatges a l'estranger, ni presència d'estrangers.

Una societat disciplinada per la llei, que és la garantia de l'estabilitat. Una utopia, si es vol, més realista.

Tema 5

Aristòtil

1 El pensament aristotèlic: fonaments i desenvolupament 2 La Política: La polis ideal. La polis real.

1. EL PENSAMENT ARISTOTÈLIC: FONAMENTS I DESENVOLUPAMENT

Naix a Estagira (Macedònia) el 384 ANE i mor el 322 ANE. Va viure 62 anys. Son pare era metge de Filip II de Macedònia i ell fou durant un temps preceptor d'Alexandre. Va ser contemporani de l'ascens de Macedònia i de la creació de l'imperi d'Alexandre.

Fou deixeble de Plató (367-347) i, més tard, va tornar a Atenes (335), quan la ciutat ja formava part de l'imperi macedònic, i creà el Liceu, la seua pròpia escola, que rivalitzà durant segles amb l'Acadèmia fundada per Plató.

Els seus interessos intel·lectuals foren molt extensos i tingué una biblioteca molt important, amb una gran col·lecció de constitucions.

Es considera Aristòtil i el seu realisme empirista com una contraposició intel·lectual a l'idealisme de Plató. Però Aristòtil deu molt a Plató. No tant perquè diga el mateix, sinó perquè bona part de la seua obra és una crítica a Plató.

Plató construeix intel·lectualment per raonament abstracte. Aristòtil ho fa per anàlisi de la realitat i observació. En Plató, els pensaments purs de les matemàtiques eren el model en què es basen els seus treballs. Aristòtil considera les investigacions immediates de la naturalesa (biologia i zoologia) com a model científic principal.

A diferència del que ha passat amb l'obra de Plató, s'ha perdut bona part de l'obra d'Aristòtil; sobretot la més elaborada. Han sobreviscut els escrits d'escola, més tècnics, menys acurats, semblants a apunts i notes. En conseqüència, en el que es conserva d'Aristòtil, predomina l'esquematisme didàctic i la precisió terminològica.

La seua obra destaca per la racionalitat en les qüestions teòriques fonamentals i per l'intent de reformular de manera crítica i amb una terminologia precisa tots els problemes principals de la filosofia del seu temps i dels temps passats.

Té un estil més científic i una voluntat de fer una història de la filosofia, reformulant de manera crítica tot el que havien vist els seus antecessors.

També, com a pensador polític, vol les dues coses: analitzar els problemes concrets amb dades reals, i valorar críticament les teories polítiques anteriors.

A diferència de Plató, que elabora propostes utòpiques o semiutòpiques, producte de la frustració que li genera Atenes; Aristòtil entén la política com un espai de reflexions realistes sobre la conducta humana, les institucions i la societat, i l'ètica.

Cal recordar que Aristòtil era un metec (estranger) a Atenes, tot i que hi va viure bona part de la seua vida. Per tant, la seua anàlisi de la polis atenesa sempre el fa amb un cert distanciament i més desapassionadament.

El pensament polític conegut d'Aristòtil es concentra en una obra, *Política*; perquè la resta de la seua obra (*Sobre la Justícia, Polític, Lleis, Sobre la Monarquia, Alexandre o Sobre les colònies*) s'ha perdut. També s'ha perdut la recopilació de 158 constitucions gregues i bàrbares, llevat de la dels atenesos, i *Usos i costums dels bàrbars* i *Plets de les ciutats*.

2. POLÍTICA: LA POLIS IDEAL I LA POLIS REAL

Els escrits de *Política* tenen un caràcter teòric general, estan bastant reelaborats, pertanyen a una etapa avançada del seu pensament, són clars i ben enfocats.

La *Política* d'Aristòtil s'escriu 50 anys després de la *Política* de Plató, 20 després de *Lleis* de Plató, i Aristòtil discuteix l'obra de Plató per a rebutjar el seu utopisme i idealisme. Ara bé, el seu model continua sent la polis tradicional, i no fou capaç d'entendre el que comportava per al món grec les conquestes i el model imperial d'Alexandre. Ell defensa un model tradicional i conservador de la polis, quan aquestes estructures estan en crisi. Mentre critica tota proposta utòpica, no s'adona que Alexandre està introduint canvis radicals que acabarien amb la realitat política del món grec clàssic.

La causa, potser, d'aquesta falta de perspectiva per a entendre els canvis del seu temps (un fet general en la seua època) és que la seua màxima era que el filòsof no feia profecies i el seu interès màxim era el present i la història.

Per a Aristòtil (i també per a Plató), ètica i política van unides. La vida humana plena es realitza en societat i la forma més acabada de societat és la polis. L'ésser social fa que les persones siguen animals polítics o, dit d'una altra manera, que la funció de les persones siga fer política i viure en societat. L'individu no és autosuficient, necessita la societat i només pot aconseguir la perfecció en un àmbit cívic: el ciutadà lliure i ben integrat en la comunitat és l'ideal clàssic del seu pensament.

Les lleis i les institucions serveixen per a avançar en la vida feliç que és la meta de l'home. I per a això és molt important l'educació de la comunitat, ja que facilita la conducta justa i ben orientada.

Metodològicament, el seu pensament i les seues propostes descansen en el coneixement del que s'ha escrit o legislat prèviament en el passat. El contrast amb Plató és radical: no imagina mons, estudia la realitat i el passat. I, tanmateix, això és el que el fa conservador.

Però el conservadorisme d'Aristòtil no prové sols del respecte al passat, està present sobretot en el seu pensament i sistema de valors: estima la vida en família, valora la propietat, considera l'opinió pública i els costums comuns, i té un **sentit vital i social del que és possible** per a fer les coses el millor possible partint de la realitat, però sense somniar impossibles.

Aristòtil defensa sempre un pragmatisme mesurat i busca un **equilibri** raonable, amb una ètica de les virtuts en què rebutja l'heroisme tràgic i defensa la moderació que facilita la tranquil·litat i el gaudi. En conseqüència, el seu model de govern és el que afavorisca el progrés i l'estabilitat en favor de la majoria. Un sistema mixt que evite excessos.

Aristòtil és un «conservador»; però no és un reaccionari. No defensa els interessos de les classes privilegiades ni vol un govern oligàrquic. El seu model és un sistema conservador en què predomine la classe mitjana i que s'opose als oligarques i a les reformes radicals i revolucionàries. Recorda, en molts aspectes, les reflexions i reformes constitucionals de Soló.

En la reflexió política d'Aristòtil, hi ha un poc de biologisme. Pensa que cada animal té una funció i la funció de les persones és ser éssers socials. L'individu només és feliç si realitza la finalitat pròpia de la seua naturalesa. La política ha d'orientar-se a fer possible la vida feliç on es realitzi la naturalesa de les persones, que és el camí per a la societat justa. Així, la política ha d'orientar-se a realitzar la finalitat natural de les persones. La naturalesa, per tant, marca els límits del desenvolupament social i polític.

En coherència amb això, Aristòtil considera la ciutat com una realitat anterior a l'individu. L'home està destinat a la vida política i el seu ésser polític és l'objectiu natural de la seua vida. La ciutat, autàrquica i ordenada, és l'àmbit on pot l'home assolir la vida espiritual civilitzada. Fora de la polis només hi ha les bèsties i els déus.

La natura de les persones es fonamenta i desenvolupa en la comunicació social i racional. L'home és un animal polític perquè es comunica i perquè ho fa racionalment. La vida comunitària s'estableix sobre la base del llenguatge, origen de l'ètica i la política. La sociabilitat natural de l'home dona lloc a associacions naturals: família, nissagues, tribus i polis. La polis és la unitat superior: única autosuficient, un fet civilitzador.

En la col·laboració humana per aconseguir la cohesió política s'emmarquen les virtuts capitals: la justícia, la prudència i l'amistat. Virtuts necessàries per a la vida feliç. Ara bé, val a dir que poc després la filosofia hel·lenística limita l'autosuficiència al savi, i la felicitat i la virtut com una conquesta individual, lluny de tota dimensió social i política.

En Aristòtil els lligams entre ciutat i ciutadans orienta la moral la vida dels ciutadans. L'ofici de l'home lliure és participar en els assumptes de la comunitat. Per a Aristòtil hi ha una vinculació directa entre justícia, prosperitat de la ciutat i vida virtuosa dels ciutadans (idea recuperada després pel pensament de la Il·lustració). Creu que pot haver-hi harmonia entre les classes socials, a través del terme mitjà entre els extrems i del domini polític de les classes mitjanes.

La justícia és per a ell un terme mitjà, un equilibri, una mena de pacte entre posicions enfrontades. I defensa també una constitució mixta, on hi haja un equilibri i una mesura. Defensa els valors democràtics enfront dels oligàrquics; però vol una democràcia moderada, dominada per les classes mitjanes i sense demagògia ni radicalisme.

L'home lliure i espiritualment ben dotat ha d'ocupar-se de dues funcions nobles: servir a la comunitat a través de la participació política, i la investigació filosòfica i científica. Totes dues

coses demanen temps lliure: oci. I l'oci és la base de la veritable llibertat i el requisit per a l'autèntica ciutadania.

Els pobres ocupats tot el dia en treballs de subsistència i els rics obsessionats amb els negocis estarien embrutits i no serien aptes per a la dedicació política. També cal excloure'n les dones lliures, els estrangers i els esclaus.

La política correspondria, per tant, als que tenen temps, recursos i educació.

La proposta d'Aristòtil la fa bàsicament per a Atenes; on, paradoxalment, no podia participar perquè era estranger. I la fa per a una Atenes empobrida, en decadència i dividida per intensos conflictes polítics i socials. La seua voluntat no era fer una ciutat perfecta, sinó intentar una cosa més modesta i urgent: la pau social, la seguretat, la moderació dels conflictes i el progrés econòmic col·lectiu. Cal destacar que Aristòtil és el primer autor que posa l'accent en la importància de l'economia en la política.

Política és un llibre producte de la suma de textos. Són apunts, amb mancances, repeticions i un aparent desordre. A més de donar-hi consells per a governar, planteja problemes bàsics per a la convivència política i ho fa amb la seua radicalitat filosòfica.

Així, és l'únic filòsof de l'antiguitat que parla obertament de l'esclavitud. La justifica, de manera realista, d'acord amb la realitat grega.

Aristòtil considera que les relacions familiars (home i dona, pare i fill, senyor i esclau) són naturals; però és conscient que posar l'esclavitud com una relació familiar és poc rigorós i, per això, la vincula a l'economia familiar i al dret natural a l'esclavitud.

Els sofistes ja havien discutit les dues posicions bàsiques: llei natural del més fort (dret d'esclavitud) vs. humanitarisme (rebuig de l'esclavitud). Aristòtil té en compte aquestes discussions; però busca nous arguments.

Cal l'esclavitud perquè tota societat i tota persona té un treball necessari per a sobreviure; però sense esclavitud el ciutadà lliure no tindrà oci i temps per a dedicar-se a una funció superior.

El problema el situa, i en això és radical, en funció de la relació: treball, oci i condició humana.

La vida política busca obtenir el benestar i la vida feliç dels ciutadans a través de l'oci i la participació en el govern públic de manera virtuosa. Però per a dedicar-se a aquestes funcions polítiques, intel·lectuals i espirituals, cal tenir prèviament cobertes les necessitats immediates.

Atendre les necessitats primàries demana un treball corporal quasi permanent i això no permet l'oci ni la cultura, la política, la virtut i l'obtenció de la felicitat: la finalitat natural de l'home. Davant d'aquest problema hi havia tres alternatives:

1. Que el treball no impedia la política i l'oci. Això no els passava als que treballaven: ciutadans lliures i pobres, als comerciants i artesans obsessionats amb la riquesa i als esclaus.

2. Maquinització. Una idea que Aristòtil entén que és utòpica.

3. Admetre que hi ha homes que no poden fer la vida superior i, així, els esclaus són una mena de ferramentes al servei dels homes plenament lliures.

Aristòtil admet, però, que hi ha esclaus superiors a homes lliures, i entén que això és així perquè ho són per la força (per una situació convencional injusta) i no per condició natural. Ara bé, els que ho són per raó natural (la gran majoria) no tenen la mateixa naturalesa que l'home lliure. Participen de la raó, en tenen percepció; però no la posseeixen.

Aristòtil no resol massa bé la qüestió de l'esclavatge: parteix de la consideració que hi ha una diferència natural, en la qual es fonamenta la distinció social i històrica (no natural) i conclou que és una institució natural. Cercle viciós argumental.

La desigualtat dels homes no és més que un postulat de la seua teoria social i política. Un postulat absolutament admès per la societat de l'època; però que alguns sofistes avançats ja havien negat.

Aristòtil no era més inhumà que els altres filòsofs antics. Tot el contrari, inclús és el primer filòsof que escriu sobre l'esclavitud; però reproduïx i justifica la realitat dominant en la societat antiga (llevat d'alguns sofistes).

El conservadorisme d'Aristòtil el du a justificar que l'esclavitud és el preu a pagar perquè els millors dotats per la naturalesa puguen viure bé; és a dir, es dediquen a desenvolupar l'esperit, estudiar i participar en el govern de la polis, deslliurats del treball embrutidor.

El pensament d'Aristòtil sobre l'esclavatge sembla, avui, remot i superat. Però seria un error creure que amb l'eliminació de l'esclavitud ha desaparegut el problema que Aristòtil va plantejar de manera lúcida i crua: l'estreta relació entre treball necessari per a viure i l'oci fonamental i formador en tota persona que vulga dir-se (i ser) lliure.

Aristòtil analitza les condicions millors per a l'estabilitat i l'èxit de la ciutat, i hi destaca la importància de la legalitat i l'educació.

Rebutja els extrems (tirania, oligarquia i democràcia que assimila a demagògia) i defensa un règim mixt (a cavall entre la democràcia i l'aristocràcia), en què predomine la voluntat de la majoria i el govern estiga en mans dels més capacitats.

Vol l'equilibri de poders i evitar l'enfrontament entre rics i pobres, els abusos i els excessos. Considera que la república (una mena de democràcia moderada) és el millor sistema, ja que perquè funcione s'han de distingir tres funcions bàsiques: la deliberació dels temes de política general, l'administració del govern públic, i les funcions judicials. La justícia va unida a l'estabilitat política i a l'ordre social.

Les anàlisis d'Aristòtil sobre la dimensió ideal de la ciutat (10.000 ciutadans lliures), el contingut històric que hi aporta, les reflexions sobre l'estructuració social i les formes de vida cívica són sempre intel·ligents.

Amb ell, l'estudi de la política té un sentit polític i es planteja de manera concreta i empírica, realista: no vol un estat ideal, sinó reflexionar sobre els límits del que és possible. Però la seua atenció pel passat no el va fer veure que el futur anava en una altra direcció.

És l'últim gran defensor de les institucions que afirmaven l'home lliure, educat per a la política i la vida cívica. Després d'ell, la filosofia estoica parla del cosmopolitisme i l'autarquia del savi, i els epicuris defensen l'allunyament de la política, terreny conflictiu i poc propici per a la saviesa pura. Aristòtil, per contra, subratllà la importància de la vida cívica, unida a l'educació, l'ètica i la política. I ho va fer amb un notable rigor analític, teòric i de reflexió històrica.

Tema 6

El final de la polis i les escoles hel·lenístiques

1 L'ocàs de la polis 2 Les monarquies hel·lenístiques 3 Els cínics 4 L'escola epicúria: Epicur 5 Els estoics: Zenó, Crisp.

---

1. L'OCÀS DE LA POLIS. Polis vs. imperi

Grècia 800-300 ANE

Imperi d'Alexandre (335-323 ANE)

Regnes hel·lenístics (323/281-212/206/146/72/63/30/10 ANE)

La idea de polis de la Grècia clàssica: centre vital, cívic, ciutadà i civilitzador, generador de progrés i bona vida per als seus ciutadans, i independent, autosuficient i autàrquica, té un problema important en la seua concepció: per a ser autàrquica i autosuficient s'havia de tancar i renunciar al

progrés; per a progressar, ser més rica i avançada, havia de renunciar a ser absolutament autosuficient i autàrquica.

Paral·lelament l'ideal de la independència de la ciutat per damunt de lligues, aliances, predominis i imperis puntuals es va mantenir des del segle VIII ANE. Això, al costat de la idea de comunitat cultural i civilització panhel·lènica.

El món grec antic no va imaginar la possibilitat d'una unitat política més enllà de la polis.

Però les guerres gregues del segle V ANE, la decadència econòmica i política que les guerres van provocar i les profundes divisions polítiques i socials internes de les ciutats havien allunyat molt la realitat de les polis gregues del segle IV ANE dels dos segles anteriors.

Alhora, al nord, sorgeix la monarquia rural de Macedònia; que és prou grega per a tenir ambicions a Grècia i unes elits relativament hel·lenitzades, i és prou bàrbara per a no compartir l'antiga idea de polis grega, i ser de cultura i llengua no grega.

L'avanç de Macedònia és imparable i el seu model imperial, incompreensible per als grecs, domina militarment i políticament les ciutats des de 338 ANE, redueix el seu paper polític a un nivell municipal menor per a, progressivament, fer-lo desaparèixer.

Les noves grans ciutats hel·lenístiques, com Efes o Alexandria, no són ens de ciutadania, independents i amb voluntat autosuficient; són ciutats cosmopolites, dependents d'un monarca, centres culturals i de domini polític, i centres dependents per a la seua subsistència alimentària, així mateix, de les xarxes comercials i de transports dels regnes hel·lenístics.

La derrota grega es produeix el 338 ANE (Queronea) i Alexandre mor el 323 ANE. En aquests 15 anys, la realitat grega ha canviat radicalment i els canvis sobreviuen a la divisió de l'Imperi macedònic en diferents regnes, sovint en guerra entre ells.

Des de finals del segle IV ANE, les ciutats gregues estaven en decadència, els conflictes socials interns eren permanents, la participació ciutadana i la idea d'un interès superior de la ciutat havia perdut força. La democràcia atenesa estava dominada per demagogs pagats i tenia una participació escassa i enfrontaments radicals. Esparta era una societat militaritzada, cada vegada més rígida i tancada. I cap ciutat grega continental reeixia a ser hegemònica i modèlica.

Fora de la Grècia continental les polis desapareixen com a realitat política clàssica amb la conquesta macedònica en Orient i amb l'avanç romà en Itàlia i Sicília.

Entre el 338 ANE i el domini total de la Grècia continental per Roma (142 ANE), una certa idea i de pràctica política de polis sobreviuen a la Grècia continental, amb una incerta (i sovint artificial) autonomia i un mecanisme de govern municipal.

Però ja no són realitats independents, ni entitats ciutadanes i no tenen ni la fortalesa ni l'entitat política antiga. Són només un record desfigurat del que van ser.

2. LES MONARQUIES HEL·LENÍSTIQUES. Jerarquia i voluntat reial

A la mort d'Alexandre, i amb l'excepció de les ciutats gregues continentals (de manera més teòrica que real, en la major part dels casos i del temps), l'imperi macedònic es descompon en diversos regnes.

Monarquies gregues o orientals? Clarament orientals. El rei hel·lenístic, encara que parlara grec, era la llei encarnada, la norma no era més que el seu caprici i la noció de l'interès superior i el bé desapareix, i domina la mera voluntat del rei.

El poder reial s'executa amb els funcionaris i els oficials d'un exèrcit sotmès a les seues ordres. La ciutadania grega (col·lectiva i lligada a la ciutat) desapareix. Ja no hi ha ciutadans, sinó súbdits.

El rei governa perquè és un ésser excepcional, distingit pels déus i afavorit, de manera especial, per la Fortuna. Els primers reis, fundadors de les dinasties, eren humans afavorits per la Fortuna, origen de les seues victòries i del seu poder.

Per tant, el rei, afavorit per la Fortuna, participava de la divinitat i la persona quedava així al marge de qualsevol crítica.

L'origen d'aquestes idees divinitzadores eren orientals; però no eren del tot contradictòries amb el món grec: on es produeix una transmutació significativa.

Per a explicar l'èxit de les noves monarquies i l'escassa resistència grega a les noves formes de domini polític cal tenir en compte que, en aquests moments, els sistemes ideològics antics vinculats a la polis es transmuten per a acceptar el nou poder.

La vinculació absoluta entre ciutadà i la polis, passa a ser entre súbdit i monarca: Si abans no es podia ser res si no es formava part de la polis, ara no es pot ser res sense fidelitat al monarca.

La Fortuna que beneïa els bons governants antics, afavoreix ara els monarques (la creença epicúria en l'atzar i l'estoica en la Providència reforça la tendència).

El culte al monarca, de tradició oriental, s'introdueix en el món grec assimilant reis i herois, i aprofitant que en el món grec era habitual l'exaltació als herois.

El culte al monarca, de tradició oriental, tenia el seu símil en el món grec en l'exaltació als herois, que ara es lliga als reis i es multiplica.

Les qualitats de les constitucions i les lleis (justícia, autoritat, bondat, intel·ligència...) passen ara a estar representades pel monarca.

El pensament filosòfic de l'època (epicuris, cíncics i, sobretot, estoics) reafirma la llibertat individual i interior, alhora que deixa de banda o és indiferent a les llibertats socials i polítiques.

La política és un mal necessari, en què els savis no hi han d'entrar més que per a fer del rei un savi.

A més, l'estoïcisme, després d'afirmar l'autonomia íntima, afirma la necessitat de l'ordre i, en la pràctica, molts pensadors estoics foren assessors i consellers de monarques. L'estoïcisme va ser, així, la gran ideologia dels regnes hel·lènics i de l'època daurada de l'Imperi Romà.

3. ELS CÍNICS. Una reacció individualista i radical contra l'opulència i la decadència

El cinisme naix en l'època d'esplendor i domini d'Atenes. Amb tot, fou una filosofia que va influir en l'epicureisme, l'escepticisme i l'estoïcisme hel·lenístics.

Entre els deixebles de Sòcrates hi havia Antístenes (450-365 ANE), fill d'un atenès pobre i d'una esclava tràcia, era de classe social inferior. Captivà Sòcrates quan un dia, a l'Àgora, davant d'un lloc d'una parada plena d'objectes, afirmà: «Quantes coses que no necessite».

Antístenes venerava en Sòcrates la independència de caràcter, la indiferència pel què diran, la desconsideració sobre elements externs com el vestit, la manca d'ambició de béns materials i, sobretot, el seu autodomini i la seua autosuficiència.

Mort Sòcrates, Antístenes començà a ensenyar al gimnàs del Cinosarges («gos àgil») i ell mateix es comparava amb els gossos (gossos, en grec, és *kinos*), i, per això, el seu grup fou anomenat el dels cínics.

Defensaven el màxim control d'un mateix, la capacitat de suprimir totes les necessitats i tornar a una vida natural senzilla i plena. Menyspreaven totes les convencions socials, acceptant només el que és natural. Per això, es reien de l'orgull dels atenesos i consideraven que ni la família ni la polis eren institucions naturals i, per tant, no s'hi sentien lligats. Es consideraven ciutadans del món.

El cínic més emblemàtic fou Diògenes de Sinope (413-327 ANE), per a molts el prototipus d'ideal cínic de vida, és contrari a l'opulència i la riquesa i més compromès amb la vida natural. Desterrat de Sinope per falsificació de moneda, s'establí a Atenes. Diògenes radicalitzà les idees del seu mestre Antístenes i es presentava com un home sense pàtria, sense casa, pobre, vagabund, vivint sempre al dia, i sense preocupar-se per l'endemà.

Però Diògenes sabia que assolir aquest ideal implica un gran esforç i superar moltes dificultats: cal endurir el cos (passar fred, gana, dolor), cal endurir el caràcter (aguantar insults, no tenir ambicions). Es requereix un alt domini de si mateix; tant que Alexandre, quan arribà a l'Índia, va creure que els ascetes hindús eren cínics.

4. L'ESCOLA EPICÚRIA: EPICUR. Orient i Occident

Les noves reflexions filosòfiques es produeixen en un moment en què el pensament grec, amb les conquestes d'Alexandre, ha entrat en contacte amb l'hinduisme i el budisme. I, per tant, algunes de les solucions que ofereixen tenen una influència clara d'aquell pensament. Especialment, l'epicureisme i, en menor mesura, l'estoïcisme

Durant el segle IV ANE i posteriorment, l'ocàs de la ciutat estat grega clàssica duu el pensament filosòfic a allunyar-se de la política i la polis com a formes d'autorealització plena de les persones i a buscar no l'autarquia de la ciutat; sinó l'autarquia individual.

Connecta, així, la filosofia hel·lenística amb el pensament cínic (nascut com una reacció radical contra una societat opulenta i orgullosa) i la seua idea d'autorealització individual; però amb perspectives diferents.

Epicureisme, estoïcisme i escepticisme són les filosofies que l'hel·lenisme proposa com a solucions (d'ordre ètic i conseqüències polítiques) a la crítica situació de pèrdua d'identitat a causa del cosmopolitisme. Les tres comporten un canvi de direcció dels problemes filosòfics: busquen un camí individual a la felicitat.

Totes les noves escoles es consideraven socràtiques, tenien Sòcrates (un Sòcrates que no havien conegut i que idealitzaven o deformaven) com a model i referència.

Totes les noves escoles es replantegen qüestions que Plató (i Aristòtil) va considerar superades i tornen a preguntar-se pels factors humans essencials i permanents sobre els quals pot assentar-se la bona vida.

L'epicureisme rep el nom d'Epicur de Samos (341-270 aC).

El seu pare era un atenès emigrat; ell, als divuit anys, deixà Samos i se n'anà a Atenes per a restablir la seua condició de ciutadà; però les commocions polítiques eren tan grans que hagué d'abandonar-la. No hi pot tornar fins al 307 aC, a l'edat de 34 anys, any en què, en una casa i un jardí adjunt, fundà la seua escola, el Jardí. El Jardí no era un centre de transmissió de coneixements, sinó d'aprenentatge d'un estil de vida a la recerca de la felicitat.

La lluita contra les supersticions i les pors sense sentit dels humans esdevé el tret dominant del seu pensament. Per a Epicur, la filosofia té una funció fonamentalment pràctica; diu: «*Vana és la paraula del filòsof que no guareix els sofriments de l'home.*» Primer, cal alliberar l'home de les torbacions i, després, conduir-lo a la conquesta de la felicitat. El primer pas s'obté dels 4 remeis de l'epicureisme contra la por i amb la màxima que cal evitar el patiment de les persones (com el budisme distingeix entre dolor i patiment).

Els déus: si existeixen, no s'ocupen dels assumptes humans.

La mort: quan som vius, no existeix, i quan existeix, no hi som.

El destí: és d'existència dubtosa.

Les necessitats naturals i els mals: les primeres són fàcils de satisfer, i els segons són fàcils d'evitar.

L'ètica és la part més important de l'epicureisme. La recerca del plaer és el fi fonamental de la vida, en el plaer es troba la felicitat. Però no hi ha vida plaent sense saviesa.

La felicitat o plaer és la satisfacció mesurada i equilibrada de les necessitats naturals (beure, menjar, dormir...) i en la serenor d'esperit aconseguida a través de la filosofia i dels «quatre remeis».

La manca d'un destí predeterminat permet seguir el camí de la felicitat més estable, que consisteix en l'ataràxia (absència de patiment i de perturbacions). Ara bé, per a arribar-hi, és important haver assolit abans l'autarquia. Epicur recomana allunyar-se de tot el que pertorba l'esperit (p. ex., la política) i dedicar-se a tot el que proporciona felicitat, com ara l'amistat i la pau espiritual. Pau espiritual: eliminant la por i el patiment. I la principal por és a la mort.

Ateu i antielitista, ha estat poc valorat o radicalment criticat, especialment pels pensadors cristians, fins al liberalisme utilitarista.

5. L'ESTOÏCISME: ZENÓ I CRISIP. Autarquia individual i ordre: la recerca del rei savi

A diferència de l'epicureisme, que amb el seu fundador quedà ben definit, l'estoïcisme és obra de diversos autors, i la doctrina del seu fundador no és idèntica a la formulada per estoics posteriors de la Roma imperial.

L'estoïcisme té, per tant, un primer moment o període fundacional, amb Zenó de Cition, Cleantes i Crisip, els quals estableixen les bases de la doctrina estoica; un segon període, el d'introducció a Roma, i un tercer període, el de l'estoïcisme nou o imperial, en ple Imperi Romà protagonitzat per pensadors com Sèneca, Epictet o Marc Aureli.

Zenó (332-262 ANE), nascut a Xipre, és el fundador de l'estoïcisme. Era un fenici hel·lenitzat de família comerciant. Quan tenia uns 20 anys, visita Atenes i l'impressiona conèixer els cíncics. Aquests li mostraren un Sòcrates que encaixa totalment amb l'ideal estoic: l'autodomini davant el tribunal que el jutjava, la calma davant la mort, l'afirmació que és preferible patir una injustícia a cometre-la.

Cap al 300 ANE, Zenó començà a ensenyar. El seu lloc de reunió era un pòrtic pintat (en grec, *stoá poikile*) i els seus seguidors foren anomenats estoics (els del pòrtic). Zenó adquirí una gran reputació i, a diferència dels cíncics, els seus oients pertanyien a totes les classes socials i alguns eren molt poderosos. També, a diferència dels epicuris, els estoics acolliren polítics i governants.

Zenó considera que el cosmos estava governat per lleis naturals, ordenades per una intel·ligència (*logos*) superior, i que les persones no podem fer res per canviar aquesta realitat. Les persones tenen llibertat i criteri, ànima racional, i ningú està determinat a viure una vida «bona» o «dolenta»; això depèn de les opcions i decisions personals. Com depèn de la seua decisió personal acceptar les lleis naturals i entendre-les o ignorar-les i lluitar contra elles, tractar de canviar coses sobre els quals té molt poc control.

Mort Zenó, el seu deixeble Cleantes d'Assos fou el cap de l'escola; posteriorment, **Crisip** posà en ordre i estructurà el conjunt d'idees estoiques. Els estoics, de la mateixa manera que els epicuris, divideixen la filosofia en tres parts: lògica, física i ètica.

Com a homes immersos en la crisi d'identitat de l'hel·lenisme, també cerquen una guia de salvació que permeta de superar el malestar produït per la pèrdua de la polis i els conflictes posteriors.

Física. La concepció que els estoics tenen de l'Univers configura el conjunt de la seua filosofia. Entenen l'Univers com un ésser viu integrat per dos principis: una matèria passiva i una ànima activa que li dóna força, vida i sentit. Aquest ésser viu és matèria i intel·ligència o racionalitat. Els estoics identifiquen l'Univers amb Déu; és una física panteista: el cosmos està ordenat per una intel·ligència divina, tot està prèviament determinat, cap esdeveniment no és producte de l'atzar.

Tot el que s'esdevé en l'Univers respon a un sentit; tot el que li passa a l'home, un microcosmos dins el macrocosmos, també té una racionalitat. El savi és el qui comprèn el que passa i ho accepta.

Lògica. La racionalitat o intel·ligència (logos) és el principi actiu que regeix el cosmos, però és també llenguatge i raó humana: la lògica estoica tracta d'estudiar el nostre discurs o llenguatge, i d'esbrinar la capacitat humana per a captar la realitat i el sentit últim dels fets i de les coses.

Ètica. Els estoics basen la seua ètica en l'acceptació del que ocorre i en l'absència de desig. Creuen que tot en el món està regit pel logos i que l'acceptació del destí és la millor pauta ètica.

L'ètica estoica estableix que, en un Univers determinat per un ordre racional, l'home només pot trobar la felicitat en l'acceptació de l'ordre còsmic.

La llibertat humana rau en l'acceptació de la determinació, en l'acceptació del que és necessari i inevitable; no en la revolta davant l'inevitable. Si raonem correctament, conclourem que el millor és acceptar l'ordre natural, i no lluitar en contra seu.

Malgrat el destí, els estoics parlen de llibertat.

L'home lliure seria aquell que no permet que cap passió o desig pertorbe l'acceptació de l'ordre còsmic; aquesta impertorbabilitat és la virtut dels forts.

Així, l'estoïcisme identifica la perfecció humana amb l'*apatheia* (absència de passions o desitjos): l'ideal és el de l'home impertorbable que continua immutable davant els infortunis. I, llavors, la llibertat és sinònims d'evitar ser presoners de les passions i els desigs.

L'estoïcisme té una dimensió política de primer ordre, a diferència dels cíncics i els epicuris.

La política és un mal necessari. Un mal que, si és possible, cal saber reconduir; perquè, a diferència de cíncics i epicuris, per als estoics la retirada del savi de l'acció política té conseqüències negatives.

La recerca de l'ordre còsmic i social, una vegada assegurada la llibertat individual (en el sentit estoic), du que l'estoïcisme fóra una filosofia que sostenia i justificava les monarquies hel·lenístiques.

El respecte de l'ordre còsmic era coherent amb l'acceptació de l'autoritat reial i que els estoics entengueren que la seua funció política era aconsellar els reis: la millor manera d'instaurar l'ordre social i política era disposar d'un rei savi. El respecte de l'ordre còsmic estava en coherència amb l'acceptació de l'autoritat reial i l'ordre polític existent.

Tema 7

La República romana i l'Imperi

1 La monarquia 2 La República: La *Stoa* mitjana, Polibi, Lucreci, Ciceró 3 Els juriconsults 4 L'Imperi: La *Stoa* nova, Sèneca, Marc Aureli 5 El Dominat 6 La decadència de l'Imperi.

---

1. LA MONARQUIA. Els orígens de Roma

Roma (753 ANE – 476/1453)

La monarquia fou la forma de govern romana des de la fundació de la ciutat (a mitjan segle VIII ANE, la tradició diu que el 21/4/753 ANE per Ròmul) i la instauració de la República 509 ANE.

La tradició ha parlat de 7 reis romans independents en més de 240 anys; però la historiografia considera que van ser-ne més i que Roma degué estar durant un temps subordinada a Etrúria en aquesta època.

No se'n sap massa, però es considera que els nous reis eren elegits pel Senat quan moria el rei anterior. En el procés de l'elecció, el Senat proposava i realment decidia, el poble formalment triava. Finalment, els àugurs confirmaven que els déus acceptaven l'elecció.

El Senat, *Senatus* (formalment, assemblea d'edat; però realment, un consell d'aristòcrates), tenia una funció consultiva del rei (a voluntat del rei) i havia de consentir la guerra amb altres estats. El poble, *populus*, tenia una posició passiva, però amb tot era un subjecte polític.

La tradició diu que el darrer rei, Tarquini el Superb, tingué un comportament tirànic, fou destituït per una rebel·lió aristocràtica el 510 ANE, que instaurà la República com a forma de govern.

2. LA REPÚBLICA La *stoa* mitjana: Polibi, Lucreci i Ciceró

2.1. La primera etapa de la República (509-260/240 ANE)

La nova República romana fou un règim aristocràtic, amb el Senat en el centre del poder. Dos senadors, els còsols, que es renovaven cada any, ocupaven les més altes magistratures i assumien les antigues competències executives dels reis. Després, s'hi afegiren dues magistratures

més: pretor (impartia justícia) i censor (controlava el cens). I apareixen els tribuns de la plebs per a defensar el poble.

En aquesta època, Roma consolidà el seu poder en el Laci, l'Etrúria, la vall del Po i comença a conquerir el sud d'Itàlia, entrant en contacte i progressivament en conflicte amb Cartago.

2.2. La República mitjana (260/240 – 70/60 ANE)

Les guerres amb Cartago duen Roma a expandir-se per tot el Mediterrani: conquesta de Cartago, Hispània, Grècia, sud de la Gàl·lia...

Les lluites socials i les reformes polítiques provoquen un sistema constitucional complex o mixt, que en l'època central d'aquest període va ser descrit per Polibi. Sense eliminar el poder aristocràtic, ni el poder executiu de les magistratures, els tribuns de la plebs adquireixen el poder de vetar lleis i iniciatives del Senat i dels còsols. Els tribuns podien dictar sentències de mort i convocar l'assemblea del poble i proposar lleis.

Es produeix un cert equilibri entre els diferents sectors socials.

2.3. El final de la República (70/60 – 27 ANE)

Continua l'expansió militar (nord de la Gàl·lia, Àfrica, Egipte...).

Les lluites socials i la dificultat de gestionar un imperi tan gran fan entrar la República en crisi i inaugurar l'any 27 amb Cèsar August el Principat, un sistema quasi monàrquic, sense reis formals i amb l'aparença del manteniment de les institucions republicanes.

El *princeps* acumula el poder de les magistratures fins a la mort, renovant-hi el poder cada any, i subordina progressivament el Senat sense eliminar-lo ni negar-lo. De fet, formalment, l'Imperi no deixa de ser en cap moment una «república».

2.4. Polibi (205-125 ANE)

Grec, de formació hel·lenística, historiador. Durant la conquesta de Grècia per Roma, fou fet esclau per Escipió Emilià, general patrici, cap d'una de les famílies centrals de Roma aleshores. En l'època central de la República.

Polibi va ser amic d'Escipió, que el va alliberar i a qui va acompanyar en múltiples viatges arreu de l'imperi. A Roma, va formar part de l'elit cultural i política. Acabà sent el director de l'Acadèmia d'Atenes, en morir Escipió.

La seua principal aportació fou explicar als romans la seua pròpia constitució i història política i fer-ho, a l'estil romà, sense especulació filosòfica i de manera pragmàtica.

No mou en la seua *Història* cap voluntat comparativa o valorativa (com Aristòtil), el seu objectiu és respondre de manera pedagògica la pregunta quin sistema polític ha permès a Roma conquerir el Mediterrani.

La resposta és que les tres formes de govern (reial, aristocràtic i democràtic) són, aïlladament considerades, bones. La història dels sistemes seria: monarquia-regne-tirania-aristocràcia-oligarquia-democràcia-oclocràcia (anarquia), que duria de nou a començar el cicle (*anacyclosi*).

Hi ha, però, una forma de trencar el cicle, la constitució mixta, de la qual el millor exemple era el romà. Quan Polibi escriu això (al voltant de 150 ANE), feia un segle que les principals lluites internes de Romà havien acabat, que l'expansió romana no deixa d'augmentar i que les institucions republicanes semblen funcionar sense tensions.

Polibi valora la constitució romana com a excel·lent amb l'únic argument que havia funcionat. I ho explica recorrent a la història de Roma i la successió de règims i a l'equilibri aconseguit entre el component monàrquic (magistratures), l'aristocràtic (Senat) i el democràtic (tribuns de la plebs i participació del poble).

L'equilibri entre els tres elements és per a Polibi el més important, el que fa d'aquesta realitat un tot que impossibilita la degeneració del sistema i escapar de la *anacyclosi*.

Les tres parts es necessiten i són indissociables. Polibi descriu perfectament les institucions i la forma de funcionar de la República.

Polibi escriu que l'element que pot trencar l'equilibri és el poble i, de fet, poc després de publicar l'obra, els conflictes socials i les reformes socials dels Graco anuncien la fase final de la República i mostren el greu conflicte entre el poble i els patricis.

2.5. Lucreci (94 - 55 ANE)

Poeta. La seua obra principal, *De rerum natura*, és un tractat de pensament epicuri, que fa una crítica radical de les pors i supersticions que la religió posa en les persones i una crida perquè deixen d'estar oprimides i superen el patiment. Poeta.

Ateu, el seu pensament fou perseguit per l'Església Catòlica. Per a ell, no hi ha altra vida, no som el centre de l'univers, no hi ha recompensa ni càstig.

En el segle XVI va ser revalorat, es considera que va inspirar Maquiavel i el materialisme contemporani.

Lucreci, tot i ser epicuri, reflexiona, d'acord amb la seua teoria atòmica, de la condició humana i considera que l'evolució humana du les persones a viure en societat i estableixen una mena de contracte o acord per a viure en comunitat i protegir-se de la violència.

L'ordre social i moral existeix, simplement, no per un disseny diví; sinó per la voluntat de cooperar per a organitzar la societat.

El canvi polític en les societats estaria motivat per reaccions contra la violència i la recerca de l'equilibri i la concòrdia en la comunitat.

2.6. Ciceró (106 - 43 ANE)

Polític, senador, intel·lectual de formació estoica. La seua obra principal, *De la República*, és un estudi, en forma de diàleg, sobre la constitució mixta i les formes de govern. Sent una repetició de Polibi en molts aspectes, Ciceró hi fa una proposta nova i directament relacionada amb les tensions i els problemes polítics de la seua època.

Escriu l'obra després de tornar de l'exili (54-51 ANE). Era partidari de Cèsar (cònsol), que estava enfrontat a Pompeu, en un moment molt convuls de la política romana. El 52, el Senat nomena Pompeu príncep únic. És una solució de compromís per a evitar les divisions entre bàndols: totes les magistratures es concentren en una persona.

Describeix les formes de govern: monarquia, aristocràcia i democràcia. Hi afirma que la constitució mixta era la millor. L'exemple Roma: còsols equivalien a l'autoritat reial, el Senat era l'aristocràcia culta i el poble tenia llibertat continguda, però suficient.

La justícia era l'única font d'autoritat. Un estat just és etern. L'educació dels ciutadans és prioritària: la intel·ligència i la raó han fet que els romans tinguen lleis, institucions i organització política adequades.

Després sembla (el llibre ens ha arribat de manera fragmentària en aquest capítol) que centra l'atenció en la pèrdua de valor dels assumptes públics (*res publica*), i s'hi refereix al moment polític que viu i als tipus de governants necessaris: virtuoses i intel·ligents.

Per a Ciceró no hi ha *res publica* ni *populus* si no estan governats amb justícia.

L'estat mixt era l'únic que podia garantir l'equilibri de les distintes forces i aconseguir la concòrdia i la justícia. Però s'ha de basar en una educació que faça que les persones es respecten i respecten els altres.

D'aquesta idea (el respecte propi i als altres) ix la necessitat de la continència i la fidelitat en les relacions familiars i socials per tots els ciutadans i els governants.

En conseqüència, el bon governant havia de ser com un *pater familias* procurar als seus conciutadans el benestar, la seguretat, la prosperitat a través de la lleialtat i la defensa de la llei.

Ciceró proposa, així, un *princeps* governant que respecte les institucions republicanes, allunyat de la tirania, l'oligarquia i la democràcia.

3 ELS JURISCONSULTS. La creació del dret romà

La història de Roma i de la política romana va unida a la tasca d'estudi del dret i la jurisprudència romana. Un treball de més de 1.000 anys del qual tenim notícia per primera vegada en les XII Taules (449 ANE) i coneixement en la darrera i ingent recopilació de Justinià I de Bizanci (529). Per a molts autors, una de les contribucions més grans de la civilització romana.

La creació de la llei romana té tres vies principals: els codis i les normes que estableixen les institucions romanes, la jurisprudència dels òrgans judicials (sentències anteriors sobre casos semblants) i la reflexió intel·lectual dels especialistes (jurisconsults).

Entre els jurisconsults tingué una influència notable l'obra de Ciceró sobre la llei i la justícia. Ciceró considerava que la llei devia ser igual per a tots els membres de la societat. I que seguir i complir la llei era la base de la justícia i d'una bona societat.

Ara bé, Ciceró es pregunta pels fonaments de la justícia: on cal trobar-los? Respon que no és possible en les opinions parcials de les persones ni en les creences religioses i les morals personals; sinó en la naturalesa dels éssers humans. Les persones per ser persones, animals amb ànima i racionals, tenim una noció instintiva del que està bé i del que està malament. I en aquest do natural dels humans és on s'ha de fonamentar la justícia, usant-hi la raó. Aquesta idea de la noció del dret natural com a fonament de la justícia tingué molta influència en els jurisconsults i en el pensament polític i jurídic occidental posterior.

Període arcaic (755-450 ANE)

La norma es basa en els costums (*mores*) antics i és interpretada pels pontífexs. Sobre el costum, es fonamenta el concepte de *ius civile* (el que és just entre ciutadans), que naix en aquesta època, i els drets que se'n deriven: a matrimoni, a vot, al comerç o als càrrecs públics.

Període preclàssic (450-130 ANE)

Les XII Taules tanquen el període arcaic i, amb la creació dels pretors (administradors de justícia), el dret s'independitza dels pontífexs, i, a més del *Ius Civile* (dret dels ciutadans romans), apareix el *Ius Gentium* (dret dels forasters).

Període clàssic (130 ANE - 230)

El dret i el pensament al voltant del dret abasta totes les pràctiques civils i polítiques. I obliga a tots els ciutadans de l'Imperi, inclòs el *princeps*.

Període postclàssic (230-527)

La monarquia absoluta xoca amb la tradició dels jurisconsults, pensadors científics del dret, que no consideren la llei com un instrument per aconseguir objectius polítics personals, ni consideraven que la llei no fora igual per a totes les persones, i progressivament (a pesar de la recopilació legal de Justinià I a Orient) la voluntat del monarca és la font de la llei i es va modificant el sistema legal romà clàssic.

4. L'IMPERI. La *stoa nova*: Sèneca i Marc Aureli

Octavià, Cèsar **August**, és, finalment, aquest *princeps* que pensava Ciceró; però mantenint formalment les formes institucionals de la República dona pas a una nova època: el Principat. Un sistema que no haguera defensat Ciceró.

August concentra en les seues mans, de per vida, les principals competències del Senat, de les magistratures, els tribunats, el títol d'*imperator* (cap militar) i les lleis, sense massa oposició.

Però no va fer ni una nova monarquia, ni una dictadura; creà el Principat. August explica el seu poder en funció de la seua *auctoritas* o prestigi guanyat per l'èxit militar o *virtus*, la posició material, la moral (*clementia* amb els adversaris), social, polític (*potestas* o poder material).

Pot compartir o cedir tot el poder al Senat; però no la seua *auctoritas*, que és el fonament del seu *principat* i de ser el primer ciutadà de Roma. La màxima autoritat de l'Imperi Romà és, a partir d'August, el *princeps*, no l'*imperator*.

Ara bé, el poder del *princeps* respectava les formes republicanes només a Roma i a Itàlia, on de fet el sistema era una mena de monarquia (sense aquest nom) col·legiada; en la resta de l'Imperi el poder s'acostava a les formes de les monarquies hel·lèniques.

El Principat durà des del 27 ANE fins al 284. Tingué tres etapes bàsiques: assentament (-27 fins a 96), central o dels grans emperadors (96-180): Nerva, Trajà, Adrià, Antoní Pius i Marc Aureli; i decadència (180-284).

Conegué des del principi una tendència a la concentració de poder i a la monarquia absoluta. De fet, fou una monarquia absoluta; però, formalment, mantingué les formes republicanes.

4.1. Sèneca (4 ANE - 65)

Filòsof, polític, pensador estoic. Escriu en el moment en què s'està consolidant el Principat, amb excessos com els de Calígula, i en què les institucions republicanes acceleren la seua decadència, sense desaparèixer.

Escriu *De clementia* per a instruir Neró i presenta un model de príncep estoic: el *optimus princeps*.

El príncep té el deure de protegir la comunitat i garanteix els seus interessos. És el dipositari de la força sotmesa al dret i és la màxima representació de la solidaritat comunitària, a la qual garanteix seguretat i pau.

Per a Sèneca, només pot governar bé qui és savi: un savi estoic. I exerceix les virtuts del savi: clemència, magnanimitat, rebuig de la crueltat.

El govern és una càrrega, una servitud: perquè el poble progresse i visca bé, el governant no pot descansar mai i ha de pagar el preu de viure aïllat: no pot viure anònimament com qualsevol ciutadà.

En Sèneca, república i príncep es confonen. Però el govern d'un a soles ha de ser just i equilibrat (estoic) i ha de comptar amb l'assentiment de tots. Tots en són principis estoics.

4.2. Marc Aureli (121-180)

Últim dels cinc grans emperadors. Les *Meditacions* són una mena de reflexions filosòfiques personals, escrites en grec estàndard, sense cap ordre ni voluntat de ser publicades. Mostren un pensador estoic: cal evitar les emocions, perquè és el camí pel qual els altres et poden fer mal.

Considera que totes les accions humanes manquen de sentit i que el savi ha de donar sentit a la seua vida. Accepta complir estoicament la seua obligació com a *princeps*; encara que, seguint Sèneca, la considera una càrrega i entén que tot el que puga fer, finalment, no té un sentit i sempre és oblidat.

5. EL DOMINAT. La monarquia absoluta, sense rei nominal

L'etapa final del Principat (180-284) està dominada per una successió de caps militars (*imperatores*) que arriben al poder després d'una proclamació en les diferents províncies romanes i l'assassinat de l'*imperator* anterior.

No hi ha democràcia, monarquia, aristocràcia, ni tirania en el sentit clàssic; hi ha poder del més fort durant el temps que conserva aquesta força o ix una força més gran.

És el sistema de poder que s'estableix amb Dioclecià, el 284 i dura fins a la caiguda de l'Imperi Romà d'Occident (476) i en l'Imperi Romà d'Orient o Bizanci (306/395-1453), fins a la caiguda de Constantinòpolis (1453).

Dioclecià (245-312), sorgit com un *imperator* més, creà un nou sistema de poder. Adopta el nombre de *dominus noster* (el nostre amo o senyor). Acaba amb les formalitats republicanes. Adopta un estil de govern hel·lenístic (absolutista) i adopta un estatus diví i personalitza la majestat de Roma. Dioclecià introdueix la tetrarquia, un sistema pel qual el *dominus noster* imposa un coregent i dos col·laboradors, per a facilitar la successió i el bon funcionament de l'Imperi.

La tetrarquia com a fórmula fou un fracàs i fou destruïda per l'accés al poder de Constantí (306-337), que desplaça la capital de l'Imperi a Bizanci (canvià el nom a Constantinòpolis) i comença a evidenciar-se la divisió interna de l'Imperi entre l'Orient (grec i més ric) i l'Occident (llatí i més pobre).

A partir de Constantí, convertit al cristianisme (possiblement per oportunisme polític), el *dominus noster* és un poder autocràtic, succeït pel seu primogènit i té el suport material i ideològic de l'Església Cristiana, que passa a anomenar-lo *imperator christianissimus*.

5.1. Eusebi de Cesarea (264-339)

Bisbe de Cesarea. Va escriure un panegíric (escrit d'exaltació) per a Constantí i és considerat el gran teòric de l'imperi cristià.

Per a Eusebi, la providència ha fet possible la unificació política del poder romà en un únic monarca, i això és la condició necessària per a la unitat religiosa per a un Imperi que ja és cristià.

Monarquia, unitat i pau és la contribució de Constantí. El poder polític únic de la terra es correspon amb el monarca diví en el cel. El monarca terrenal és servidor, representant, imatge i instrument del poder de Déu. I és providencial.

Crist és el primer dels filòsofs i l'emperador és l'únic filòsof en la terra. L'origen de l'*auctoritas* ja no és el prestigi, ni l'aclamació de l'exèrcit; sinó la pregària i la comunicació amb Déu.

La idea d'Eusebi (que es va mantenir a l'Imperi Bizantí, fins al final) és que el govern imperial és una còpia terrestre del govern de Déu al Cel. Només hi ha un Déu i una llei divina. Només hi ha un monarca a la Terra i una sola llei. L'emperador és el viceregent de Déu a la terra.

Els antecedents es poden buscar en la filosofia política hel·lenística; però ara el monarca ja no és un Déu, és el seu únic representant a la terra.

6. LA DECADÈNCIA DE L'IMPERI. Les últimes dècades de l'Imperi Romà d'Occident

La divisió de l'imperi en dues realitats es comença en el 306 i es consolida definitivament, amb dues estructures polítiques paral·leles, el 395.

Després del final govern de Teodosi (395), l'Imperi d'Occident accelera la crisi (corrupció de l'administració, passivitat ciutadana, impostos excessius, decadència de les ciutats, retrocés demogràfic, allistament de germànics en l'exèrcit, etc.) i l'amenaça, continguda per Teodosi d'una invasió germànica: des de les primeres dècades del segle V, l'Imperi Occident coneix l'establiment de germànics dins de les fronteres de l'imperi i invasions i saqueigs.

El 475, el cap de l'exèrcit imperial que havia de lluitar contra els visigots, va derrocar l'emperador (Nepot que es refugià a Dalmàcia) i posà el seu fill, Ròmul August, menor d'edat. El 476, el germànic Odoacre dona un colp d'estat i es proclama emperador, però no és reconegut fora d'Itàlia. El 480, l'exemperador Nepot és assassinat i els seus territoris passen a ser controlats per Odoacre i per l'Imperi d'Orient.

Els ostrogots van començar atacar Dalmàcia el 481 i cap al 489 van prendre el poder d'Odoacre; però el seu rei, Teodoric, va renunciar al títol d'emperador.

El pensament polític que naix en aquesta etapa de l'Imperi i que domina el món occidental durant tota l'edat mitjana és el d'Agustí d'Hipona (354-430) i la seua *Civitas Dei*, que trenca amb la relació Déu-monarca que havia establert Eusebi de Cesarea.

Tema 8

Orígens del cristianisme

0 Introducció 1 Jesús de Natzaret 2 Pau de Tars 3 La primera patristica 4 Els primers passos de l'Església 5 Agustí d'Hipona

---

0. INTRODUCCIÓ

7-2 ANE, naix Jesús de Natzaret.

30-33, mor Jesús de Natzaret.

50, Concili de Jerusalem: s'accepten gentils (no jueus) dins de l'església naixent.

100, final de l'església apostòlica.

Segles II i III, primera patristica: persecucions puntuals i expansió de l'església.

313, conversió de Constantí i Edicte de Milà.

325, Concili de Nicea: l'emperador codifica l'església.

361-363, regnat de Julià l'Apòstata.

380, Edicte de Tessalònica: cristianisme com a religió d'estat.

476, final de l'Imperi Romà.

El pensament grec i romà clàssic, anomenat pagà pels cristians, era un pensament d'arrel indoeuropea: politeista, amb una visió del món i de la vida entesa com un drama humà, és a dir, com una construcció producte de l'acció humana. Hi havia la voluntat de conèixer el futur, la naturalesa, les persones i la societat amb la raó humana, i dominava una concepció cíclica de la Història i la creença en la transmigració de les ànimes.

El pensament cristià és d'origen semita: monoteista, amb una visió del món i de la vida com un producte de la voluntat divina, Déu ho explica tot (futur, naturalesa, persones, societat), hi ha una concepció lineal de la Història amb un objectiu final i la creença en la unitat i continuïtat de l'ànima.

1. JESÚS DE NATZARET. Naixement del cristianisme

No hi ha consens sobre qui va ser el Jesús de Natzaret històric. Les divergències són importants. Des de qui el considera el líder d'un moviment apocalíptic a qui el considera poc més que un xaman, fins a qui el veu com un revolucionari zelota, un nacionalista jueu o un revolucionari teològic.

Aquesta darrera és, ara per ara, la concepció dominant; tot i que Pau de Tars construï el Jesús oficial de les esglésies cristianes i eliminà els aspectes més igualitaristes i rebels.

L'ensenyament de Jesús era revolucionari en la societat jueva en què vivia. Anuncia el final dels temps i l'abolició de la llei i el poder humà, es proclama fill de Déu, denuncia el formalisme i l'opressió dels fariseus (caps de l'església jueva).

Proposa una revolució teològica, i això, en un ambient en què la religió ho és tot, és també una mena de revolució social.

Les seues doctrines atacaven les jerarquies i els valors socials de la seua societat. Nega que la riquesa, el poder, la saviesa o la respectabilitat social siguen valors segurs.

De manera semblant als estoics reclamen el valor moral de l'individu, la llibertat interior, contra la societat, els seus prejudicis i formalitats.

Predica als pobres i marginats, i els reivindica (abans entrarà un camell pel cap d'una agulla que un ric en el regne de Déu).

Du una vida pobra i comparteix béns amb els apòstols (comunitat).

Ara bé, Jesús és semita. Creu que la història té un final i un sentit i el que ell fa és anunciar la fi immediata del món humà i l'arribada del regne de Déu. Per tant, no cal fer la més mínima referència a un intent d'organitzar de forma mitjanament raonable la ciutat humana. L'essència del seu discurs està en la frase que afirma que el seu regne no és d'aquest món, i d'aquesta manera anul·la tota reflexió sobre una doctrina o pensament polític.

Ara bé, Jesús també va afirmar «al Cèsar el que és del Cèsar i a Déu el que és de Déu». D'aquesta frase es desprèn que els cristians, que només esperen el regne de Déu, paguen els impostos i acaten el poder polític precisament perquè no els interessa (no és cosa de Déu): a diferència dels cíncics que perquè no els interessava ni el respectaven es negaven a sotmetre-s'hi.

Amb el temps, sobre aquesta frase es fonamenta la diferència de les dues ciutats: la humana (poder polític) i la divina (església).

Però, més enllà del possible Jesús històric, la construcció evangèlica el presenta com el profeta dels pobres, dels esclaus, dels marginats i perseguits; però no per a defensar o fer una revolució, sinó per a fer-los entendre que la veritable felicitat no està en els plaers de la terra, sinó en la contemplació de Déu.

Amb el cristianisme, a més, el cos (pecat) i l'esperit (perfecció) s'escindeixen radicalment i totalment. Les persones són dues realitats o forces contràries.

La política pertany a la comunitat humana i, en els orígens del cristianisme, aquesta humanitat (i corporalitat) no interessa a la comunitat celestial (espiritual) perfecta i sense problemes.

2. PAU DE TARS. Codificació del cristianisme

Les dècades que segueixen a la mort de Jesús de Natzaret coneixen una expansió del cristianisme, prompte fora de l'àmbit jueu, i també la multiplicació de concepcions diferents del cristianisme, l'esperança de la fi dels dies (Apocalipsi de Joan l'Evangelista), exaltació de la pobresa, comunitats que rebutjaven els valors i deures socials, civils i polítics.

Pau de Tars intenta ordenar aquesta situació, fent una lectura conservadora del missatge de Jesús i una crida a la calma social i l'obediència dels esclaus i els pobres.

Pau estableix que els cristians han de complir la vida social i civil corresponent. La propietat no és objecte de cap crítica i es limita a recomanar l'ús de la caritat i el bon ús de les riqueses.

Pau repeteix, com els evangelis, que no hi ha cap organització social o política específicament cristiana; sinó una forma cristiana de complir els deures socials, dins l'organització existent.

Predica l'obediència al poder civil, perquè en la seua opinió tota autoritat civil existeix perquè Déu vol i qui s'hi oposa ataca l'ordre diví.

Aquesta afirmació de Pau que tot poder constituït ve de Déu, tindrà un gran futur i serà utilitzada sistemàticament en els segles posteriors pel poder.

Però la idea va més enllà dels Evangelis. La política i el poder ja no és una cosa del cos, de la realitat humana, al marge de l'esperit; ara el poder procedeix de Déu, el qual —d'aquesta manera— participa en l'ordre polític del món. La política ja no és una matèria indiferent per als cristians, a la qual calia sotmetre's per a permetre el desenvolupament de l'esperit; sinó un món on calia intervenir activament.

Amb tot, amb Pau de Tars, es passa de la fórmula «*el meu regne no és d'aquest món*» a la de «*els regnes del món (tots) són de Déu*».

La radical separació entre la ciutat de Déu i la ciutat humana que havia fet Jesús, es dilueix i amb Pau es crea la realitat teològica de la ciutat del món. Ara bé, encara que el poder vinga de Déu i obeïska la seua voluntat, les modalitats del poder i el seu exercici són construccions humanes.

Pau reflexiona també per a la ciutat de Déu i s'acosta a la idea de ciutat perfecta dels estoics, composta per savis estoics; però no estableix cap frontera ni de classe, ni geogràfica ni de saviesa, el que determina pertànyer a aquesta ciutat és el bon cor i l'esperit. Hi ha, per tant, una idea d'unitat radical de tota la humanitat i de solidaritat en el seu destí final. El pensament de Pau no defineix la ciutat de Déu i la ciutat humana com a antagòniques, essencialment perquè ell predica l'obediència i la submissió dels cristians al poder polític.

3. LA PRIMERA PATRÍSTICA. Debats d'un cristianisme perseguit i en expansió

Durant el segle II i III es desenvolupa el violent debat de la primera patrística.

L'esperança de la fi del món s'esvaeix contínuament, malgrat el manteniment de les idees apocalíptiques i del mil·lenarisme; el cristianisme ha deixat de ser una religió de pobres i cada volta està més lluny de ser una secta jueva; el debat sobre la comunitat, i la relació entre cristians i l'Imperi (i el poder polític) és el fet central de la primera patristica.

3.1. Tertulià (155-220)

Partia de la idea que la fi del món era imminent i, per tant, que les coses terrenals no tenien cap valor.

Amb tot, reflexiona sobre els límits de la relació amb l'Imperi: els cristians han de pagar els impostos i ser ciutadans exemplars; però es nega a què els cristians juren la divinitat protectora de l'emperador i posa condicions impossibles perquè puguin fer el servei militar o ocupen càrrecs imperials.

Accepta, com Pau, que el Cèsar és necessari i que governa per voluntat divina; però a diferència de Pau (que no veia contradicció entre les dues ciutats) o dels Evangelis (que considerava les dues ciutats en ordres absolutament diferents), per a Tertulià la ciutat humana (l'Imperi) i la ciutat de Déu són incompatibles: la fi del món vindrà quan s'acabe l'Imperi.

El poder imperial no és una realitat indiferent als cristians, sinó un fet doctrinalment demoníac. Està vinculat al món i a tot el que cal superar per a ser cristià.

Es nega a considerar els bàrbars com a enemics, nega tot sentiment patriòtic i considera que tots els pobles de la terra poden ser cristians i, per tant, germans.

Si l'Imperi continua en el temps, la seua proposta per a no obeir el seu poder, és l'anacoretisme.

3.2. Carta a Diognet (cap al 200)

La concepció és l'oposada a Tertulià. Els cristians són l'ànima del món, han de ser els millors ciutadans, han d'obeir les lleis i superar-les en perfecció; però han de viure com a estrangers en la seua pàtria i, si Déu retarda la fi dels temps, és perquè continuen evangelitzant el món.

L'Imperi no és un instrument demoníac, sinó el lloc on pot progressar l'evangelització. S'obri pas, així, la idea que Imperi i Església són entitats complementàries i instruments de la Providència.

3.3. Orígens (185-255)

És el menys polític de la primera patristica. La seua voluntat és integrar part de la filosofia pagana dins el cristianisme.

No considera la filosofia anterior font d'heretgies, sinó preparació de l'ensenyament de Jesús.

S'oposa radicalment a qualsevol mil·lenarisme i defensa un racionalisme allunyat de qualsevol idea apocalíptica.

Considera la superioritat del món invisible, espiritual, sobre el real. Suggereix que els bàrbars triomfaran sobre l'Imperi i aquesta serà la via per a la seua conversió dins d'un món unificat pel cristianisme.

Ara bé, té en compte la societat civil i la realitat política, i considera que les persones tenen dos elements: l'ànima que els permet actuar en el món terrenal, i l'esperit que els lliga a Déu.

Dit això, es multipliquen les divisions: tot cristià tindrà dues pàtries (la ciutat de Déu i la de l'home), dues lleis (la natural i la positiva). La part espiritual és superior, però els dos mons no tenen per què entrar en conflicte.

Els poders polítics són auxiliars de Déu. Apunta la idea de les dues ciutats, però no com a realitats contràries, sinó complementàries, i afirma que rebel·lar-se contra el poder polític sense un motiu que obeïsca a la llei natural, no és martiri gloriós, sinó pecat d'orgull.

En la seua opinió l'Imperi ha facilitat la difusió de l'Evangeli. La ciutat del món ha preparat el camí de la ciutat de Déu.

Les tres posicions estan exposades: la contrària, la que defensa una convivència sense barreges i la d'Orígens, hel·lenista i grec, oriental de l'Imperi, on l'Església era més forta, que considera que la connivència d'Imperi i Església és possible, com poc després va demostrar la conversió de Constantí (313).

4. ELS PRIMERS PASSOS DE L'ESGLÉSIA. L'església victoriosa

Eusebi de Cesarea (260-337)

Ja hem vist Eusebi com a justificador i ideòleg del Dominat i del *dominus* com a cap terrenal de l'església.

Eusebi va afirmar que Déu promogué voluntàriament les persecucions per a provar els cristians, i recorda el final lamentable d'aquells sobirans. Amb tot, salva la institució i protegeix el prestigi dels bons sobirans.

Manté, com ja havien fet altres pares de l'Església cristiana, que hi ha una coincidència providencial entre l'Imperi i la predicació evangèlica.

Formulà una teoria del poder segons la qual el poder i la cort de l'emperador en la terra era el reflex de la cort celestial. L'emperador passa a ser el bisbe exterior

Les dues ciutats són realitats paral·leles i íntimament relacionades. Tota oposició o contradicció entre les dues ciutats desapareix. L'emperador és el cap civil de l'església.

La idea s'assentà ràpidament en l'Imperi (i després en el món occidental); però l'equilibri del poder monàrquic i eclesial sempre és inestable i fluctua.

5. AGUSTÍ D'HIPONA. Les dues ciutats

Agustí d'Hipona (354-430)

Escriu la *Ciutat de Déu*, en la perifèria de l'Imperi, després que els visigots saquejaren Roma el 410. Tardà 14 anys a acabar-la. És una reflexió enorme sobre la Història i la Ciutat.

Distingeix radicalment entre la ciutat terrenal i la de Déu. Les dues ciutats conviuen en la terra perquè la ciutat de Déu inclou la comunitat dels cristians que participen de l'ideal diví. Les dues ciutats seguiran una al costat de l'altra fins al final dels temps i ho faran en radical oposició perquè es basen en principis contraris, però confoses en la terra. Ara bé, només Déu, no les persones, pot reconèixer la ciutat a qui pertany cada un.

Per a Agustí, la diferència de les dues ciutats és substancial i no únicament formal. Trenca així amb la concepció d'Orígens o d'Eusebi de Cesarea. I val a dir que en la part occidental de l'imperi és la concepció d'Agustí la que domina, i la d'Eusebi queda com a predominant a Orient. I, d'aquesta manera, introdueix un canvi radical entre el món cristià i el món pagà anterior, amb una influència que arriba al segle XVIII.

Es pregunta per què Roma ha mort o està en el seu pitjor moment. Rellegeix Ciceró per a afirmar que la decadència de Roma estava en el desordre i la situació ingovernable de la República. Agustí va més enllà i afirma que no hi hagué mai República a Roma, perquè (com deia Ciceró) no pot haver-hi república sense justícia, i com que (segons Agustí) no hi hagué veritable justícia, no hi hagué república, ja que sense dret just no pot haver-hi una societat d'homes amb drets reconeguts, i per tant, no hi havia poble i, en conseqüència, no existia la *res publica*.

Els romans no van ser justos, perquè no pot haver-hi justícia fora del Déu vertader. La ciutat terrestre és impia, injusta i imperfecta per definició.

L'essència del poder prové de Déu; però no la materialitat de l'organització del poder que és humana. Com Déu és principi i origen de tot, tots els règims o estats estan dins dels seus impenetrables designis i tots els esdeveniments estan justificats i obeeixen un pla diví que no entenem.

L'Imperi cristià continua sent una ciutat terrenal (i això el diferencia d'Eusebi), una barreja de les dues ciutats que només acabarà amb el final dels temps.

Defensa la pràctica de les virtuts civils i el servei militar, però manté la distància respecte al poder estatal. Defensa la distinció entre el poder de l'Església i l'Imperi, no és partidari de barrejar les dues institucions.

Afirma l'oposició entre la llei natural (Déu) i la llei positiva (home).

No resol el problema de les relacions entre l'església i el poder polític. No desitja una teocràcia, però sí que el poder polític estiga subordinat moralment a l'església i que les lleis i els costums estiguin inspirades en els preceptes cristians.

En conseqüència, quan l'Imperi està en crisi hi ha dues teories contradictòries enfrontades: la que defensa la identitat entre Imperi i societat cristiana (Eusebi) i la que la nega (Agustí).

La separació de l'ordre imperial i el cristià, no fou un obstacle per a afirmar la unitat cristiana en l'Occident medieval; però serà sempre una arma que usará l'Església per a reclamar contra el poder polític independència i supremacia moral.

A més, el pensament agustinianà impedirà als pensadors occidentals considerar que el cristianisme podia dirigir la política de manera directa i instituir una teocràcia.

En Agustí, finalment, convergeixen dues tradicions i un element nou. La de ciutadà romà que creu en un estat amb lleis, i la de pensador que té la tradició grega, Plató i Aristòtil, i això comportava que el govern havia de procurar una vida virtuosa al poble. Això no obstant, en Agustí s'afegeix una novetat, el fet que és cristià, en un moment en què el cristianisme ja és l'única religió i persegueix violentament altres creences, i creu, per tant, que viure de manera virtuosa era fer-ho seguint les lleis divines que establia l'Església.

És per això que si es vol que el poble segueixca una vida virtuosa i abandone el pecat, l'Església ha d'influir moralment en les lleis humanes. Perquè només unes lleis justes i, per tant, cristianes fan possible un estat just; en cas contrari, serà un conjunt de lladres.

Així, seguint la idea de justícia, defineix en quins casos la guerra és justa. La guerra sempre serà una realitat lamentable i malvada; però hi ha una mena de «guerra justa» la que es fa per una causa justa, per defensar-se d'una agressió i per restablir la pau.

Final

Amb Eusebi de Cesarea i Agustí d'Hipona estan posades les bases dels debats i els conflictes que viuran les societats cristianes europees per pràcticament 1.000 anys, fins a la recuperació d'Aristòtil, a través dels pensadors i les traduccions àrabs, en els segles finals de l'edat mitjana.

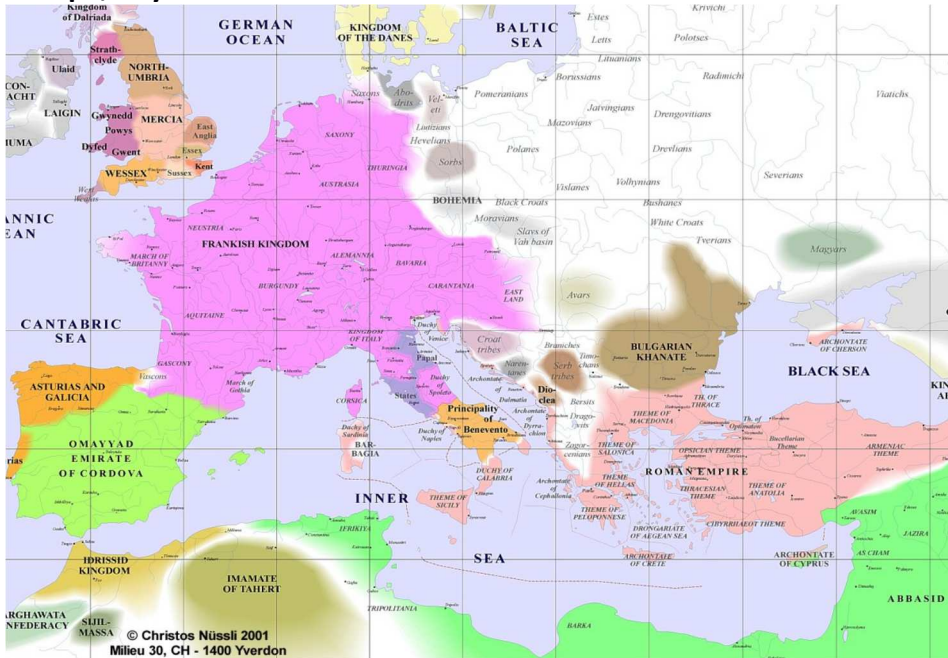
Tema 9

El feudalisme i les lluites per la supremacia

1 Les idees polítiques de l'Imperi: el cesaropapisme 2 La guerra de les investidures: doctrines hierocràtiques i doctrines dualistes 3 El feudalisme 4 L'enfortiment de les ciutats i els regnes 5 Les veus crítiques del cristianisme 6 La influència dels pensadors àrabs 6 L'Escola de Chartres.

Europa, any 800

Europa, any 1200

1. CESARPAPISME LES IDEES POLÍTQUES DE L'IMPERI

Cap a finals del segle VIII, l'antiga unitat marítima mediterrània romana, el *Mare Nostrum*, ha desaparegut i hi ha tres realitats: el sud, l'oest i l'est controlat per un islam en expansió, el nord-est on hi ha el ric Bizanci, i el nord-oest, empobrit i rural on apareix un nou poder dominant.

L'any 800, el rei dels francs, Carles el Gran (Carlemany), és investit, pel papa Lleó III, rei dels francs i llombards, i a més utilitza títols imperials d'aire romà (rei dels romans, august) i el de fill adoptiu de Déu, incorporant-hi un caràcter sacre al seu poder.

S'originà d'aquesta manera el cesaropapisme occidental, segons el qual l'emperador de l'Imperi carolingi (800-843) i després els emperadors del Sacre Imperi Romanogermànic, consideraran que, sent emperadors per origen diví, reben el poder directament de Déu i tenen l'obligació de vetlar per la salvació de les ànimes dels seus súbdits i per això intervenen en assumptes de dogma i de l'església i entenen que havien de tenir el poder absolut sobre el govern i l'església i podien decidir lliurement els càrrecs eclesiàstics.

En bona mesura, era el que passava en l'església des de la conversió de Constantí; però després de la caiguda de l'Imperi Romà d'Occident, la intromissió del poder secular en l'església augmentà i arriba a la màxima expressió amb l'Imperi Carolingi i el Sacre Imperi. De fet, d'aquesta manera, bisbats i abadies quedaven en mans de famílies nobles lleials als reis i emperadors.

El moment de màxim vigor del cesaropapisme fou amb Enric III (1039-1056), a partir d'aquest moment i en la mesura que apareixen nous poders civils enfrontats a l'imperi (regnes, ciutats, etc.) i a la debilitat del poder de l'emperador, els papes guanyen autonomia i poder, en el que es va conèixer com la guerra de les investidures.

2. LA GUERRA DE LES INVESTIDURES DOCTRINES HIEROCRÀTIQUES I DOCTRINES DUALISTES

La guerra de les investidures fou un conflicte entre l'església i l'Imperi (i les monarquies) per tenir l'autoritat de nomenar (investir) els càrrecs eclesiàstics.

La fase crítica començà el 1075 quan l'emperador Enric IV va voler destituir el papa Gregori VII. Això generà un llarg conflicte intern a Alemanya i Itàlia fins al Concordat de Worms el 1122.

Després de la caiguda de l'Imperi Romà, les autoritats polítiques dominaren el nomenament dels càrrecs eclesiàstics. Sovint, el càrrec d'abat o bisbe anava unit a riqueses i béns importants, i això feia que foren venuts per a guanyar recursos o lliurats pel poder polític a fidels, familiars o amics. A més, l'emperador tenia la potestat de nomenar el papa, i el papa nomenava i coronava el següent emperador.

La crisi va començar quan un moviment intern de l'Església va defensar posar fi a la pràctica de la simonia (venda de béns de l'Església), la designació del papa per l'emperador i de les elits eclesiàstiques pel poder secular. L'objectiu primer era que l'Església aconseguira el poder d'investir al papa i poguera complir així la seua funció divina a la terra.

En 1056, Enric IV (6 anys) va esdevenir emperador. Llavors els defensors d'aquest moviment van fundar un Col·legi de Cardenals que escolliria el papa sense la intervenció de cap líder secular. Mètode d'elecció papal encara vigent.

El 1075 el papa Gregori VII va publicar els *Dictats del Papa*, una llista de 27 principis en els quals declarava que l'església havia estat fundada només per Déu, i que, per tant, només el papa podia nomenar o destituir els càrrecs eclesiàstics, sense cap interferència del poder secular.

Enric IV va respondre demanant l'elecció d'un nou papa. Gregori VII va excomunicar a Enric IV, i li va el títol de rei d'Alemanya, i per això emperador del Sacre Imperi Romanogermànic. L'aristocràcia alemanya va aprofitar l'excusa per a rebel·lar-se contra el rei, apropiant-se de propietats reials i passar a governar els seus territoris amb autonomia respecte a l'Imperi. Enric es va veure obligat a fer-se enrere i el 1077 va humiliar-se davant el papa i aquest el restituí en el càrrec de rei.

Això no obstant, les coses a Alemanya havien canviat. Els aristòcrates alemanys no van acceptar Enric IV al seu retorn i van elegir com a nou rei Rodolf de Suàbia. Enric, llavors, nomenà un antipapa, Clement III, començà a combatre els rebels. El 1081 va executar Rodolf i va envair Roma, fent presoner el papa durant 5 anys. La lluita continuà durant dècades i es va resoldre el 1122 amb la signatura del Concordat de Worms entre Enric V i el papa Calixt II.

Enric V admetia la lliure elecció i consagració del papa triat canònicament. Es comprometia, igualment, a restituir a l'església els béns que li havien estat llevats durant les guerres i a ajudar el papa quan fos requerit a fer-ho. A canvi, Calixt II concedia a Enric V poder en l'elecció dels bisbats del regne alemany.

D'aquesta manera, en l'Imperi, l'Església guanyà autonomia; però passà a mans de la noblesa i el conflicte entre Imperi (i el poder polític a França, Anglaterra, Castella, Corona d'Aragó, etc.) i Església va continuar obert. La lluita per la independència del papat que hi ha en la guerra de les investidures s'assentà sobre dues idees teològiques contràries al cesaropapisme i aparentment reformistes: el hierocratism i el dualisme.

2.1. Doctrina hierocràtica

Com el cesaropapisme, és una doctrina **monista**, que vol el control del poder religiós i polític per una única suprema autoritat; però a diferència del cesaropapisme no vol que siga el monarca, sinó el pontífex. No és un monisme extrem, ja que no pretén la teocràcia, però sí que vol el sotmetiment del poder civil al religiós. Ha estat el monisme predominant a Occident fins al segle XVIII.

Recupera la idea d'Agustí d'Hipona de les dues ciutats i la idea que apuntava Agustí del predomini moral de l'església sobre el poder secular. La doctrina afirmava que el papa tenia potestat per a dirigir la comunitat de creients (església) i que les seues normes tenien caràcter universal i afectaven tota la comunitat cristiana. La fe cristiana unia tota la comunitat (universal) i la llei secular havia de basar-se en la fe. El rei, en conseqüència, havia d'estar subjecte a les normes de l'església.

Va servir per a enfortir la posició del papa en la guerra de les investidures, per a justificar el seu enfrontament amb Enric IV i per a debilitar el poder de l'emperador dins de l'imperi i respecte al papa.

Amb el temps, donà lloc al clericalisme i a l'intervencionisme de l'església en el poder secular.

2.1. Doctrines dualistes

Tenen el seu origen en la doctrina del papa Gelasi I. Elaborada en les dècades que seguiren la caiguda de l'Imperi d'Occident. Afirmava que la societat es regeix per dues autoritats, l'espiritual i la temporal. El poder de cada autoritat és diferent, però no oposat, ja que els dos vénen de la voluntat divina.

Considerava també que l'emperador havia de seguir les normes morals de l'església i el papa i l'església acatar les lleis civils. Manté la idea de les dues ciutats, però cap no és superior a l'altra, tenen funcions distintes i complementàries.

Aquestes idees van ser recuperades pel moviment reformista del segle XI, i durant la guerra de les investidures serviren per a reafirmar l'autonomia de l'església respecte als reis o emperadors. Més tard, durant les revolucions liberals i la Il·lustració, serviren per a separar l'Església del poder secular.

Les idees dualistes són les dominants ara a Europa occidental.

3. EL FEUDALISME. La societat estamental

Com a mode de producció socioeconòmic el feudalisme té els seus orígens remots en el final de l'Imperi Romà i arriba a la seua fi amb el triomf del capitalisme i les revolucions burgeses.

Com a realitat política, se sol anomenar com a feudal l'època caracteritzada per la fragmentació extrema del poder central, emergència de poders de base geogràfica reduïda, i té el seu període central entre els segles IX i XV.

Ideològicament, el feudalisme polític va associat a la idea dels tres ordres naturals (els que lluiten, els que oren, els que treballen: nobles, monjos i camperols), que recorda les divisions socials de Plató en *República*, i al desenvolupament d'un sistema jerarquitzat de vassallatge i clientelisme.

Els nobles van aconseguir el domini de les terres que tenien en jurisdicció. El poder del rei va quedar limitat als territoris que controlava directament, com si fos un noble més (*primus inter pares*). Els nobles acceptaven la primacia del rei per un pacte formal de vassallatge.

Els nobles es convertien en vassalls del rei en una cerimònia anomenada homenatge, on juraven fidelitat, ajuda militar i consell al rei. El rei cedia una porció de terra, anomenada feu, al seu vassall. Els nobles tenien vassalls propis, amb un feu més menut.

Aquest sistema polític només es desenvolupa plenament en parts del regne franc i d'Alemanya. En les perifèries europees, el sistema tingué un desenvolupament menys intens i més tardà.

4. L'ENFORTIMENT DE LES CIUTATS I ELS REGNES Després de l'any 1000

Durant els segles XI i XII, hi ha tres fenòmens que alteren el sistema de forces europeu i el poder intel·lectual, econòmic i polític: es desenvolupen les universitats, les ciutats i els regnes.

Durant el segle XII, es multipliquen les universitats, moltes creades per papes i altres dignitats de l'Església, i les altres per ciutats i reis. Siga com siga, el panorama cultural i intel·lectual canvia radicalment.

A poc a poc, el poder intel·lectual deixa d'estar en mans dels monestirs i de la jerarquia eclesiàstica, i es posen les primeres bases per a la secularització del poder intel·lectual.

Paral·lelament, creix una xarxa de ciutats: poblacions no necessàriament molt grans; però amb un estatus legal especial i una forma de vida moderadament més lliure i autònoma que la del camp.

La xarxa comercial i mercantil europea es multiplica, sempre en termes molt modestos i encara molt limitats.

Les ciutats naixen generalment per iniciativa reial i tenen sistemes de govern propis, habitualment lligats al patriciat urbà (comerciants i artesans enriquits).

Progressivament, Europa occidental comença a generar una àmplia xarxa de ciutats, especialment a la Itàlia central i del nord, i també al llarg del que, passat el temps, serà la *gran banana europea* (l'eix econòmic més desenvolupat d'Europa): ciutats del centre i el nord d'Itàlia, ciutats del Rin, Països Baixos, París i Londres.

En aquesta xarxa es desenvolupa un comerç intens i una especialització comerciant i productiva creixent.

En la mateixa època i mentre el poder de l'emperador es dilueix, comença a assentar-se tímidament el poder del monarca hereditari i la monarquia com a realitat.

El monarca començarà a poc a poc a deixar de ser *primus inter pares* i els regnes (Anglaterra, Castella, Corona d'Aragó, França, Hongria...) aniran convertint-se en agents polítics cada vegada més importants.

Tot i que encara hem de mirar aquest poder en termes limitats i relativament modestos.

Però els regnes s'estabilitzen, creixen en poder, afirmen el seu poder progressivament sobre la noblesa feudal i, a poc a poc, perden la condició de *primus inter pares* (primer entre els iguals) i passen a tenir la consideració de *primus supra pares* (primer sobre els iguals), que preludien l'afirmació del poder reial i dels regnes (amb fronteres conegudes i delimitades).

5. LES VEUS CRÍTIQUES DEL CRISTIANISME. Les interpretacions religioses com a forma de lluita i protesta

Les veus crítiques del cristianisme centren les seues crítiques en dos vessants. El primer en la subordinació de l'església al poder de l'emperador i del poder secular en els nomenaments de papes i càrrecs eclesiàstics i s'obri pas en el segle XII, durant la guerra de les investidures. El segon critica el comportament de la jerarquia eclesiàstica i la pobresa.

El corrent crític contra el comportament de la jerarquia eclesiàstica i defensor de la pobresa, dóna lloc sovint a moviments socials i *heretgies* religioses que defensen un rigorisme moral fort, i exalten la pobresa i la crítica radical a la riquesa de l'església i els poderosos.

Ocasionalment, aquests moviments tingueren un fort component «revolucionari», ja que eren socialment igualitaristes (la vida cristiana era sinònim de pobresa i comunitat) i teològicament mil·lenarista (l'Apocalipsi de Joan parla d'un regne de Déu en la terra de 1.000 anys; abans de la fi dels temps). El combat contra les *heretgies* va ser utilitzat, a voltes, com a excusa per a engrandir el poder dels regnes, en algunes ocasions amb connotacions quasi prenacionals (p. ex. combat dels càtars occitans pels reis de França contra la Corona d'Aragó).

El moviment herètic més destacat, en aquesta època, fou el dels càtars (finals del segle XII i principis del segle XIII), que comportà l'expansió de la corona francesa en el sud de l'actual França i, després de la derrota de Muret (1212), la retirada progressiva de Catalunya de l'espai occità i les iniciatives de la Corona d'Aragó de conquerir Mallorca i València.

El moviment oficial més exaltat amb la pobresa fou el franciscà, nascut en la mateixa època, amb problemes amb la jerarquia eclesiàstica. Durant el segle XIII i XIV, corrents franciscans foren declarats herètics i perseguits: els espirituals, els *fraticelli*, etc.

6. LA INFLUÈNCIA DELS PENSADORS ÀRABS

Des del segle IX i fins al segle XII, els pensadors àrabs, a través, essencialment, d'al-Àndalus, van influir en el pensament europeu dels segles XI i XII, i sobretot en el dels segles XIII al XV de base escolàstica i aristotèlica. La combinació de neoplatonisme, aristotelisme i pensament islàmic, va passar a Europa gràcies a l'obra d'al-Kindi, al-Farabi, Avicenna i Averrois.

La seua aportació més important va ser permetre el redescobriment a Europa de bona part de l'obra de Plató i Aristòtil a través de traduccions al llatí de traduccions a l'àrab de textos grecs antics.

7. L'ESCOLA DE CHARTRES. El racionalisme cristià i el platonisme

L'escola catedralícia es creà al voltant del 990 i durant un segle i mig fou un centre intel·lectual de primer ordre, desplaçat posteriorment per la Universitat de París (creada el 1160).

En essència, la funció de l'escola de Chartres fou rellegir el pensament grec clàssic i especialment Plató i el neoplatonisme i afirmar que el pensament grec clàssic no era contradictori amb el cristianisme, sinó complementari.

Les idees que perseguia el savi, en el pensament de Plató, per a conèixer la veritat esdevenen idees exemplars, l'origen i el creador de les quals és Déu. Déu és qui fa les coses d'acord amb les idees exemplars que hi té. La idea platònica de bé s'uneix en aquesta escola a la mateixa idea de Déu.

Déu és definit com a creador, causa i principi de tot. De la seua unitat deriva la diversitat de la realitat. Déu com el saber últim de Plató és immutable, encara que totes les coses canvien en la terra. Les essències dels éssers i les coses són unitats immutables amb múltiples individus que canvien contínuament. Aquesta essència és voluntat i producte diví.

Distingeixen tres graus de nivells de ciència, com Aristòtil, en funció del grau d'abstracció: teologia, matemàtiques i física, i les incorporen activament al sistema d'ensenyament de l'època: trívium (gramàtica, dialèctica/raonament i retòrica) i quadrívium (aritmètica, geometria, astronomia i música).

Desenvolupen un bon coneixement de les llengües clàssiques, i una qualitat literària notable. Avancen en el coneixement de les matemàtiques, astronomia, fisiologia i medicina.

Aquest problema, que era central del pensament filosòfic medieval, pretenen resoldre'l afirmant que la fe pot ser entesa amb la raó. La veritat està en la fe i la raó busca entendre aquesta veritat, ja que la raó pot descobrir elements d'aquesta veritat. Idea platònica. La fe és la causa i la finalitat última de l'estudi racional del món. Ara bé, en cas de dubte, ha de prevaler la fe.

Finalment, a l'escola de Chartres, destaca la figura d'Yves de Chartres (segle XI) com un dels primers defensors medievals de l'elecció del rei de manera hereditària i no per elecció (contràriament al que es defensava per a l'Església).

En la querella de les investidures, Yves de Chartres defensà una separació entre: el poder terrenal i béns que poden atorgar els reis al clero, i el poder espiritual que correspon a l'església; sobre aquesta base sosté que l'Església havia de triar els seus representants de manera independent del poder reial.

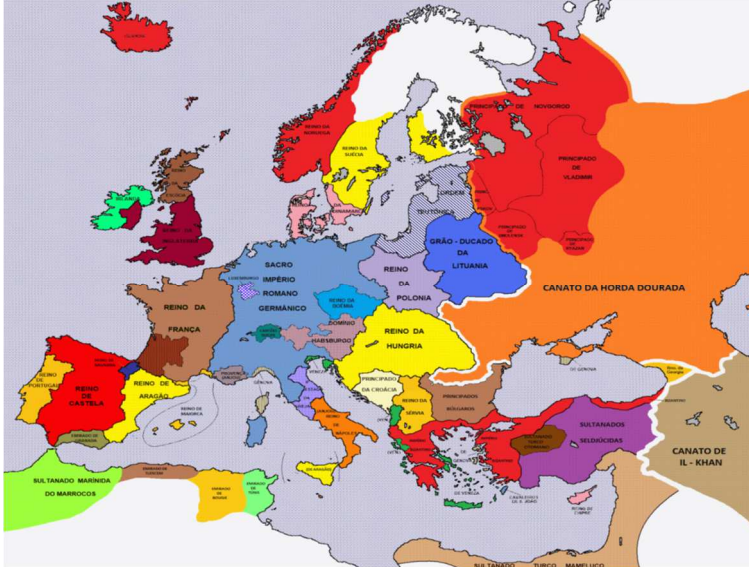
Tema 10

La recuperació d'Aristòtil: Tomàs d'Aquino

1 El segle XIII 2 Les universitats 3 La Filosofia Escolàstica 4 Els teòrics de la monarquia 5 Tomàs d'Aquino 6 La crisi de l'Imperi 7 Dante Alighieri

---

Europa, any 1300

1. EL SEGLE XIII. Primeres passes de l'expansió d'Occident

El segle XIII és un moment de transició, en què es posen les bases per a l'expansió de l'Europa occidental.

El sistema de regnes occidentals, afavorit pel papat, s'assenta definitivament (inclosos els estats vaticans). El poder de l'Imperi es debilita.

Apareixen noves potències marítimes que competeixen pel control del Mediterrani: la corona catalanoaragonesa, Gènova i Venècia.

El papat du a terme una política agressiva per a aconseguir l'hegemonia.

A Àsia, el poder mongol i la *pax mongola* permet vincular (novament) la ruta comercial de la seda amb Europa, i multiplicar el comerç de les espècies (pebre, canyella, etc.) que és vital per a l'acumulació de capitals a Europa durant el segle XIV i XV, i per a la recerca de vies comercials marítimes (ràpides i segures) a Orient.

El progrés científic (a través de l'observació) fa passes notables (però modestes) en astronomia, física i medicina. Les universitats, amb el suport dels monarques i els papes, es multipliquen. El sistema de ciutats s'assenta i expandeix a les perifèries europees.

2. LES UNIVERSITATS. El coneixement fora dels monestirs i les catedrals

Les universitats es multipliquen a Europa entre el 1150 i el 1300. Se'n creen unes 50, i encara que la fundació és sovint amb el suport papal, les universitats més prestigioses tenen, cada vegada més, una vinculació reial i una secularització creixent.

Els alumnes eren laics i eclesiàstics, començaven a estudiar cap als 14 anys, els elements bàsics (lletí, trívium i quadrívium); molts no obtenien cap títol; cap als cinc anys podien ser batxillers (19 anys), si superaven els exàmens, i dos després, llicenciat.

Una minoria prosseguia estudis més especialitzats (dret, medicina, teologia) i, d'aquests, hi havia qui arribava a mestre i només uns pocs, després de dècades (i recursos econòmics), aconseguien ser doctors.

Les universitats van haver de lluitar contra els bisbes i els poders civils locals, i per això van buscar la protecció del rei o del papa, i moltes van quedar controlades per dominics i franciscans. Amb tot, després d'una gran vaga (1229-1231) van tendir a aconseguir l'autonomia plena.

La Universitat de París es va convertir en la universitat més important d'Occident, destacava en l'ensenyament de la filosofia i de la teologia. Allí s'ordenava el món del pensament medieval. La Universitat de Bolonya va destacar pel dret i la de Salern en medicina.

3. LA FILOSOFIA ESCOLÀSTICA. Els camins de la raó porten a Déu

La filosofia escolàstica és l'escola de pensament que domina intel·lectualment Europa des de mitjan segle XII fins al segle XV.

Té els seus orígens en l'escola de Chartres i defensa una recuperació del pensament grecollatí (essencialment Plató i, des de Tomàs d'Aquino, Aristòtil) com l'instrument principal per a comprendre la revelació cristiana.

La preocupació principal de l'escolàstica és elaborar un sistema filosòfic i de pensament sense contradiccions discursives.

Malgrat que, en uns primers moments (Chartres, Tomàs d'Aquino) pretenien harmonitzar raó i fe, i impulsar el saber científic; la tendència fou a reproduir arguments d'autoritat (especialment, Aristòtil) i les doctrines de l'església catòlica. Els textos es basaven, cada vegada més, en afirmacions del passat i obviaven l'observació de la realitat; abandonant les ciències naturals i l'experiència empírica. Les opinions d'autoritat (i els dogmes) tenien més valor que l'observació i la ciència.

En el pensament cristià, la fe era sinònim de coneixement, i l'escolàstica tractà d'evitar, utilitzant el pensament grec i lletí, que hi haguera cap contradicció entre el racionalisme clàssic i la fe.

Anselm de Canterbury (segle XI) ja havia posat les bases per a una teologia racional. Tomàs d'Aquino, reivindicant Aristòtil, la va dur a la màxima expressió. Posteriorment, l'escolàstica repeteix les fórmules i els sistemes de raonament sistemàticament, multiplicant les autoritats i

sense massa aportacions evolutives, malgrat el nivell intel·lectual d'escolàstics com John Duns Escot (1266-1308) o Guillem d'Occam (1285-1347).

I, amb la repetició, el pensament es codifica i la fe acaba constrenyent la raó.

4. ELS TEÒRICS DE LA MONARQUIA. L'afirmació dels regnes

Els principals teòrics de la monarquia (com Joan de País, Guillem d'Occam, Marsili de Pàdua o Bàrtolo de Sassoferrato) seran estudiats en el tema següent, ja que pertanyen al segle XIV.

Pel que fa a la defensa de la monarquia o del poder secular. En el segle XII, Yves de Chartres ja havia defensat el dret hereditari dels monarques.

També, en el segle XII, Joan de Salisbury explica el govern just i afirma que el pensador polític no ha de parlar de models ideals, sinó que també ha de considerar la possibilitat de l'existència de tiranies insuportables, que justificarien el tiranicidi, encara que no explica com serien aquestes tiranies.

Això no obstant, en els segles XII i XIII, hi ha molts teòrics de desigual nivell que defensen que l'obediència al rei és obligatòria en tots els casos perquè són els defensors de la fe i aquesta posició de suport a l'Església justificava la seua raó de ser i l'obediència.

Paral·lelament, els legistes, clergues estudiosos i teòrics de la llei justa, acaben teoritzant que la funció dels reis és guardar tot el regne, i per això poden legislar per al bé comú i són font de l'ordre i la justícia en contra dels poders feudals (bisbes, abats, nobles i ciutats).

Progressivament, sobre aquesta base, els monarques afirmen el poder reial, subordinen el poder feudal (sense fer-lo desaparèixer) i posen les bases de formes polítiques modernes, que s'obriran pas en els segles XVI i XVII i que tindran les monarquies com a base.

5. TOMÀS D'AQUINO 1224-1274. La recuperació d'Aristòtil

Estructura la seua obra partint de l'estudi dels Evangelis i d'Agustí d'Hipona; però té molt en compte Aristòtil, a qui coneix gràcies a Averrois. Vol que raó i fe s'integren sense contradiccions. Tingué una influència molt important en els debats d'idees del seu temps. I les seues idees contribuïren a la secularització del poder.

Parteix de l'estudi d'Agustí d'Hipona, el qual, seguint Plató, incorpora la idea grega que la finalitat del govern és una vida bona i virtuosa, i que el bon govern de la ciutat dels homes només es produïa si se seguïen els preceptes morals de l'església.

Per a Aquino, en Plató i Aristòtil, ja hi havia l'arrel de tota la virtut política bàsica: la idea que la justícia és el que dóna sentit al govern. Però Aquino transcendeix la concepció agustiniana i el pensament de l'església, partint de la idea que les lleis justes són les que donen sentit al bon govern.

El valor que li dóna a la llei com a manifestació de la justícia, li fa posar aquest principi com el fonament del seu pensament polític. Aquino creia que una llei divina i eterna governava l'univers i que els éssers humans tenien una relació especial amb ella.

La raó humana permet conèixer les lleis naturals perquè la raó és un atribut de Déu concedit als humans per a conèixer la llei natural que és la manera en què la llei eterna s'aplica a les persones, segons la nostra condició d'éssers socials.

La llei natural guia el codi moral i ètic de les persones, la distinció del bé i el mal.

Les lleis naturals no són, però, lleis humanes concretes i positives; però les lleis humanes han de ser fetes amb la raó per a relacionar-se amb els valors de la llei natural.

Les lleis naturals són producte de la nostra capacitat de pensar (raó), i les lleis humanes responen al nostre desig de formar comunitats socials.

Seguint Aristòtil, afirma que som animals socials. El pensament d'Aristòtil afirmava que l'objectiu de la societat era que els ciutadans tingueren una bona vida d'acord amb la virtut, l'equilibri i la raó. Aquino modifica aquesta concepció. Per a ell la missió de la comunitat política és que els ciutadans desenvoluparen la capacitat de raonar i, d'aquesta manera, de comprendre el sentit moral de la vida: la llei natural. I participen del Bé suprem que és Déu.

Es pregunta després quina és la millor forma de govern i torna a Aristòtil (monarquia, aristocràcia, república, i les seues degeneracions), però en Aquino el que determina si les formes de govern són o no justes són les lleis i l'ordre social que generen.

Les lleis són ordenaments basats en la raó que pretenen el bé comú, i que són promulgats per algú que s'ocupa de la comunitat.

Les lleis humanes, per tant, es basen en la raó humana, no en la llei divina que imposa l'església, i són sempre producte de la deducció humana de la llei natural.

La llei natural guia la nostra concepció del bé i el mal, però la llei humana determina les recompenses i els càstigs.

Les lleis humanes són essencials per a la vida civilitzada.

Les lleis humanes seran més o menys justes segons que s'acosten a les lleis naturals.

Amb tot, l'element central per a dir que una llei és justa és que responga als interessos del poble en el seu conjunt i no a l'interès exclusiu dels governants.

Finalment, Aquino considera que el poble (la majoria) no té capacitat de raonament per a governar.

Així doncs, el govern hauria d'estar en mans d'un individu o una aristocràcia de justos.

Amb tot, fou partidari d'una mena de constitució mixta i considerava que un pagà (no cristià) podia ser un governant just i tenir un bon coneixement de les lleis naturals, o el que és el mateix, del bé i del mal.

En essència, el seu pensament polític és laïcista i constituí un atac al poder de l'església.

En la seua afirmació de la idea que poder polític s'ha d'orientar a la realització del bé comú. El poder espiritual (Església) i el secular (regnes i imperi) són concebuts per Aquino com creats per Déu; però considera que les persones (cristians) només han de sotmetre's a l'Església en allò que es relaciona amb la salvació de les ànimes. En tot allò que es relaciona amb la ciutat dels homes, cal obeir el poder secular.

Considera que la millor forma de govern és la monarquia, ja que la monarquia és l'únic sistema que atorga unitat a la societat. Però la seua monarquia no és personal, s'ha d'assentar sobre la recerca del bé del conjunt del poble i ha de demanar el suport de totes les forces que poden contribuir al bon govern. La monarquia no és, per tant, ni absoluta ni per dret diví. Si el rei és en la terra el que Déu en el cel, està totalment obligat a ser virtuós i seguir els preceptes espirituals de l'església.

Aquino reflexionà també sobre l'economia i la riquesa i va considerar que ha d'estar el servei de la justícia i la moral. No s'oposa a la propietat privada ni als negocis, que són lícits sempre que siguen justos. Ara bé, els diners han de ser improductius i només pot ser utilitzat per a comprar i pagar coses. El comerç és bo, si és just; però són il·lícits els interessos que cobraven els usurers, els prestadors i la banca naixent.

Aquino, a més, escrigué sobre la guerra justa i establí les bases intel·lectuals que arriben als nostres dies sobre els casos en què una guerra és justificable.

Parteix d'Agustí d'Hipona, que ja havia afirmat que, encara que el cristianisme predicava el pacifisme, a voltes calia recórrer a la guerra defensiva per a restaurar la pau o per a defensar-se d'un atac. Aquino va més enllà d'Agustí i estableix els fonaments per a considerar una guerra justa o legítima no sols en casos de guerres defensives.

Per a Aquino perquè hi haja una guerra justa cal: intenció legítima, autoritat del sobirà i causa justa.

Per als cristians (com Agustí), la intenció legítima significa que restitució de la pau. Les novetats d'Aquino són en el fet que només per l'autoritat del govern o el seu cap pot iniciar-se, i que la guerra només pot fer-se pel bé del poble, no per la glòria del governant.

Perquè es donen els tres requisits, ha d'existir un govern legalment constituït, i un poder limitat per lleis que garantisquen la justícia en la seua actuació.

D'aquesta manera, Aquino reconeix el paper de l'estat i la seua autoritat per damunt del poder secular de l'Església.

6. LA CRISI DE L'IMPERI. Nous poders emergents

Després de la guerra de les investidures (1073-1122), l'Imperi, en mans de la mateixa dinastia, conserva un poder notablement gran; però limitat per l'emergència del poder de ducs i prínceps.

El 1246 comença una llarga crisi de l'imperi amb greus problemes per a garantir la successió en el tron, que no finalitza fins a 1356. En aquest període l'Església cau en mans del poder reial francès (Avinyó va ser seu papal), domini del qual s'ix després del llarg període del Cisma d'Occident (1378-1417).

Amb tot, fins a les primeres fases de les guerres de religió del segle XVI, l'Imperi manté la seua voluntat de ser un poder universal en competència amb l'església.

Els poders territorials dins de l'Imperi guanyen força progressivament i de manera continuada. Després de 1356 i l'establiment d'un sistema d'elecció dels emperadors mitjançant una assemblea, el poder es concentra essencialment en els grans principats i electors dins de l'Imperi. Paral·lelament, fora de l'Imperi, França, Anglaterra, Corona d'Aragó, Castella, Gènova o Venècia esdevenen estats que tenen cada vegada més força.

La crisi de l'Imperi (plenament germanitzat) és pràcticament definitiva quan, el 1517, Luter inicia la reforma protestant i Europa i l'Imperi es divideix. De fet, fins aquest moment, l'Imperi encara mantenia la seua voluntat (i una important capacitat d'acció) de ser un poder universal en competència amb el papat.

7. DANTE ALIGHIERI 1265-1321. L'afirmació dels dos poders

Dante tingué una vida política activa. Fou güelf (partidari de l'imperi) i lluità contra els gibel·lins (partidaris del papat). Fou güelf blanc (moderat).

Cap al 1310 hagué d'exiliar-se de Florència, a causa de l'ocupació de les tropes papals.

Dante trenca definitivament amb la lògica jerarquitzada de les dues ciutats. En *La Monarquia* afirma que entre la ciutat espiritual i la terrenal hi ha una dualitat de fins que deriva de la naturalesa humana (corruptibilitat/mortal i incorruptibilitat/immortal).

L'Imperi és l'instrument per a dirigir les persones de manera adequada com a éssers mortals. És antiagustinista.

Dante assigna a l'Imperi Romà una funció quasi divina.

Per a ell, les institucions polítiques seculares són molt més rellevants que el que havien mantingut els teòrics cristians des d'Agustí d'Hipona i en cap cas poden ser l'expressió del pecat de l'home, sinó que serien la materialització a la Terra de la voluntat divina.

Afirma que la felicitat sobre la terra és possible i que depèn del bon govern i la bona vida. La felicitat no pot ser una aspiració a realitzar en el Paradís.

Com Agustí, dessacralitza la política, tracta de llevar-li tot sentit religiós, però, a diferència d'Agustí, eleva el seu rang i la fa autònoma de l'Església. Fa així un pas ferm cap a la seua laïcització.

Tema 11

Les teories ascendent del Poder: el conciliarisme

1 Introducció 2 Joan de París 3 Guillem d'Occam 4 Marsili de Pàdua 5 Bàrtolo de Sassoferrato 6 El conciliarisme

Europa, any 1400

1. INTRODUCCIÓ

Les teories ascendent: l'afirmació dels regnes i el regalisme

El segle XIV fou un temps de crisi: econòmica, social, política i religiosa, i una època de canvis profunds.

El papat (amb seu a Avinyó) i l'imperi (fragmentat internament) deixaran de ser els grans poders polítics, i encara que mantenen el seu discurs universalista, veuen nàixer idees que afirmen el poder dels monarques i coneixen la decadència del papa i l'emperador com a monarques terrenals.

Políticament, el Cisma d'Occident (1378-1417), l'existència de dos papats, és el punt final de la pugna del papa com a poder terrenal, i la ideologia del conciliarisme qüestiona també la seua posició dins de l'Església.

2. JOAN DE PARÍS (1255-1307)

Teòleg. Professor de la Universitat de París. Dominicà. Malgrat que viu i escriu a finals del segle XIII, el seu pensament polític té més a veure amb el segle següent.

En els conflictes entre el papa (Bonifaci VIII) i el rei de França (Felip IV), prengué partit pel rei; justificant, de fet, una església «francesa» o, el que és igual, posant en qüestió la universalitat papal. I encara és més crític amb la idea d'universalitat imperial.

Així mateix, dins de l'Església teoritzà que el papa podia ser deposat si cometia crims greus, com ara l'heretgia.

Encara més, considerà, per primera vegada, que els concilis tenien tota l'autoritat de l'Església i, per tant, que l'autoritat conciliar era superior a la del papa.

3. GUILLEM D'OCCAM (1290-1347)

Teòleg i filòsof. Franciscà. Enfrontat al papa. Moltes vegades acusat d'heretgia. Es refugià i morí a la cort imperial (Munic).

La seua obra pretén depurar el pensament escolàstic i ajustar-lo el més possible a la concepció més purament aristotèlica.

Combat les aspiracions monàrquiques dels papes.

Desenvolupa una idea «democràtica» de l'Església, segons la qual el poder espiritual i disciplinari dels clergues, del concili i del papa és delegat pels fidels, als quals representen. Però els «propietaris» del poder són sempre els fidels.

Establert això, analitza la qüestió dels dos poders i, seguint raons espirituals i evangèliques, arriba a conclusió que les teories hierocràtiques, que defensaven el predomini del papa dins la universalitat cristiana, estaven equivocades.

Jesús no volia que el seu regne fóra d'aquest món. A la terra, l'Església només podia reclamar el mínim per a la seua existència i per a guiar espiritualment els fidels.

La resta era espai del poder civil, el qual té la màxima autoritat, independent i absoluta sobre el règim del món.

Ni la Bíblia ni la història justifiquen cap altra interpretació. Només els arguments fal·laços i retorçuts justifiquen la idea de la monarquia papal o la supremacia del papat.

4. MARSILI DE PÀDUA (1276-1343)

Filòsof, metge i teòleg. Quan en 1323, el papa Joan XXII processa l'emperador Lluís, ell pren partit per l'emperador.

El seu llibre, *El defensor de la pau*, fou llibre de combat i polèmica, i la seua influència arribà fins al segle XIX, quan es considera (exageradament) que en la seua obra s'anuncia la idea de la sobirania popular, el constitucionalisme, la separació del poder civil i religiós, i el sistema representatiu.

Considera que tot el conflicte que viu la cristiandat es deu a una creença perversa i falsa. Des de Constantí, defensen els papes la seua superioritat per a anomenar bisbes i situar-se per damunt dels monarques. Basant-se en la *donació* de Constantí,¹ s'atribueixen un poder absolut sobre l'Església.

La intenció de Marsili és refutar la doctrina de la donació, posar fi a la causa de la disputa i aconseguir la pau.

En la seua concepció del poder secular, Marsili defensa la idea del poder popular i la de la unitat i indivisibilitat del poder.

Parteix de la idea que les persones desitgen essencialment una «suficiència de vida», i per això necessiten la cooperació dels altres (família, ciutat, regne).

La cooperació i ajuda dels altres només és possible en societats en ordre i convivència.

Els governants i la llei han de fer possible això.

L'autoritat civil és necessària per a evitar abusos, disputes i escàndols, i garantir la pau i l'ordre.

Però la garantia de la pau i l'ordre també demana que cada persona acomplisca la seua funció. Ningú no pot extralimitar-se en les seues funcions. Així, els clergues només tenen una funció espiritual i no poden extralimitar-se.

L'ordre social demana una llei i uns mitjans coactius per a ser imposat.

Tots els membres de la societat tenen el poder per a ordenar el poder civil, encara que, de fet, només la part principal (l'aristocràcia) l'exerceix per delegació o representació.

Els governants, cor del cos social, tenen una funció directiva que no els és pròpia, sinó delegada per la col·lectivitat.

El poder coactiu només pot referir-se als actes humans que tenen repercussió directa en la vida política i social.

L'activitat humana íntima i privada quedaria fora del poder públic, i només podria ser jutjada per la llei divina (església).

El poder és únic i indivisible. D'aquesta idea deriva la de la superioritat del poder civil sobre el religiós i de l'emperador sobre el papa. I també la idea de la impossibilitat de dos poders terrenals sobre una mateixa comunitat política.

---

¹ La *donació* era un fals decret de Constantí, en què es nomenava al papa sobirà de l'Imperi Romà d'Occident.

Com bon aristotèlic, Marsili distingeix entre règims correctes i incorrectes, en funció del grau de participació en el govern dels ciutadans.

Marsili defensa també les tesis conciliaristes contra el papisme de l'època i, com tots els conciliaristes i com Guillem d'Occam, Bàrtolo de Sassoferrato o Joan de París, defensà el tiranicidi com a acció última com a acció última per a restablir l'ordre i la pau social.

5. BÀRTOLO² DE SASSOFERRATO (1313-1357)

Fou un destacat comentarista del dret romà i rellevant jurista. Participà en la redacció de la *Butlla d'Or* de Carles IV d'Alemanya.

La butlla reglamentà l'elecció de l'emperador, confirmà el nombre de set electors (arquebisbes de Magúncia, Trèveris i Colònia, el rei de Bohèmia, el duc de Saxònia-Wittenberg, el marcgravi de Brandenburg i al comte palatí del Rin).

Deixà milers de comentaris en el *Corpus Iuris Civilis* recopilat per Justinià i nombroses obres menors sobre dret municipal, béns eclesiàstics, contractació mercantil, dret d'obligacions, i moltes obres sobre dret públic.

Tingué una notable influència sobre el dret occidental continental, tot i que es critica que les seues obres tenen massa cites i que va deformar l'autèntic dret romà, ja que es va inspirar més en els glossadors que en els texts legals.

Posà les bases del dret internacional privat. Valorà el dret romà civil. Realitzà estudis comparats del dret públic de diverses ciutats i regnes. Defensa la posició de l'emperador i la supremacia del poder secular sobre el papat i l'Església. Accepta el tiranicidi com a última solució contra un govern injust.

6. CONCILIARISME. El final del Cisma i la justificació d'una nova realitat

1378-1417. Cisma d'Occident: dos papats (Roma i Avinyó), la cristiandat dividida, cada país amb un papat.

Per a superar el cisma, es considera que recórrer al concili era la via adequada.

1409. Concili de Pisa que tracta de posar fi al Cisma d'Occident; però resultà un fracàs.

Entre 1414 i 1417, té lloc el Concili de Constança, que va posar fi al Gran Cisma. En 1415, el papa de Roma dimiteix i el papa d'Avinyó fugí a la Corona d'Aragó i es refugia a Peníscola; amb tot, fou destronat el 1417.

En el segle XII, s'obri pas la idea que el papa podia ser jutjat per l'Església en cas d'heretgia. Marsili de Pàdua i Guillem d'Occam (segle XIV) establiren la base del conciliarisme.

---

² La paraula valenciana *bàrtul* (veg. DCVB), prové del seu nom.

Konrad von Gelnhausen, Heinrich von Langenstein, Pierre d'Ailly i Gerson desenvoluparan la idea, que considerava que el concili tenia una autoritat superior al papa i podia servir de via per a posar fi al Cisma.

Aquesta doctrina, que triomfà com a solució al Cisma d'Occident, fou aplicada als concilis de Constança (1418) i Basilea (1447).

El Concili I del Vaticà (1869-70) que proclama la infal·libilitat del papa, posa fi al conciliarisme definitivament.

El concili se situava com a gran assemblea de l'Església per damunt de tota autoritat, inclosa la del papa.

La qüestió és que un concili d'aquestes característiques era un fet extraordinari, que no encaixava amb l'ortodòxia i restava legitimitat al papa i a la tradició de l'Església.

Però el fracàs de Pisa va dur a afirmar l'autoritat suprema del concili.

Els conciliaristes afirmen l'autoritat del concili per damunt del papa; basant-se en la utilitat de la iniciativa i en la idea de l'Església (en la seua totalitat) com a creació de Jesús.

Així, el Concili de Constança afirma que el seu poder ve directament de Jesús i que estan inspirats per l'Esperit Sant, i per això tots estan obligats a obeir-lo.

I afirma, igualment, que qui no complisca els acords i l'autoritat del concili rebrà els càstigs que siguen oportuns.

El papa electe a Constança, Martí V, negà immediatament l'autoritat, però cardenals i bisbes es posaren sota la protecció dels monarques dels diferents regnes, i el conflicte entre concili i papa, encara que va decantar-se formalment a favor del papa, no es resolgué amb el reconeixement de la supremacia universal en el papa, sinó que aquesta continuà en mans del concili.

Tant els conciliaristes com Joan de Salisbury, Joan de París, Bàrtolo de Sassoferrato, i, sobretot, Guillem d'Occam i Marsili de Pàdua, posen els fonaments d'una teoria política negativa (vol dir, de negació a l'arbitrarietat del poder).

Els sistemes polítics són jutjats des de la base de la bondat, del servei al bé comú, del consentiment col·lectiu, de les llibertats que no poden ser agredides. Per això, la preocupació per evitar que els règims evolucionen cap a tiranies i, per això també, el principi central del tiranicidi com a últim recurs.

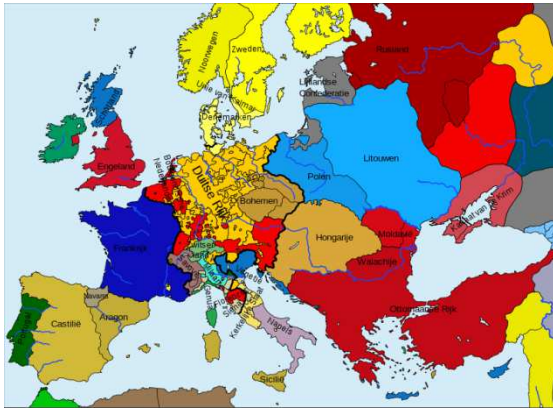
Tema 12

La fi de l'Edat Mitjana

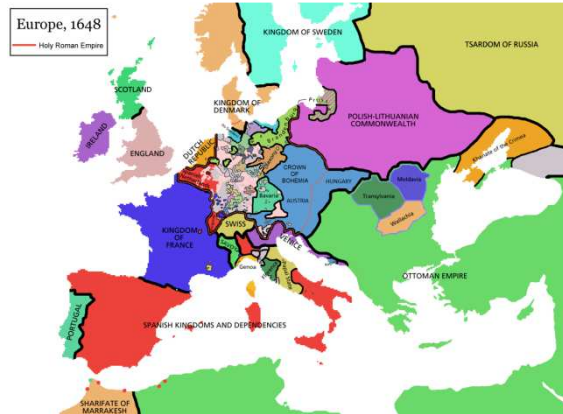
1 El Renaixement 2 L'humanisme: Erasme, Vives i More 3 La Reforma: Luter i Calví 4 El pensament utòpic: More, Campanella i Bacon

---

Europa, any 1500

Europa, any 1648

1. EL RENAIXEMENT

El Renaixement (tornar a nàixer) és l'època històrica que abasta des de finals del segle XIV fins a finals del segle XVI.

Culturalment, s'inicià a mitjan segle XIV a Florència i s'estengué en els dos segles següents arreu de l'Europa occidental.

Com a fenomen intel·lectual en la història del pensament es concentra exclusivament en el segle XV i XVI.

El pensament burgès del segle XIX buscà en aquesta època i en la seua recuperació del passat grec i llatí l'origen de les societats modernes: contraposant una edat mitjana «bàrbara» i desordenada i una societat burgesa clàssica, ordenada i «civilitzada». Però, sense negar el que té de trencament el renaixement, molts dels fenòmens que es coneixen en aquesta època no són més que la culminació de processos iniciats en el segle XII.

Durant el Renaixement les universitats es consoliden definitivament com a centres de coneixement, tancant una evolució iniciada el segle XII, i el mateix ocorre amb les ciutats, i l'expansió de l'economia preindustrial i comercial.

El centre del poder, del pensament, de l'economia més avançada i desenvolupada són les ciutats: especialment, les italianes i les dels Països Baixos.

Hi ha quatre fenòmens històrics que comporten canvis profunds respecte a l'època medieval:

1440. Invenció de la impremta. Gutenberg.

1453. Caiguda de Constantinoble i retrocés dels imperis marítims occidentals (Corona catalanoaragonesa, Gènova i Venècia).

1492. Arribada dels europeus a Amèrica. Inici de l'economia món o economia globalitzada.

1517. Inici de la reforma protestant: Martí Luter posa les 95 tesis en la catedral de Wittenberg i l'Església d'Occident es divideix.

1440. Invenció de la impremta.

La difusió de les idees esdevé més ràpida i, relativament, més difícil de controlar. Els sectors socials, essencialment urbans, capaços de llegir augmenten en importància i nombre.

1453. Caiguda de Constantinoble i retrocés dels imperis marítims occidentals (Corona catalanoaragonesa, Gènova i Venècia).

El retrocés de Bizanci respecte a l'imperi otomà turc comportà dificultats per a comerciar amb Orient, seguint l'antiga Ruta de la Seda i la recerca de vies marítimes per l'Atlàntic, a través d'Àfrica, per a arribar a l'extrem Orient (Índia i Xina).

1492. Arribada dels europeus a Amèrica. Inici de l'economia món o economia globalitzada.

Buscant una via més ràpida a Índia, la Corona de Castella arriba a Amèrica. S'inicia en aquest moment l'expansió colonial europea i l'economia món (les rutes comercials tenen un abast mundial, amb una lògica dominat: metròpoli-colònia).

El Mediterrani deixa de ser l'eix comercial i econòmic més important, i és substituït per l'Atlàntic.

1517. Inici de la reforma protestant: Martí Luter posa les 95 tesis en la catedral de Wittenberg i l'Església d'Occident es divideix.

L'església occidental es divideix definitivament. Comencen les guerres de religió que reforcen els estats moderns. La idea d'unitat de religió de tots els súbdits d'un regne acaba trencant-se. Les restes de la idea de poders universalistes (imperi i papat) desapareix definitivament.

2. L'HUMANISME. L'home mesura de totes les coses

Dins del Renaixement i del procés de recuperació del món grecollatí com a referència cultural i intel·lectual de la societat, des de mitjan segle XV, primerament a Itàlia, s'inicia un corrent intel·lectual que posa l'home, l'ésser humà, com a centre de totes les coses i àmbits d'estudi.

L'eix es desplaça de Déu i la fe, a la persona; però no s'ha de pensar que desapareix el predomini social i moral de l'Església.

L'humanisme italià del segle XV pràcticament no es refereix a la política o fa comentaris de molt poc interès. Cal esperar a Erasme, Vives i Moro perquè el pensament polític humanista tinga valor.

Erasme de Rotterdam (1469-1536)

L'obra d'Erasme és immensa i d'una qualitat molt important.

Sacerdot des dels 19 anys, filòsof, teòleg, coneixedor de les llengües clàssiques. És contemporani de Maquiavel i Luter. I, a diferència d'aquests autors, és optimista respecte la condició humana. A més, creu en la concòrdia, rebutja l'autoritat i el nivell intel·lectual i moral de l'Església de la seua època.

Desenvolupa una ètica humanística basada en el cristianisme evangèlic. És molt conscient de les corrupcions i defectes de l'Església i de la necessitat d'una reforma profunda.

Fa una crítica radical del catolicisme tradicional (que Luter assumeix), subratlla la ignorància dels clergues, la superstició i la pietat cristianes, les pseudodiscussions teològiques de l'escolàstica de la seua època.

Tot i tenir posicions semblants, no seguí Luter en la disputa que mantingué amb el papat, i defensa una posició neutral. A més, creia que les bones obres podien redimir l'home; contràriament a Luter, que considerava que les persones no podien fer res per la seua salvació i que tot era voluntat de Déu.

Erasme considerava que la persona podia millorar el coneixement de la religió cristiana, i per això impulsa la recuperació de les llengües clàssiques, ja que així es podia arribar a les fonts originals del pensament pagà i cristià. Per això tractà de fer una nova traducció del Nou Testament, que el Vaticà no va permetre.

De la mateixa manera, Erasme defensa una educació moral cristiana oberta, íntima, laica i rigorosa.

El pensament polític és secundari en l'obra d'Erasme, encara que en múltiples obres hi fa referència. Es pot resumir en tres principis: la moralitat cristiana, la llibertat cristiana i el pacifisme.

Erasme vol moralitzar la vida política. De quina manera? Subordinar la política a la moral cristiana. Seguir els evangelis és la millor via per a fer política. La moral cristiana ha de ser la via per a la bona vida de totes les persones.

Per a ell la **llibertat cristiana** significa que és més important l'esperit dels governants que la forma de govern (tot i que defèn la «democràcia» dels Països Baixos); però també que és més important l'esperit del cristià que el poder, l'estat i la llei.

És contradictori respecte a la rebel·lió i la tirania. Afirmar, a voltes, que és millor la tirania que l'anarquia, i que el cristià ha de ser submís a l'autoritat; i defensa, en altres ocasions, que la tirania mai no està justificada i que cal lluitar contra ella (sense arribar al tiranicidi).

Pacifisme. La pau més injusta és millor que la guerra més justa. Amb tot, justifica la guerra defensiva; però odia les barbaritats de la guerra i, malgrat l'aversió a l'islam, no justificà la croada.

Lluís Vives (1492-1540)

Humanista nascut a València, d'origen jueu. Té una obra notablement gran i important. Reflexiona sobre la necessitat d'un sistema assistencial públic que garantisca la dignitat humana, allunyat de la caritat privada i eclesiàstica.

Crític amb les barbaritats de les guerres que assolen Europa, és pacifista i apunta idees d'un paneuropeisme modern.

Contràriament al comunisme utòpic de Thomas More, defensa la propietat privada, i és crític amb la pauperització de la població i les desigualtats.

Considera l'home bàsicament com a ésser social i només en societat aconsegueix la plenitud perquè contribueix a generar concòrdia, gràcies a la seua actuació ètica, i prosperitat amb el treball.

L'òptim governant és el més savi: qui actua amb equilibri, justícia, prudència i es domina a si mateix i és exemples per als altres. No qui es diu més catòlic o més cristià o manifesta més poder.

Creia en un concili, fet en pau, amb voluntat de reforma radical, on tot fóra revisat: les coses no van anar com ell defensava.

Entén que l'educació, de xiquets i xiquetes, està en la base de la bona ciutadania.

Thomas More (1478-1535)

Fou filòsof, humanista, polític (membre del Parlament), jutge, i fou mort per oposar-se a la ruptura anglicana contra l'Església catòlica romana. És sant catòlic des de 1935 i, des del 2000, patró dels polítics i els governants.

La seua obra principal, *Utopia*, era essencialment una crítica a la societat i la pauperització de la població (vegeu més avant).

3. LA REFORMA. Contra la corrupció de l'Església

La reforma protestant és el període històric que s'inicia el 31 d'octubre de 1517 quan Luter clava les 95 tesis reformistes de l'Església en el tauler d'anuncis de Wittenberg, i finalitzà el 1648 amb l'establiment del sistema d'estats moderns amb la Pau de Westfàlia.

El moviment reformista pretenia la renovació del cristianisme i de l'Església de Roma; però va generar la divisió del cristianisme a Occident i l'aparició de diverses esglésies cristianes

occidentals, a més de la catòlica: luteranisme, calvinisme, anabaptisme i anglicanisme, entre d'altres.

Els punts més polèmics de les tesis de Luter se centraven en:

- les crítiques a la venda d'indulgències,
- la idea i la política de l'Església sobre el purgatori (pagant i resant se n'eixia),
- la devoció a Maria i la mateixa figura de Maria (Mare de Déu o Verge),
- la devoció als sants,
- la regulació de la majoria dels sacraments,
- el celibat obligatori com a requisit per als clergues,
- la crítica a la corrupció de la Santa Seu i el papat, i
- la mateixa autoritat del papa.

Martí Luter (1483-1546)

Quan Luter penja les seues tesis el 1517, desafia el papa, afirma la llibertat de pensament i fa el primer pas important de la modernitat (afirmació de l'individu contra el poder de l'Església). Contra les indulgències i la superstició catòlica, afirmà que només salva la fe en Crist i no les obres de penitència.

La disputa obté una favorable ressonància inesperada en gairebé tot Europa. Luter no es retractà i, finalment, el 1521 és excomunicat. Tradueix la Bíblia a l'alemany (inventa, de fet, l'alemany estàndard).

Calví (1509-1564)

Calví fou, com Luter, contrari a qualsevol fantasia que volguera alliberar els cristians de l'ordre polític i social; però tenia una formació teològica i jurídica més elevada que Luter i, per això, desenvolupà una doctrina política més elaborada.

Estableix la subordinació de l'autoritat civil a l'espiritual: l'autoritat civil només té sentit per a facilitar la salvació humana.

Els dirigents sempre han de ser obeïts i els pobles no tenen dret a rebel·lar-se; només la Providència pot generar la rebel·lió sobrenatural d'un profeta contra un govern.

Calví acabà instaurant una dictadura religiosa a Ginebra el 1541 fins a la seua mort.

4. EL PENSAMENT UTÒPIC. Els mons imaginaris en una època convulsa

El segle XV i especialment el XVI coneixen múltiples convulsions socials i religioses (eren inseparables, llavors): a més de la Reforma protestant, hi ha períodes de guerra terrible, pauperitzacions, fams, epidèmies..., i rebel·lions socials (guerra dels camperols alemanys, 1534-1535), moviment herètic hussita de Bohèmia (1519-1536); formes anabaptistes.

Tots aquests moviments tenien en comú discursos mil·lenaristes i propostes de vida comunitària i formes de propietat col·lectiva.

En aquesta època apareixen també explicacions utòpiques, que sovint són una manera de dur a terme una crítica radical de la realitat social i política de la seua època.

L'utopisme humanista, a diferència de la utopia de Plató en *República*, és una mena de realisme.

Les utopies no són models ideals, sinó contramodels a la realitat immediata, crítica a la societat de l'època, o propostes de noves formes de mirar el poder, les estructures socials, la religió o la ciència.

Thomas More (1478-1535)

La principal obra de More fou *Utopia*, amb fortes influències de *República* de Plató en alguns aspectes.

More hi fa una crítica de la pobresa de la major part de la població anglesa de la seua època, ataca les guerres i la concentració del poder, i planteja un model d'organització social inspirat en Plató i, sobretot, en les societats americanes acabades de descobrir.

Planteja un model de vida igualitària, justa i tolerant, en què tot el món ha de treballar, no hi ha propietat privada, ni diners, l'educació és obligatòria i universal, i els càrrecs són per elecció com en determinades fases de la democràcia atenesa.

Tomasso Campanella (1568-1639)

Campanella defensà una concepció de la religió que qüestionà els dogmes de l'Església catòlica després de la Contrareforma (Concili de Trento, 1546-1563), i per això fou perseguit i hagué de fer front a cinc processos.

Va escriure la utopia de *La ciutat del sol*. Seguint Plató, More i Bacon, descriu una ciutat ideal governada per un rei-sacerdot que controla el culte al Déu Sol (un déu laic, propi d'una religió natural). Els seus ajudants representen la Potència, la Saviesa i l'Amor. En la ciutat hi ha comunitat de béns i de dones i una vida col·lectivista.

Francis Bacon (1561-1626)

El més important de l'obra de Bacon és el seu pensament científic i la seua voluntat d'establir una metodologia científica nova basada en l'escepticisme davant les suposades veritats i els fets, base del desenvolupament posterior de l'empirisme.

La seua obra utòpica, *La nova Atlàntida*, descriu una terra mítica, Bensalem, on el matrimoni i la família són la base de la societat, i on els ciutadans més brillants i bons pertanyen a un centre d'ensenyament, la Casa de Salomó, on es fan experiments científics segons el mètode Bacon, amb

l'objectiu de comprendre i conquerir la natura, i millorar la societat. El coneixement és considerat com el valor més gran.

Tema 13

El naixement de l'Estat

1 Cap a la modernitat: el realisme de la raó d'Estat 2 Maquiavel i l'autonomia de la política 3 Hobbes i l'individualisme epistemològic 4 La idea de sobirania (Bodin) 5 El naixement del dret internacional (Vitòria i Grotius) 6 L'absolutisme

---

1. CAP A LA MODERNITAT. El realisme de la raó d'Estat

L'estat és l'únic denominador comú de la política a tot el món avui dia. L'origen de la seua forma actual cal cercar-lo en les monarquies europees renaixentistes. Maquiavel és el primer que utilitza el terme en *El Príncep* (1513) com a sinònim de forma de domini. La primera realitat política que el va usar van ser els Estats de les Províncies Unides (Països Baixos), en el segle XVII, associant el concepte a la forma de govern: assemblea representativa (estats). Gradualment, el terme s'estén a totes les llengües. L'estructura d'estats es considera consolidada a Europa amb la Pau de Westfàlia (1648).

L'estat entès com a poder polític i complex institucional organitzat sobre un determinat territori, capaç d'exercir amb una eficàcia raonable el monopoli de les normes i de l'ús públic de la força sobre les persones sotmeses a la seua jurisdicció, no és un fet nou, ni europeu. El que es pot considerar nou i europeu en l'estat modern és la seua consideració d'ens abstracte, amb legitimitat, que reclama una sobirania absoluta cap a dins i una independència radical cap a fora, i afirma la seua autoritat completa sobre una població i un territori.

Amb tot, l'estat modern no és l'estat nació contemporani que naix amb les revolucions burgeses.

L'estat modern és producte d'un procés gradual d'acumulació dels mitjans de dominació política en mans del monarca: producció legal, justícia, recaptació fiscal, exèrcit, diplomàcia. El procés és conflictiu i té moltes resistències: rebel·lions, resistència passiva, violència, etc.

Ruptura de la unitat cristiana (reforma/contrareforma) i de l'universalisme catòlic, i el fracàs de papat i imperi van accelerar el procés. Pau de Westfàlia (1648): els estats reafirmen la seua posició, certifiquen el final de les pretensions d'universalitat medieval: els estats són iguals en la seua sobirania i no reconeixen autoritat superior dins del seu territori.

Fenòmens que van afavorir l'estat modern

Expansió econòmica. Expansió comercial, econòmica i territorial d'Europa a Àfrica, Àsia i Amèrica. El comerç s'entén com l'element econòmic vital per a les monarquies. Necessitat creixent de garantir la seguretat del tràfic comercial i regular els conflictes que generava.

Pensament. Humanisme renaixentista: difon una visió del món clàssic. Contraposa unitat clàssica i fragmentació feudal. Progressiva imposició de la visió monopolista de la coerció. Solament l'estat (i el monarca que el representa) té la potestat de fer la llei i aplicar-la (i per això necessita una burocràcia professional). El dret i la comptabilitat són habilitats importants (alienes a la noblesa), que reforcen una burocràcia fidel al rei. Invenció de la impremta i desenvolupament de les universitats.

Legitimitat. S'abandona la legitimitat feudal del rei com a cap de la noblesa o el senyor més poderós (*primus inter pares*). En algunes monarquies, s'assenta la figura del rei com a element simbòlic d'unitat i continuïtat del regne, per sobre dels estaments. Els monarques reafirmen la seua posició preeminent recurrent tant a una legitimitat de base religiosa (voluntat divina) com a una interpretació interessada del dret romà de l'època imperial i, fins i tot, convertint-se en el cap polític de les esglésies del regne.

Institucions. L'autonomia de ciutats i la importància de les assemblees estamentals es redueixen o desapareixen (excepte a Anglaterra). Augmenta la complexitat del govern dels regnes i són necessaris consells i òrgans assessors i executius permanents i unes burocràcies que faciliten el seu treball. Fiscalitat, justícia i burocràcia vinculades al rei.

Naixement de **capitals estables** de la Cort. La noblesa es converteix en cortesana i en les noves corts progressen plebeus amb coneixements tècnics. Els reis venen títols nobiliaris i càrrecs. Augmenten, d'aquesta manera, el control sobre les estructures estatals.

Guerra. La guerra és l'instrument perquè algunes monarquies (anglesa, espanyola, portuguesa, francesa, russa...) concentren el poder i, sobretot, autoritat sobirana. Pas d'una força armada temporal i d'agregació per pactes feudals a un exèrcit estable (mercenaris bàsicament) que costa de mantenir i fa necessàries noves formes de finançament i una burocràcia creixent. L'artilleria afebleix la capacitat de defensa dels nobles i les ciutats.

Independentment de les teories que contribueixen a legitimar-lo, l'estat modern està caracteritzat per: monarquia absoluta, concentració de les funcions polítiques en el rei, el rei és la font del dret (lleis), hi ha privilegis i no drets, subordinació del súbdit al sobirà, intervencionisme econòmic i mercantilisme, i l'estat no es preocupa pel benestar dels súbdits.

La política s'allunya de l'ètica. La política és només un instrument pragmàtic, exclusivament centrada en l'Estat i en la seua «raó». I aquesta raó coincideix amb la voluntat del monarca i, com a molt, els seus col·laboradors, amb la finalitat de tenir o conquerir el poder dins de l'estat i ser més fort contra els altres estats: la **raó d'estat** pretén acumular cada vegada més poder.

2. MAQUIAVEL. L'autonomia de la política

Niccolò Machiavelli: 1469-1527. Naix en una família noble i empobrida de Florència. Va tenir una vida política activa. 1498, és anomenat secretari de cancelleria a la República de Florència i fa moltes missions diplomàtiques. 1512, restauració dels Mèdici: és detingut, torturat i després alliberat. 1527: expulsió dels Mèdici, intents de col·laboració de Maquiavel en la nova república. Sense èxit. 1512-19 escriu *Discursos sobre la primera dècada de Tit Livi*. En 1513, amb la voluntat de convèncer el jove Lorenzo di Medici, escriu *El príncep*. La primera edició d'*El príncep* fou en 1532.

Realisme. El seu interès no és la societat futura o una dimensió moral de la política (allò que hauria de ser). La seua gran aportació és que va voler estudiar i conèixer com funciona el poder en la realitat. I encara més, va voler divulgar-lo.

Rebutja les utopies i s'allunya dels tractats deontològics.

L'estat no s'havia de preocupar de la moralitat dels seus ciutadans, sinó de garantir el benestar i la seguretat col·lectius.

L'important no és que l'estat siga bo o dolent, correcte o incorrecte; sinó que siga útil (utilitarisme): la utilitat està per damunt de la moral.

Humanisme. La realitat s'ha de pensar en termes humans, de manera separada dels ideals religiosos. La moral cristiana és útil per a la dimensió privada i familiar de les persones.

Els preceptes morals cristians no tenen lloc en el poder polític. El poder polític és amoral (no té moral), perquè qui té el poder polític només ha de procurar mantenir-lo.

Escepticisme sobre la condició humana. Té una concepció bàsicament pessimista de la condició humana en la seua actuació política.

Considera que les persones són egoistes, inconstants, crèdules, guiades per l'instint de supervivència, covards, i tendeixen a imitar als altres i a no pensar per si mateixos.

Això són elements que han de ser utilitzats de manera sàgia i intel·ligent pels bons prínceps (líders).

Racionalisme.

La dinàmica del poder i del manteniment del poder. L'èxit en la política deriva de l'ús adequat del poder; i depèn de la *Virtù*, que podríem definir com la suma de qualitats, capacitats, treball i esforç del príncep. Entre les quals hi ha la capacitat de lideratge, la conspiració, la mentida, la força, ser temut, etc., i la *Fortuna*, que igualment podríem definir com l'atzar, les circumstàncies, el canvi, les noves realitats, etc.

El bon ús de la *virtù* i la *fortuna* és garantia d'èxit polític.

Republicanisme. Cultura política cívica. S'oposa a la interferència de l'Església en la política. Defensa un model de república mixta romana.

Defensa la participació dels ciutadans i la responsabilitat ciutadana en l'èxit de la ciutat.

Límits de l'estat i separació d'estat i societat. L'estat és una estructura orgànica, governada per la seua pròpia lògica i el govern es justifica per l'èxit.

El límit del poder de l'estat sobre els individus està en no poder atemptar contra les propietats, l'honor i, de manera més difusa, les llibertats de les persones. Primer pensador polític que distingeix entre la **societat** (poble, individus i grups diversos) i l'estat (realitat abstracta) amb interessos i lògiques diverses. Primer autor que parla de la necessitat de tenir el suport del **poble** (com a actor polític) per a conservar el govern.

L'estudi independent de la política. Es considera que posa les bases de la ciència política: Quan tracta la política com una disciplina d'estudi independent, pràctica i separada de la filosofia i de l'ètica.

Quan considera que la història i el present són les fonts d'estudi, i no els tractats morals. Quan afirma que el propòsit de l'estat és la utilitat (per a aconseguir poder i per a garantir la seguretat i el benestar dels ciutadans) i no la moralitat ni imposar una determinada concepció del bé i del mal.

La seua influència, directa o indirecta, és immensa. I el seu llibre més conegut, *El príncep*, continua sent una lectura imprescindible per als que s'interessen per la política i per la ciència política.

Finalment, Maquiavel no era *maquiavèl·lic*; això és una construcció de l'Església catòlica contra el seu pensament.

3. LA IDEA DE SOBIRANIA BODIN

Jean Bodin: 1530-1596. Pensador humanista, jurista i economista. Viu en una França dividida pel conflicte religiós entre catòlics i protestants. Preocupat per la continuïtat de la monarquia francesa, per la crisi de França i pel seu engrandiment. Tingué una activitat política important, defensant les posicions del partit dels polítics (partidaris de la tolerància i la pluralitat religiosa en un mateix estat).

Política i religió. Bodin no suprimeix Déu de la política. L'autoritat política, l'ordre social i la naturalesa humana són voluntat de Déu. No obstant això, deixa arrere la visió medieval del poder polític com a constructor d'un projecte universal cristià. I, de la mateixa manera, propugna la tolerància religiosa, el pluralisme religiós dins d'un mateix estat i la secularització radical de l'estat, sense dependències respecte al poder eclesiàstic. Els assumptes temporals i els espirituals se separen i el poder polític és independent de la religió dels súbdits.

Sobirania estatal. Les comunitats humanes sempre estan dividides per diferències, i només poden mantenir la seua cohesió si disposen d'un poder absolut, indivisible i perpetu i il·limitat. El rei és el millor representant de la sobirania estatal. La naturalesa mostra que la forma natural és la monarquia (déu/món, pare/família, rei/estat).

El rei (una persona) garanteix millor la indivisibilitat del poder sobirà. El rei és font de poder, llei i coacció estatal.

Els límits de la sobirania estatal. El sentit últim de l'estat i el que ho legitima és la consecució del ben comú. El sobirà no pot apartar-se de la consecució del ben comú. La família és un fet anterior a l'estat i no hi ha béns comuns si les famílies no conserven una mínima propietat privada i els individus la seua llibertat natural.

El poder sobirà és legítim quan es respecta:

- a) Llei divina (manaments) o natural.
- b) Les lleis fonamentals (tradicionals) del regne: llei sàlica i inviolabilitat del domini.

c) Drets naturals dels súbdits (propietats de les famílies, llibertats dels individus):
jusnaturalisme racionalista.

Si el rei no respecta els límits naturals, hi ha la possibilitat de la resistència, però no admet la rebel·lió.

Implícitament, defensa la idea de pacte (contracte) entre el poble i el sobirà. La idea de pacte deriva del jusracionalisme i va ser utilitzada per Hobbes per a afirmar l'absolutisme més radical i, més tard, per Locke per a posar les bases del liberalisme.

4. HOBBS. L'individualisme epistemològic

Thomas Hobbes: 1588-1679. Viu en una època de lluites entre el Parlament (nobles i ciutats) i el rei que culminen amb la Revolució anglesa (1648-1660), on hi va haver l'execució del rei Carles I (1649) i l'interregne republicà de Cromwell (1649-1660).

Emigra a França el 1640, on s'exilia voluntàriament durant 11 anys. Pren partit pel rei i s'enfronta als defensors del Parlament. Quan tornà a Anglaterra es va trobar políticament desplaçat. Escriu la seua obra principal (*Leviatan*) en l'exili francès.

Model científic-matemàtic. Hobbes segueix els models científics renaixentistes de Copèrnic i Galileu, que demostren que les aproximacions escolàstiques eren inútils per a entendre l'univers i la realitat.

Defensa que la política (i els humans) són una part més de l'univers mecànic comprensible amb un llenguatge matemàtic. És un materialista radical i entén la vida, el cos humà i la societat com una màquina (mecanisme semblant a un rellotge). Sobre la base mecanicista justifica l'absolutisme simplement com un fet necessari i útil, sense cap argument metafísic o religiós.

Seguretat. Una comunitat només té garantida la seguretat i la vida si els seus membres (a través d'un pacte) renuncien a governar-s'hi (perden la seua llibertat) en benefici d'un únic sobirà.

Pessimisme. Les persones tenen en comú el desig insaciable del poder i les riqueses (béns escassos) i açò provoca el conflicte que condueix a l'agressivitat, la destrucció, la guerra i la mort.

En la guerra, dominen els instints egoistes i no hi ha propietat, treball productiu (indústria, agricultura), aliments, comerç, etc.

L'estat de naturalesa és el de guerra de tots contra tots, on l'home és un llop per a l'home.

Individualisme radical. La seua teoria de la legitimitat del poder és radicalment individualista. Trenca amb qualsevol visió comunitarista.

La societat política naix per la voluntat de cada persona que crea d'acord amb els altres una persona civil. La societat i l'estat no són coses naturals, l'individu sí.

Contracte. La naturalesa humana segueix dues dinàmiques: passió i raó. La passió desitja béns i privilegis dels altres i genera conflictes. La raó fa pactar per a sobreviure. El pacte (contracte) fa que els individus renunciïn (d'una vegada i per sempre) als seus drets a canvi d'ordre i seguretat. La submissió al poder garanteix la pau interna; però entre estats regna l'estat de naturalesa (guerra).

La submissió és absoluta, però l'estat/sobirà és un representant indirecte dels individus, ja que la voluntat dels individus (pacte) fa possible l'estat (sobirà). Hobbes pressuposa l'existència d'una majoria evident de voluntats a favor del contracte i que aquesta majoria seria favorable a aniquilar qualsevol possible dissidència o desig de tornar a l'estat natural.

Poder il·limitat. L'única manera perquè hi haja societat civil és creant l'estat. La societat no és una organització natural dels sers humans, sinó una construcció artificial, en la qual el poder civil de l'estat garanteix la seguretat dels súbdits. L'estat està dotat d'una força irresistible per a imposar la seua voluntat, garantir la seguretat i defensar els súbdits de les amenaces dels altres.

Leviatan. Hobbes identifica, de fet, el sobirà (l'estat) amb un déu mortal o Leviatan, al qual no se li pot posar cap límit (ni tampoc el de les lleis que ell mateix produeix). L'estat fixa la justícia i la moral, i és l'única font de dret. Què ocorre si el Leviatan no compleix la seua funció? Hobbes entén que, sent el propòsit del sobirà absolut la seguretat dels súbdits, el seu poder s'afebleix i perd la seua raó de ser quan no assegura la protecció i seguretat. Però açò no respon a la pregunta: quan el Leviatan perd la seua raó, es pot canviar? No és possible. Amb el pacte se li dóna un poder absolut únic, il·limitat i permanent.

5. EL NAIXEMENT DEL DRET INTERNACIONAL. Vitoria i Grotius

Francisco Vitoria (1480-1546). De tradició escolàstica i forta influència erasmista.

L'estat i la societat són formes naturals. No hi ha humanitat sense ordre polític i social, que tenen la finalitat del bé comú. No hi ha cap règim que pugui dir-se més de dret diví que els altres. Cap governant pot estar per damunt de les lleis, que han de ser justes.

Considera la colonització d'Amèrica com a legítima sempre que siga en benefici dels indígenes i no dels espanyols.

Considera que, en la pràctica, no hi ha quasi mai una *guerra justa*. És contrari a tot universalisme. Només reconeix l'estat. Ara bé, considera que tota persona té dret a tenir, en el lloc on viu, els mateixos drets que els ciutadans del país; ja que «en certa mesura, el món és una única república».

Comprova que no hi ha dret i arbitratge en l'àmbit internacional; només dins de l'estat. Però com que tots els pobles i estats estaven fonamentats en el dret natural i no n'hi havia cap que fóra superior, entén que la força no pot ser l'única forma de dirimir els conflictes entre estats i proposa, sobre la idea moral de la justícia, acords internacionals que obliguen els estats.

Hugo Grotius (1583-1645)

Parteix del desenvolupament de les idees de Vitoria que va fer Francisco Suárez. És un holandès interessat en el comerç internacional dels Països Baixos i, per tant, contrari a l'expansionisme portuguès. Per això, defensa la llibertat de navegació en el mar.

Pretén humanitzar i regular la guerra. Pensa una societat internacional en què els estats es relacionen i s'obliguen. Les persones tendim naturalment a viure en societat i amb un poder. La propietat és introduïda per la voluntat humana; però el dret natural afirma que ningú pot furtar el que és d'un altre.

6. L'ABSOLUTISME. Estat és el rei i té tot el poder

Bodin va definir la sobirania de l'estat com un poder absolut (amb límits) i Hobbes concentrà el poder de l'estat en el sobirà (monarca).

Bossuet (1627-1704) va sostenir l'origen diví de la monarquia francesa (idea que adoptaren totes les monarquies, immediatament).

L'absolutisme es materialitzà, per tant, en monarquies absolutes o autoritàries que tenien dues característiques essencials:

El poder era d'origen diví i ningú podia contradir la voluntat del rei.

El monarca concentrava tot el poder de l'estat en les seues mans.

Amb l'excepció d'Anglaterra i els Països Baixos, fou el sistema polític dominant a tota Europa (i les colònies europees) en els segles XVI, XVII i XVIII.

Tema 14

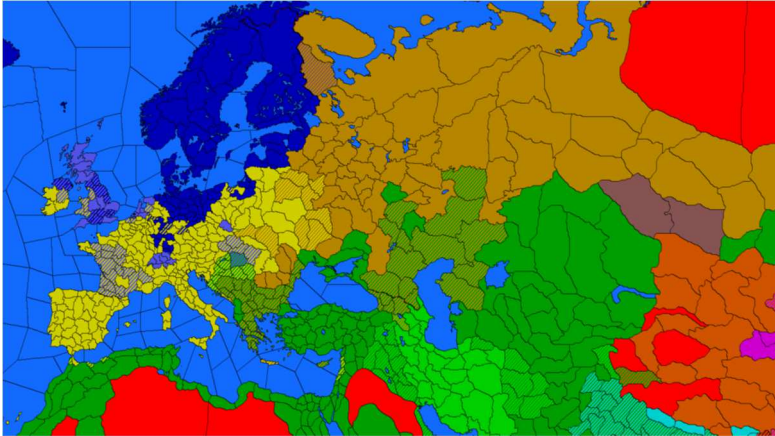
Els orígens del liberalisme i el pensament il·lustrat

1 Guerres de religió i la tolerància 2 La revolució anglesa 3 Locke i els drets de l'individu 4 Spinoza
5 Montesquieu i la divisió de poders 6 La Il·lustració

---

1. LES GUERRES DE RELIGIÓ I LA TOLERÀNCIA. Un regne, una religió vs. un regne, diverses religions

Religions a Europa (segle XVII)

Europa es va dividir profundament per les qüestions religioses.

Anglaterra: afirmació de l'Església anglicana 1529-34, guerra dels tres regnes (1639-1651).

Imperi Germànic: Guerra dels Camperols (1524-25), Guerra d'Esmalcalda (1546-47).

França: guerra civil 1562-1598 (Massacre de la Nit de Sant Bartomeu, 1572, i Edicte de Nantes, 1598).

Províncies Unides vs. Imperi Espanyol: Guerra dels 80 anys (1568-1648).

Europa central: Guerra dels 30 anys (1618-1648).

Les conseqüències van ser: pèrdua de població (sobretot a Alemanya); desestructuració comercial i econòmica. L'Imperi Germànic existeix formalment; però no de fet.

Les guerres van concloure amb el reconeixement dels estats com a subjectes polítics sobirans i amb el triomf de l'absolutisme (llevat d'Anglaterra).

Europa dividida en diverses esglésies cristianes: catòlica, ortodoxes, luterana, calvinista, anglicana, etc.

Països amb diversitat de creences religioses (Alemanya, Gran Bretanya, França)

A França s'afirma la **tolerància religiosa**, que també es va expandir (amb matisos) als Països Baixos, Alemanya i Regne Unit.

2. LA REVOLUCIÓ ANGLESA. La victòria del parlament

Les revolucions angleses de 1648 i 1688 inicien, amb un segle i mig d'antelació, el cicle de revolucions burgeses, al qual s'afegiren la Revolució (independència) Americana de 1776 i la Revolució Francesa de 1789.

Permeten l'accés d'una nova classe social al centre del poder social i polític. Són, de fet, processos de ruptura amb el passat, amb el pes de la tradició; i tenen la raó, el pluralisme, la tolerància i la ciència com a elements de comprensió universal.

Amb tot, cal tenir en compte que el món anglosaxó dóna un sentit al concepte revolució (final d'un sistema tirànic i restitució de la legitimitat) i el francès un altre (creació d'una realitat nova).

A Anglaterra, des del segle XVI, hi ha una lluita entre el Parlament i la Corona per determinar qui representava la sobirania. Aquesta lluita és paral·lela a complexes lluites socials i religioses que desemboquen en l'enfortiment dels sectors burgesos i en l'expansió del protestantisme, la derrota del catolicisme, el triomf de l'anglicanisme i l'acceptació de la tolerància religiosa.

Fets més rellevants

Des de la Carta Magna (1215) la monarquia anglesa tenia limitat el seu poder pel del parlament.

Les pugnes entre parlament i rei es multipliquen a partir del segle XVI per la voluntat absolutista del rei, els conflictes religiosos i les noves classes socials emergents.

Petició de Drets de 1628.

Guerres civils (1640-1660).

1649: execució del rei i proclamació de la Commonwealth (república).

1653-1659 Protectorat (dictadura) de Cromwell.

1660-1685 Carles I: intents de restauració absolutista.

1679 Llei d'habeas corpus.

1685-1688 Jacob II: repressió i absolutisme.

1688 Revolució Gloriosa: abdicació de Jacob II, Guillem III d'Orange i revolució restauradora (es considera que es restaura un ordre antic destruït pels intents absolutistes i l'abús de poder del rei).

1689 Carta de Drets.

Amb la Revolució Gloriosa, l'absolutisme i la noblesa feudal són derrotades, a partir d'ara dominaran el poder les elits mercantils, bancàries i la *gentry* (propietaris agrícoles, en què s'integra la noblesa).

Principis dominants de les noves classes dominants: individualisme i lliure empresa.

Locke, primer pensador pròpiament liberal, explica i legitima el nou sistema polític anglès sorgit de la Revolució Gloriosa.

3. LOCKE I ELS DRETS DE L'INDIVIDU. El primer liberalisme

Locke (1632-1704) és el primer teòric liberal.

Advertència: *liberal* no té res a veure amb *neoliberal*, ni amb la immensa majoria dels que es diuen *liberals* a Espanya, que solen ser gent d'extrema dreta, que vol reforçar el poder de les classes dominants, privatitzar recursos col·lectius i posar fi als drets socials.

Va exercir una profunda influència (Anglaterra, Revolució Americana, Revolució Francesa); i també entre els detractors conservadors que apel·laven a la tradició per a discutir les seues tesis.

L'èxit de la seua obra no es deu a l'audàcia del seu pensament, sinó al fet que fa una explicació clara de la revolució anglesa de 1688 i expressa els ideals de burgesia anglesa que lluita contra els *tories* (noblesa) i l'absolutisme.

Participa en la lluita dels *whigs* (burgesos) contra els *tories* (noblesa) i va viure exiliat a Holanda des de 1683 a 1688. Torna a Anglaterra amb la Revolució Gloriosa.

Les seues obres principals són *Carta sobre la tolerància* (1689), *Tractat sobre el govern civil* (1689) i *Assaig sobre l'enteniment humà* (1690).

Pensament

Les persones són éssers raonables i açò els fa perseguir el grau més alt de llibertat i de felicitat.

Llibertat i felicitat són conceptes inseparables.

La finalitat de la política (i de la filosofia) és la recerca d'una felicitat que resideix en la pau, l'harmonia i la llibertat.

La recerca s'ha de fer de manera empírica, raonable i pràctica.

L'estat de naturalesa no és un estat ferotge (Hobbes) ni perfecte (Rousseau), és un estat relativament pacífic i perfectible.

Per a garantir la propietat, la llibertat i la vida, els homes constitueixen la societat civil i el govern (amb la finalitat d'administrar i legislar).

Els drets fonamentals naturals de la persona (jusnaturalisme) són la vida, la llibertat i la propietat o possessió de béns. Drets anteriors a la construcció de la societat i l'estat. Han de ser obligatòriament respectats. No poden ser eliminats o restringits si no és amb consentiment dels seus titulars. Regeixen en l'estat de naturalesa, encara que la invenció dels diners altera l'harmonia.

El pacte que posa fi a l'estat de naturalesa és doble: a) crea la comunitat social; b) la comunitat social cedeix el poder a una minoria de representants i crea la societat política amb funcions limitades: garantir drets individuals, seguretat, ordre social i arbitrar conflictes.

En Locke, però, hi ha una separació rígida entre societat i estat. La garantia de la llibertat personal és essencial.

Defineix una *llibertat negativa*: la llibertat deriva de la menor quantitat possible d'interferències per part de l'estat i d'altres individus en l'esfera privada.

El dret de propietat és bàsic. Es justifica en la necessitat d'autopreservació, i en què atemptar contra les propietats dels altres és atemptar contra la seua vida i llibertat i el cultiu (inversió). La propietat s'obté pel treball; però és conscient que els diners permeten concentrar i acumular riqueses superiors a les generades pel treball i el cultiu.

El poder de l'estat està limitat a unes finalitats i, per tant, restringit en els seus poders efectius: l'estat no té legitimitat per a promoure una determinada noció de la vida bona; és a dir, no pot imposar cap religió o noció del bé. Personalment creu en un cristianisme raonable, amb dogmes que siguin demostrables essencialment per la raó; però, en l'àmbit polític, el seu pensament és fonamentalment laic.

Locke defensa una separació rigorosa dels àmbits de la religió i la política, i la tolerància de tota mena de pensament religiós, pensament polític i projecte de vida. L'estat ha de ser neutral pel que fa a la religió, el pensament o el pla de vida. La religió és una dimensió de la vida privada.

Ha d'haver-hi un sistema de controls de l'acció del govern. L'objectiu de l'acció política és preservar drets individuals i l'esfera privada, per tant, cal establir un sistema institucional que impedisca possibles excessos de l'estat.

Un. Els poders públics se sotmeten a la llei.

Dos. Divisió de poders: legislatiu, executiu i federatiu (relacions exteriors). El federatiu estava, de fet, vinculat a l'executiu. I el poder polític judicial? Cambra dels Lords (apel·lació última).

Tres. El govern ha de ser representatiu: assemblea legislativa, eleccions freqüents i amb participació alta. Participació: sufragi restringit a homes contribuents.

Quatre. Dret de resistència i a la revolució. Prerrogativa dels ciutadans quan el poder de l'estat ha conculcat els seus drets i interessos o com a forma de defensa contra la tirania.

4. SPINOZA. L'elogi de la tolerància

Spinoza (1632-1677) és un jueu neerlandès d'origen portuguès.

La influència de l'spinozisme és molt gran, malgrat la poca atenció que generalment es presta a Spinoza en les històries del pensament polític.

Fou odiat i atacat per totes les esglésies (catòlics, protestants i jueus).

Pensament

Spinoza sotmet la religió a una crítica sistemàtica, considerant-la una obra humana. Critica miracles i profecies. Afirma la separació absoluta entre teologia i filosofia, entre fe i raó. L'objectiu de la filosofia és la veritat, el de la fe l'obediència.

Defensa un sistema polític tolerant en matèria religiosa. El problema polític i el religiós són dues cares de la mateixa qüestió: es tracta d'expulsar el temor i l'odi com a formes de comportament humà, i d'introduir el domini de la raó.

Cal traure la religió de l'àmbit del misteri i sotmetre-la a lliure raonament.

Cal jutjar les persones pels actes i no per les formes i els ritus. Les persones han de viure en llibertat. Ningú pot dir als altres com han de viure. Ningú pot imposar un pla de vida als altres.

La llibertat és un dret natural. La tolerància i la llibertat de pensament i de projecte de vida són essencials.

És contrari a les monarquies (absolutisme) i favorable a governs democràtics (parlamentaris), que tenen dret per a regular les matèries civils i les religioses.

Els drets a la pau i la llibertat només poden ser garantits en societat i per l'estat. El millor estat és aquell en què les persones viuen d'acord comú i sense imposar res per la força.

5 MONTESQUIEU I LA DIVISIÓ DE PODERS. El poder ha de controlar el poder

Montesquieu (1689-1755) és un aristòcrata il·lustrat. La seua obra complexa i contradictòria, amb un pes notable del determinisme geogràfic en el seu pensament i amb dues visions polítiques bàsiques divergents:

— difusor de la Constitució anglesa, teòric de la separació de poders, defensor d'un liberalisme semblat al de Locke, i

— pròxim al socialisme humanista de Saint-Simon quan escriu les *Cartes perses*.

La llei havia de ser l'encarnació de la raó. La grandesa de la llei com a sistema que regula les relacions és sempre superior als legisladors concrets. Poques lleis. Lleis clares i fàcilment comprensibles.

Defensa una forma de govern moderada que és una teoria de contrapesos (que el poder pare i controle el poder):

Separació de poders (legislatiu, executiu, judicial).

Cossos intermedis (parlaments territorials, consells i noblesa frenen la concentració del poder).

Descentralització (frena el despotisme).

Costums (mai s'ha de fer per llei el que pot fer-se a través dels costums, que són també una limitació del poder).

6 LA IL·LUSTRACIÓ. El pensament contra l'obscurantisme

Durant el segle XVIII, paral·lelament al creixement de la burgesia com a classe social, hi ha també una renovació profunda de les idees.

Ciència, naturalesa, felicitat, virtut, raó, utilitat, progrés són els conceptes dominants i sovint tenen un significat diferent del que havien tingut en el passat.

Ciència i naturalesa. Els avanços científics dels últims dos segles es difonen i hi ha una passió creixent per la investigació i el coneixement científic pràctic i pel coneixement de la naturalesa. El científic ha de ser universal i no ha d'especialitzar-se: no hi ha fronteres entre les ciències.

Felicitat. La felicitat ocupa un lloc important en els filòsofs, a diferència del que havia sigut habitual en el passat. La felicitat ja no cal esperar-la en el paradís després de la mort segons afirmen tradicionalment les religions. La felicitat pot trobar-se en:

- la naturalesa.
- la virtut, la mesura i la raó.
- una realitat utòpica.

Virtut. Dues línies: antiga (models de l'antiguitat clàssica: Roma) i moderna (model de virtut amable, nova i social).

La virtut es fa laica i es desenvolupa el deisme (al marge dels credos religiosos concrets). La moral se separa del sentiment religiós.

L'heroi és individual. L'individu, lluitant contra totes les dificultats, pot imposar-se i realitzar-se per les seues virtuts.

Raó. Ciència, naturalesa, felicitat o virtut es confonen amb la raó. La raó humana és la llei general que governa les persones, la societat, la política i tota activitat humana.

Progrés, optimisme i utilitat. En el segle XVIII, naix la idea del progrés i una visió optimista de l'existència humana que es vincula a la **utilitat social** (són útils les coses que generen felicitat i benestar de l'individu sense fer mal a altres).

Utilitarisme polític: respectant la llibertat individual, la persecució del major benefici i benestar personal, un sistema polític és bo si aconsegueix el major bé possible per a la major quantitat de persones.

L'utilitarisme polític és la ideologia dominant en el segle de les Il·luminacions, en la Revolució Americana, en els primers teòrics del liberalisme econòmic i el primer liberalisme.

Tema 15

L'alternativa democràtica cap a la llibertat

1 Rousseau i les seues diferents lectures 2 Discurs sobre les arts i les ciències 3 Discurs sobre els orígens de la desigualtat 4 Contracte social

---

1. ROUSSEAU I LES SEUES DIFERENTS LECTURES

Europa (1714)

Rousseau (1712-1778)

Era una persona sense formació acadèmica sistemàtica, autoformat. Molt brillant i intel·ligent. La seua infantesa fou molt dura. Psicologia complexa, bastant paranoica. Defensà una educació innovadora, però abandonà els seus 5 fills en un orfenat. Criticà la desigualtat; però fou misogin, classista i racista; a més de viure bona part de la vida adulta en corts nobiliàries. Per a molts, la seua vida respon a la doble moral tan comuna en els moralistes de «*vivió com jo us dic que s'ha de viure; però no com jo visc*».

Il·lustrat i participant en l'*Enciclopèdia*. Té una visió negativa del progrés i la ciència. Molt crític amb la mateixa Il·lustració i amb el racionalisme il·lustrat.

Per a entendre la seua obra, segons Touchard, cal entendre que va ser un **home fidel a la seua infantesa** (és a dir, molt influït pel que hi va viure), amb molts elements contradictoris, i **defensa una democràcia utòpica i racional**.

Una veu crítica. Fou un crític ferotge del seu temps, pretén la recuperació de la condició humana per a la transformació radical d'una societat esgotada i corrupta. Defensa la llibertat natural de les persones, sense la corrupció de la societat i, alhora, defensa un ordre republicà, antiliberal: on la llibertat personal només és possible dins d'una llibertat col·lectiva a la qual, de fet, se subordina.

Crítica a la modernitat vs. modernitat crítica. Hi ha crítics que veuen en la seua crítica a la civilització, la ciència i el progrés una crítica a la modernitat naixent. Altres estimen que el que critica són les limitacions de la modernitat. Així mateix, hi ha els que consideren que la seua negació del dret a la individualitat (pluralisme) en nom de la voluntat general (uniformisme), estableix les bases dels totalitarismes.

Bona part dels defensors veuen en la seua democràcia republicana i el seu igualitarisme, una crítica a la desigualtat, sense renunciar a la idea del progrés. La majoria destaca que va col·locar la política com un element essencial per a contribuir a satisfer les necessitats humanes.

Republicanisme (*defensa de la cosa pública*). Els crítics afirmen que la seua proposta nega el pluralisme i dóna peu als totalitarismes. Els seus defensors argumenten que té valor la seua crítica a la democràcia representativa, que posa les bases per a la defensa d'una ciutadania activa que faça realitat la sobirania popular, la idea que la voluntat general és el fonament de legitimitat, de la igualtat de drets i la distribució equitativa de la propietat com a condicions de l'autonomia personal.

La concepció de l'individu. Rousseau entén que els homes tenen drets inalienables; però els homes no tenen una dimensió individual; són ciutadans: és a dir, homes socials. La realització dels drets individuals no és personal; sinó a través de l'alienació total de cada personal als drets de la comunitat.

La comunitat (estat) es fonamenta en la llibertat, i aquesta, en la voluntat general que té les bases en els homes socials.

La comunitat política. La noció de comunitat s'oposa a la de l'individualisme possessiu i a l'amor propi. Es construeix sobre la base de l'associació, el compromís recíproc i l'ajuda mútua. La comunitat política (estat) ho abasta tot. La llibertat personal té sentit dins de la comunitat i de la voluntat general. La voluntat general és absoluta, ningú pot estar en contra. Però què passa amb qui no hi està d'acord? Per a evitar que el pluralisme no permeta a un grup de poderosos oposar-se a la voluntat general, defensa la fragmentació radical dels interessos individuals.

L'educació: innovació o automatisme? Rousseau és considerat un innovador pedagògic que va afirmar que l'educació era un procés formatiu en el qual la meta és el desenvolupament de la llibertat i l'autonomia de l'educand; proposà una educació que va més enllà de l'àmbit de l'institucional (escola, família, societat); i va sostenir que l'aprenentatge depenia de la voluntat i l'experiència de l'educand, entenent la figura del mestre com un tutor i no com un ensenyant.

Però *Emili*, el protagonista del seu llibre, és un ésser sense emocions, quasi un autòmat.

Educació i igualtat. A més, *Emili*, el referent de l'obra, és ric, blanc, europeu, home i sa. Rousseau, al llarg de l'obra, expressa que ni els pobres, ni els negres, ni els amerindis, ni les dones, ni els malalts necessiten una educació per a fonamentar i desenvolupar la seua autonomia personal.

Visió antropològica: la funció dels homes i les dones. Rousseau distingia entre l'ànima i el cos, i establia una correspondència entre ànima, raó i justícia, i entre cos, irracionalitat i passions. En la

dona predominen les passions i, per tant, no pot deliberar sobre la justícia. Només els homes ho poden fer.

La dona, per tant, difereix de l'home en la seua constitució, la seua moralitat, el seu destí, i la manera de viure. Per això, mentre que l'home ha de ser educat per a l'autonomia, la dona ho ha de ser per a l'heteronomia; és a dir, per a ser en funció de l'home.

En conclusió, a més de les anàlisis sobre aspectes de la seua obra, podem considerar que hi ha tres visions sobre Rousseau i el seu valor intel·lectual. La **positiva**: Les persones són bones per naturalesa, és la societat qui les fa dolentes. El poble és el sobirà absolut. L'educació ens fa lliures. La igualtat és un valor superior i compatible amb la llibertat. Llibertat per a ser: llibertat positiva. La **crítica**: La seua crítica a l'individualisme i la desigualtat, obliga a tenir en compte: la comunitat, el fet social i la desigualtat en la construcció d'una societat avançada i lliure. Obliga a gestionar permanentment el difícil equilibri entre llibertat i igualtat. I la **negativa**. Personatge desequilibrat. Pensador que posa les bases del totalitarisme, perquè subordina l'individu a la col·lectivitat. Antropologia masculista, classista i racista. No entén que, quan el valor de la igualtat se situa per damunt de la llibertat, la llibertat desapareix.

2. DISCURS SOBRE LES ARTS I LES CIÈNCIES. Les persones són bones per naturalesa

En 1749, es presenta a un concurs proposat per l'Acadèmia de Dijon sobre si el gènere humà progressa constantment cap a millor. Rousseau contà després que, en aquell precís moment, intueix l'essencial de la seua proposta intel·lectual: explicar les contradiccions del sistema social.

Per això, en l'obra denuncia l'artificialitat de la vida social (la creació de la societat civil és l'origen de tots els mals), i rebutja la concepció del progrés que tenien els il·lustrats, considerat el remei per a tots els problemes. En el *Discurs sobre les ciències i les arts* defensa una sèrie de punts:

U. L'ésser humà lliure és l'ésser humà natural i que la cultura només és un artifici que corromp l'esperit deixant de banda la innocència i la virtut.

Dos. La civilització mata l'espontaneïtat amb les normes d'urbanitat i d'educació, amb unes convencions que només es preocupen de l'aparença i arraconen valors com la confiança i la sinceritat.

Tres. La instauració d'una cultura de la ciència, de les lletres i les arts potencia la situació anterior tot disfressant-la de forma que «ha escampat garlandes de flors sobre les cadenes de ferro».

Quatre. Això fa que l'autèntica naturalesa de l'ésser humà quede desconeguda perquè porta les persones a no mostrar-se com són. La veritat de les persones queda latent i el que hem de fer és descobrir-ho, deixant a banda tot el que representa l'artifici i la corrupció de la societat del progrés i de la ciència.

3. DISCURS SOBRE ELS ORÍGENS DE LA DESIGUALTAT. La propietat és l'origen de la desigualtat

La tesi central del Discurs sobre l'origen de la desigualtat es resumeix en l'afirmació següent: «el vertader fundador de la societat civil va ser el primer home que, després de buscar un tros de terra, va tenir l'ocurrència de dir "això és meu" i va topat amb gent prou ximple per a fer-li cas».

La propietat constitueix l'origen de la desigualtat. La propietat provocà l'estat de guerra i els enfrontaments entre humans. La por de perdre la propietat va fer que la gent es precipitara «a prendre les cadenes amb l'esperança d'assegurar-se així la seguretat». D'aquesta contradicció naix la societat política.

Per a reduir les lluites les persones van acceptar perdre el seu estat natural i van crear societats estables. En societat, van aprendre a distingir entre la realitat del ser i el que havia de semblar que era. Per això la societat és artificial. *«Ser i semblar es van convertir en dues coses radicalment diferents, i d'aquesta distinció va nàixer el luxe enganyós, l'astúcia fal·laç i tots els vicis que hi van darrere.»*

Però, ara, ja no es pot tornar arrere. Només es pot fer una reforma social que tracte d'equilibrar la llibertat del que és natural i les cadenes que deriven del que és cultural. La política és l'instrument de la transformació social.

Col·lectivament, les persones es regeixen per dos principis (normal afecte per ells mateixos o voluntat de supervivència i misericòrdia pels altres).

A diferència de Hobbes, i fins i tot de Locke, la creació de la societat civil, a causa de l'aparició de la propietat, alterà l'harmonia primigènia.

4. EL CONTRACTE SOCIAL. La voluntat general

Perduda la llibertat natural, s'ha de garantir la màxima llibertat civil possible. La llibertat és essencial per al desenvolupament i l'autonomia personal. Per a fer possible la llibertat civil és necessari l'ordre social. L'ordre social permet la pau i la subsistència; garantint, alhora, els drets naturals de les persones.

El primer dels drets de la persona i el que primerament ha de garantir la vida en societat és la llibertat. Aquest és l'objectiu central del que Rousseau anomena *contracte social*: «Trobar una **forma d'associació** que defensi i empare amb tota la força comuna **la persona i els béns** de cada associat, de manera que, **unint-se a tots**, no obeïska, per contra, més que a si mateix i **continue tan lliure com abans.**»

I la forma per a fer-ho possible és el contracte: l'acord social. Totes les persones lliuren les seues voluntats, no a un home sol (Hobbes) ni a un parlament (Locke), sinó a la voluntat general.

La voluntat general no és la suma de les voluntats particulars, sinó que és allò que representa l'interès comú o general per damunt de tot i que limita, a través de lleis, els interessos privats (individuals). Per això el seu contracte social no és entre individus, ni entre individus i sobirans,

sinó que és un pacte social a través del qual cada persona s'uneix a tots. El sobirà és la voluntat general, que és la voluntat de la comunitat i no dels membres que la constitueixen.

Així, quan la llei expressa la voluntat general, és justa perquè representa l'interès comú.

A més, com que en l'interès comú interessa a totes les persones, en la voluntat general es troben presents les voluntats individuals i es garanteix la igualtat de tots. Les persones realitzen la llibertat pròpia obeint les lleis.

Distingeix entre el govern i el legislador. El govern executa el poder diàriament, i com en Locke, de manera delegada i subordinada al legislador, que legisla seguint la voluntat general.

Però qui legisla seguint el criteri de la voluntat general? Qui ha de decidir és el **poble**, el jo comú i general, que deté el poder a través d'una mena de democràcia directa i permanent i decideix sobre tot en l'assemblea sobirana, una assemblea que fa de cada persona sobirana i súbdita.

Ara bé, el *poble* de Rousseau no és una realitat social plural; sinó abstracta, bastant uniforme i inconcreta (no diu qui és el poble, qui és ciutadà); però no ho és tota la gent. A més, les seues decisions (voluntat general) estan molt prop d'una mena de consens natural; sense debat ni confrontació de posicions i interessos diversos. De fet, Rousseau entén les lleis que regeixen la comunitat com un producte quasi natural no deliberatiu.

El **sobirà** és la voluntat general i la llei n'és l'expressió. La sobirania té quatre característiques: és **inalienable**: no es pot delegar en ningú (crítica al govern representatiu); és **indivisible**: no es pot dividir en diferents poders (crítica a la divisió de poders); és **infal·lible**: és sempre recta i tendeix a la utilitat pública, i és **absoluta**: el pacte social genera un poder absolut.

Els membres del govern només executen les lleis, no tenen poder. Són ministres del **sobirà**, no són representants.

Analitza i critica radicalment la monarquia i l'aristocràcia hereditària. Considera la democràcia de manera crítica, per la confusió entre poder executiu i legislatiu, i entre interessos generals i els particulars i afirma que «si hi haguera un poble de déus, es governaria democràticament; però un govern tan perfecte no convé als homes». Estima que un govern aristocràtic de mèrit seria el millor.

A banda del concepte de *voluntat general*, l'aportació més revolucionària de Rousseau és la crítica a la idea de progrés i la creença que la política i les institucions polítiques conformen la societat i poden transformar-la sense cap tipus de limitació.

1.1. Orígens de la independència revolucionària

La revolució (independència) dels EUA té diversos orígens.

Orígens militars. La guerra franco-índia acabà amb la conquesta de Nova França i constituí una victòria dels exèrcits britànics, les milícies colonials i els indis iroquesos sobre l'exèrcit francès, les milícies de les colònies franceses i els seus aliats indis. Però van ser molt cares econòmicament.

Conflicte per les càrregues fiscals. El Parlament anglès, on no hi ha representació dels colons, fixa nous impostos a les tretze colònies nord-americanes per a sufragar els costos de la guerra franco-índia.

Orígens econòmics. Conflicte d'interessos entre negociants i armadors de Nova Anglaterra amb els negociants i armadors d'Anglaterra pel control del comerç amb les Antilles. La metròpoli vol controlar el comerç sense que hi intervinguen les colònies.

Orígens polítics. Conflictes creixents entre els governadors i les assemblees de les colònies. Important tradició d'assemblees locals i colonials a Amèrica. Pèrdua d'autoritat dels governadors.

Orígens religiosos i intel·lectuals. Predomini de l'individualisme dels puritans (primers immigrants) i forta tolerància religiosa en algunes colònies.

Tradició de llibertat personal basada en la *common law*.

Costum molt estès de formes d'autogovern (*seft government*) en l'àmbit municipal amb pràctiques properes a la democràcia directa (masculina): *town meetings*.

Importants assemblees representatives en cada colònia (una mena de *democràcia representativa de propietaris*).

1.2. Moments més importants

Conflicte pacífic: **1765-1775**.

Motí del te: desembre de 1773, motí a Boston contra el nou impost del te.

1774: Primer Congrés Continental. Enfrontament amb Anglaterra, sense un trencament definitiu, d'acord amb el principi de *no taxation without representation*.

Guerra: Inici de la guerra, abril de 1775 i, poc després, constitució del *Provincial Congress* (centre del poder rebel).

Juny de 1776: *Declaració de drets de Virgínia*, basada en el *Bill of Rights* anglès de 1689.

Juliol de 1776: El Segon Congrés Continental proclama la independència. Moment revolucionari i rupturista.

1777: Proclamació dels Estats Units Confederats d'Amèrica.

1781: derrota final a Yorktown de les forces britàniques a mans dels exèrcits francès i americà.

1783: Tractat de Versalles i reconeixement de la independència.

1787-1788: Constitució dels EUA.

1791: Les 10 primeres esmenes amb la declaració de drets.

1.3. Algunes dades

França, Espanya i Holanda (potències colonials a Amèrica donaren suport als rebels americans). La lluita per la independència fou una guerra internacional i també una guerra civil dins de les colònies.

La població de les tretze colònies era només d'uns 3.000.000 de persones.

Entre 1.050.000 i 1.350.000 eren *patriots* (independentistes): 35% o 45%. Uns 90.000 formaren part de les milícies i l'exèrcit americà.

Entre 450.000 i 750.000 eren *loyalists* (unionistes): 15% o 25%. Uns 30.000 formaren part de l'exèrcit reial britànic.

Al voltant d'1.200.000 van ser *neutrals*. 40%

Les colònies més poblades (Nova Anglaterra i voltants) foren controlades pels *patriots*. Les accions militars britàniques (menys dures que en altres llocs colonials) van decantar molts *neutrals* a favor dels *patriots*.

1.4. A la revolució pels fets

Tres fets destacables:

La Revolució (restauradora) Americana no té una causa clara, és un procés.

No hi ha una doctrina política nova que s'òbriga pas, la influència més gran és de Locke; però se li dóna un sentit nou i rupturista en un aspecte: autodeterminació/independència, negació del poder reial i de la legitimitat de l'herència, proclamació de la igualtat de totes les persones i dret a la felicitat.

Ningú va imaginar què anava a passar abans que passara: no hi ha cap mena de previsió de quina seria la naturalesa del conflicte abans de 1775.

Quins són els eixos del debat polític i del conflicte entre les colònies i Anglaterra?

El debat sobre si un parlament, en què la població no està representada, pot imposar impostos; fent servir el principi del parlament anglès de *no taxation without representation*.

El pensament de Locke i la pràctica constitucional anglesa.

Els drets naturals de les persones.

Tot el debat és dins del sistema britànic fins a 1775.

Són els fets i els interessos (i la negativa a ser colons sense representació), i no la divergència d'idees, el que duu a la rebel·lió americana, a la guerra i a la independència, i posteriorment, a l'expansió al llarg d'Amèrica del Nord. Els revolucionaris americans no introdueixen grans modificacions en el pensament de Locke i de la Revolució (també restauradora) Anglesa i el constitucionalisme anglès. Si més no, en un principi.

1.5. Impacte de la revolució americana

Els revolucionaris americans no introdueixen grans modificacions en el pensament de Locke i de la Revolució (també restauradora) Anglesa i el constitucionalisme anglès de base.

Per què el seu impacte fou més gran que la precedent Revolució Anglesa?

Pel moment històric, pel pensament de la Il·lustració liberal europea i la visió idealitzada del món no europeu i, fonamentalment, perquè era la primera *descolonització* i influí notablement en tots els països americans que arribaren a la independència i en la immediatament posterior revolució francesa, on *La Fayette* (l'heroi dels dos mons) tingué un paper important.

La **declaració de drets**, incorporada a la Constitució, la creació d'una **república** contra monarquia i aristocràcia, i la proclamació de la **Constitució**, i la figura de **Benjamin Franklin** tingueren una enorme repercussió, sobretot, a França. I cal no oblidar que pocs anys després, en 1789, s'inicia la Revolució (instauradora) Francesa.

2. ELS ARTICLES D'EL FEDERALISTA. La construcció del pensament revolucionari nord-americà

Entre la tardor de 1787 i l'estiu de 1788, la premsa federalista (patriòtica) de Nova York publica una sèrie d'articles per incitar al poble d'aquell estat a ratificar la Constitució de 1787. Els articles van ser recollits en un volum que dugué el títol de *The Federalist Papers*.

La major part dels articles són de **Hamilton** (1757-1804), primer ministre d'economia (secretari d'estat) d'economia dels EUA, i la resta de **Madison** (1781-1836), president dels EUA entre 1809 i 1817), **Jay** (1745-1829), primer president del Tribunal Suprem dels EUA.

2.1. El pensament de Hamilton

Hamilton està força influït per Hobbes. La seua és una filosofia política del Poder. El preocupa més el desgovern i la divisió que el despotisme o l'autoritarisme.

Defensa un executiu fort, perquè per a ell el govern fort és el fonament del bon govern. Defensa la concentració del poder en la Federació (el govern central). S'oposa radicalment als defensors de

l'autonomia dels estats i a l'existència de *faccions* (partits forts). No és partidari, per tant, de la divisió del poder.

És un nacionalista de base econòmica. És contrari al lliure comerç perquè considera que afavoreix les grans potències colonials i comercials. Considera que el poder federal ha d'afavorir el proteccionisme i l'autarquia, a més d'impulsar la indústria i el progrés econòmic.

Desconfia de les tendències democràtiques i dels governs populars perquè considera que la prosperitat econòmica la generen els grups econòmics dominants i, per tant, el que és bo per a aquests grups és bo per al poble americà.

Políticament, el segon president dels EUA, John Adams, representant del Partit Federalista, és qui més s'acosta al pensament de Hamilton. Pessimisme antropològic. Defensor d'un govern fort amb el suport d'una aristocràcia econòmica poderosa. Antiigualitarisme.

Liberalisme conservador i elitista.

En contra d'aquest pensament, cal situar Madison i Jefferson.

2.2. El pensament de Madison

Influït pel pensament de Locke. Optimisme antropològic no ingenu. Contrari a la concentració del poder.

Defensor de la idea que el poder ha de controlar el poder, de la necessitat de la divisió de poders, de l'existència de partits i de l'autonomia dels estats i de les institucions locals com a mecanismes per a evitar la concentració de poder en poques mans.

La seua aportació a *The Federalist Papers* fou menor en quantitat, però determinant per la importància de les seues aportacions.

Redactà, contra la seua voluntat (pensava que si els drets es regulaven, en certa mesura es limitaven), la declaració de drets incorporada a la Constitució.

Radicalment contrari a la concentració de poder i desconfiat del poder polític i del seu ús, és defensor del dret de rebel·lió contra el poder tirànic. Aquesta idea és la que fonamenta la segona esmena de la Constitució dels EUA. «*Sent necessària una milícia ben regulada per a la seguretat d'un Estat lliure, el dret del poble de posseir i portar armes no ha de ser infringit*». L'esmena es refereix a un dret col·lectiu (de rebel·lió i autodefensa) i no individual.

Políticament, **Jefferson** està molt unit al pensament de Madison i ambdós van impulsar el primer Partit Republicà (no és comparable amb l'actual). Jefferson considera que el govern és una amenaça permanent per als governats.

Creu que les persones tenen drets inalienables, és contrari al dret de primogenitura, a l'esclavitud i defensa la total llibertat religiosa i de pensament.

Desconfia de la concentració del poder, i és favorable a l'autonomia dels poders locals i dels estats.

Defensa idees radicalment igualitaristes pel que fa a la condició humana i d'absoluta autonomia personal per a construir un projecte de vida.

Defensa el dret al sufragi i l'educació pública. Considera l'agricultura la base de l'autonomia personal.

Tingué els seus suports al Sud i a l'Oest, en contra del suport del Nord industrial a Hamilton i Adams i el Partit Federalista.

3. LA JUSTIFICACIÓ DEL PLURALISME. Contra la concentració del poder en poques mans

Cal destacar que, malgrat les diferències entre el pensament polític de Hamilton i el de Jefferson, tots dos coincideixen en un principi: la sobirania. El pensament de Jefferson, per influència rousseauniana, i el de Hamilton, per influència de Hobbes, tendiren a subratllar la unitat de la sobirania i l'existència d'un *sobirà unificat* (el Poder en Hamilton; el Poble en Jefferson).

James Madison va considerar que en la societat no hi havia un únic subjecte de poder, que no existia cap *sobirà unificat* i, sense ser-ne conscient, va posar les bases del liberalisme pluralista que és, fins als nostres dies, la ideologia dominant als EUA.

A diferència de les teories polítiques elitistes o de les concepcions populistes, el pluralisme reconeix l'existència de societats estructuralment diverses, amb interessos contraposats i sovint enfrontats que competeixen per fer valdre els seus interessos i posicions.

En la societat, per tant, hi ha una elevada heterogeneïtat ideològica i social, i independentment dels recursos econòmics dels grups, la pluralitat d'actors influeix en el govern.

A Madison el preocupen les faccions i les divisions, com a Jefferson o a Hamilton; però, contrari a l'acumulació del poder en poques mans, dóna una resposta diferent i innovadora al problema del faccionalisme.

La seua teoria política és favorable a grups organitzats, amb interessos concrets, que han de competir uns amb uns altres en una pluralitat política que evite una majoria dominant i abusiva.

Madison va proposar una idea pionera en la teoria democràtica: la possibilitat que un país extens podria ser una república (govern plural i democràtic) més segur que un país menut perquè en un país gran pluralista seria més difícil establir una tirania d'una sola facció o interès minoritari. Aquesta idea anava contra l'opinió de gran part dels pensadors occidentals anteriors, que sostenien que només es podia establir una república en una ciutat estat o país menut.

Els orígens de la teoria pluralista contemporània parteixen de l'observació de Madison del comportament dels representants del parlament de Virgínia i l'observació de les divisions i enfrontaments entre faccions.

Ell no hi va veure un problema, com Hamilton, sinó una possibilitat, ja que considerava que les faccions polítiques existirien sempre que hi haguera llibertat.

La seua resposta és que la diversitat de faccions, especialment en un país molt gran, pot ser un límit a la concentració de poder en poques mans.

4. LA NOVA ENGINYERIA INSTITUCIONAL. El triomf d'un nou sistema institucional

La Constitució americana és la primera constitució escrita i referendada, i és el producte d'un pacte entre interessos diversos, concepcions del poder diferents i influències teòriques enfrontades.

En la seua redacció primera (sense les esmenes posteriors) s'afirma una gran admiració pel sistema anglès, fidelitat cap als principis del govern mixt (govern fort i parlament fort) i la separació de poders.

Desconfiança cap a la massa: el vot del poble havia de ser «intel·ligentment reglamentat» per la Cambra de Representants, i el Senat havia d'actuar com a parlament més elitista.

Dominen també dues idees aparentment enfrontades: es desconfia del Govern federal i alhora es considera necessari un executiu fort.

Les deu primeres esmenes són, de fet, una declaració de drets. Però, a diferència de les que s'havien de fer a Europa, als EUA són aplicables directament pels tribunals.

La constitució dels EUA és un compromís entre posicions molt diverses, entre estats grans i menuts, entre interessos industrials i agraris, entre poder central fort i autonomia local, entre liberalisme conservador i liberalisme democràtic, entre defensors de la concentració del poder i partidaris d'una forta divisió del poder (executiu, legislatiu, legislatiu, estats, poder local, faccions, etc.).

Sistema d'institucions complex amb elecció directa de: president (executiu), Cambra de Representants i Senat. En molts estats (costum ara en retrocés): elecció directa de tribunals, jutges i fiscals.

Existència de partits organitzats.

Estats de la Federació.

Poders locals.

Tema 17

La Revolució Francesa

1 La Revolució Francesa: llibertat, igualtat i fraternitat 2 Les declaracions de drets i el naixement de l'estat de dret 3 Constant i el liberalisme polític no democràtic

---

Europa, 1789

El jurament de la pilota (constitució del parlament sobirà), 1789

1. LA REVOLUCIÓ FRANCESA. Llibertat, igualtat i fraternitat

Bona part de les idees que configuren les societats actuals europees tenen l'origen entre 1789 i 1815; però curiosament en aquesta època es va escriure i teoritzar ben poc. De la revolució francesa vénen noves realitats com la festa nacional, himne, dreta-esquerra, solidaritat, estat de dret, pàtria, nació, i també el culte a la raó, la descristianització, la constitució civil del clero...

La revolució de 1789 obri a Europa un procés de successives revolucions burgeses, que, en bona mesura, són processos d'integració en la nova societat de sectors de la burgesia, que arriben al seu punt final cap a 1870. Moment en què totes les burgesies deixen de ser *revolucionàries*.

El pensament dels filòsofs de la Il·lustració sembla que va ser bastant important, sobretot de Voltaire, Rousseau i els fisiòcrates. Amb tot, la influència és en una part menor, tot i que molt activa, de la societat. Especialment entre la noblesa de toga, la noblesa d'espasa, i la burgesia financera i comerciant.

I durant la revolució, quines idees apareixen?

La revolució sempre va estar en una situació precària i amenaçada per forces interiors i exteriors molt importants. La defensa de la revolució dóna força al centralisme i la violència revolucionària jacobí, als atacs als nobles, al poble en armes, les actituds més radicals i, fins i tot, moviments quasi-igualitaristes.

En general, hi ha molt poca reflexió teòrica. El més important és l'esperit instaurador, la idea de la nació, el protagonisme de les masses i de l'exèrcit popular-nacional en guerres revolucionàries.

1.1. La revolució «bona» (1789)

Situació econòmicament difícil al Regne de França.

1788. Convocatòria dels Estats Generals (última vegada 1614) per a l'1 de maig de 1789. Sieyès escriu un pamflet que és una proposta d'organització dels Estats Generals convocats pel rei. Sieyès proposa que hi haja **representants** genuïns, que hi haja el **doble** de representants del Tercer Estat, i que el **vot siga per persona** i no per estaments.

S'accepten els dos primers principis, no el tercer. El Tercer Estat se'n separa.
20 de juny de 1789. Jurament del Frontó del Joc de la Pilota, inici de la revolució.

Què és el tercer estat? Tot.
Què ha sigut fins ara? Res.
Què vol ser? Algunes coses (que ell decidisca).

A l'Assemblea Nacional constituïda pel Tercer Estat, s'afegeix la majoria del clergat i 47 nobles i esdevé Assemblea Nacional Constituent el 9 de juliol.

L'Assemblea afirma, seguint Sieyès, la sobirania de la nació. La nació existeix abans que tot, és l'origen de tot i està per damunt de tot. La seua voluntat és sempre legal: és la llei. Abans que ella i per damunt d'ella només hi ha el dret natural.

El rei ja no és l'estat, sinó part de la nació.

14 de juliol, es pren la Bastilla
Extensió de la revolució per França.
Revoltes agràries contra els nobles (Gran Por).

4 d'agost, abolició del feudalisme (servitud).
Inici de l'exili i de la resistència de la noblesa.
Pèrdua de privilegis de l'Església Catòlica.

27 d'agost, declaració de drets de l'home i del ciutadà, inspirada en la dels EUA.

6 d'octubre, una protesta popular per falta de pa, força al rei a traslladar-se de Versalles a les Tulleries.

19 d'octubre, l'antiga Societat d'Amic de la Constitució s'instal·la en l'antic convent dels jacobins.

27 d'abril de 1790, es crea la Societat dels Drets de l'Home i el Ciutadà (Club dels Cordeliers).

22 de juny 1790, constitució civil del clergat. El papat s'hi oposa.
S'aprova la Festa de la Federació (14 de juliol) i la bandera tricolor.

Durant 1790, els intents contrarevolucionaris fracassen.

En 1791, l'Assemblea Nacional Constituent vota contra els exiliats i confisca els seus béns.

El rei tracta de fugir (**20 de juny**) i queda sota vigilància.

16 de juliol es crea una nova societat Amics de la Constitució (Club dels Feuillants, escissió aristocràtica dels jacobins, defensen la monarquia constitucional).

3 de setembre 1791, primera constitució, monarquia constitucional, el parlament té el poder legislatiu central, el rei l'executiu, supressió de gremis i del dret de vaga (model anglès).

El poble protesta per mantenir com a rei a Lluís XVI. La Guàrdia Nacional dispara contra el poble.

Octubre de 1791. Primera legislatura de la nova Assemblea Nacional: Dreta (feuillants) Centre (girondins) i Esquerra (jacobins i cordeliers).

25 de juliol de 1792. Àustria i Prússia inicien la guerra contra França. El poble francès esdevé el primer Exèrcit Nacional.

10 d'agost, les masses assalten el palau reial, se suspelen les funcions del rei (cau la monarquia constitucional). Es crea la Comuna Insurreccional de París. S'aprova un nou calendari fundacional i revolucionari.

Elements ideològics

Racionalisme revolucionari instaurador. La història anterior no té valor. La revolució i la nació són elements constituents. La història comença el 1789, i més encara en 1792 (nou calendari), el passat no importa.

Utilitarisme. El valor de la nació es fonamenta en els treballs particulars i les virtuts públiques, no en els privilegis. Els que produeixen i treballen són útils; els qui viuen de rendes, no.

Juridicisme. Què és la nació? Un cos d'associats que viuen amb una llei comuna i estan representats per una mateixa legislatura. La llei determina el cos d'una nació, on no hi ha cap mena de divergència.

Constitució i drets de l'home i del ciutadà.

1.2. La revolució «dolenta» (1792). La Convenció

17 d'agost. Primer Tribunal Revolucionari (a instàncies de Robespierre).

Primers assassinats nombrosos de presoners «contrarevolucionaris».

Noves eleccions (per sufragi universal). Elecció de la Convenció.

20 de setembre constitució de la Convenció. Primera victòria de l'Exèrcit Nacional sobre Prússia. Inici de les guerres revolucionàries. Supressió de la monarquia i proclamació de la República.

Novembre de 1792, annexió de Savoia i entrada de l'exèrcit francès a Brussel·les.

La Convenció es divideix entre la Gironda i la Muntanya (Robespierre i Marat).

Desembre 1792. Comença el judici contra Lluís XVI,

El rei és condemnat a mort el 17 de gener de 1793 i executat el 23 de gener.

Febrer 1793, es declara la guerra a Anglaterra i Holanda.

Març 1793, es declara la guerra a Espanya.

Abril i maig 1793: Sublevació camperola de La Vendée, catòlics i monàrquics que es neguen a lluitar per la república.

Són guillotinat 25 diputats girondins. Els muntanyencs passen a controlar la Convenció.

13 de juliol 1793: Marat és assassinat.

Agost 1793: Comença l'Era del Terror. Es multipliquen les detencions i els guillotinat.

4 de febrer 1794: abolició de l'esclavitud en totes les colònies. (Napoleó, el 1806, torna a establir-la.)

Març de 1794: Danton reclama el final del Terror i demana la restitució de les llibertats individuals. És guillotinat el 5 d'abril.

Juny 1794: Robespierre decreta l'acceleració de processos judicials, sense testimonis ni dret de defensa. Inici del Gran Terror.

Juliol 1794: Robespierre és arrestat i amb els seus partidaris és guillotinat sense judici previ. Final del Terror.

Novembre 1794: supressió del Club dels Jacobins.

Les idees que guien els revolucionaris de 1792 són, en la base, les mateixes que guiaren els de 1789. Però la realitat ha canviat. Cal governar i fer la guerra i fer front també a la pressió popular.

Els girondins (1792-1793). D'origen geogràfic i econòmic semblant als jacobins. Gestionen la revolució en un moment diferent dels jacobins. Defensaven un govern mixt semblant a l'anglès, s'oposen a la centralització parisenca, defensen la guerra com una manera de defensar i expandir la revolució. La guerra els du a perdre el poder.

Els jacobins (1793-1794). No tenen un cos de doctrina definit. L'origen social i geogràfic és semblant als girondins. La guerra els du al poder amb la màxima: *la pàtria està en perill*. La salvació és la nació en armes. La guerra canvia de sentit: és una guerra nacional-popular i no d'exèrcits professionals.

Patriotisme inflexible i unitari: la república és una i indivisible, i per això es persegueixen les faccions i es defensa el centralisme en París.

Robespierre, seguint Rousseau, no creu en la representació. La sobirania no es delega. El poble és u. No hi ha política separada de la moral. Ni distinció entre moral privada i pública. La moral pública és la continuació de les virtuts privades. El terror és l'exaltació de la revolució i la virtut.

El model social jacobí és una democràcia (sense votacions) de petits propietaris enemics del luxe i de vida i virtuts espartanes.

Els jacobins se saben una minoria, però creuen tenir la veritat. Són atacats pel protosocialisme dels *sans-culottes* i dels *enragés*, i pel liberalisme conservador de la burgesia mercantil.

1.3. La revolució *reconduïda* (1794-1799). Directori

En setembre de 1795, Constitució de l'any III. Moderada. Sufragi censatari.

Octubre de 1795. Dissolució de la Convenció Nacional.

Març de 1796. Napoleó, general en cap de l'exèrcit d'Itàlia. Successió de victòries.

Maig de 1796. Derrota dels babeuistes (seguidors de Babeuf) i del seu *Manifest dels iguals*, declaració igualitària i fraternal, primer manifest protocomunista modern. Un comunisme ascètic, auster, contrari al luxe, favorable a una vida simple, senzilla i arcaica: el món agrícola o l'exèrcit eren els models d'igualtat i fraternitat.

Els termidorians. Les idees polítiques dels termidorians són les que acaben per estructurar el liberalisme continental decimonònic. Ordre, conciliació dels sectors socials dominants, assentament de les *dinasties* burgeses naixents, llibertat individual i autorealització dels posseïdors; però marginació dels no posseïdors, dels *esclaus*.

1.4. La revolució *imperial* (1799-1814)

9 de novembre de 1799 (18 de Brumari). Colp d'estat.

13 de desembre. Nova Constitució. Proclamació del Consolat. Napoleó, primer cònsol de la República.

Després del colp d'estat de Napoleó no hi ha cap idea política estructurada. L'Imperi és una època d'acció, conquestes i guerres a Europa. No hi ha pensament estructurat en l'emperador.

Però el pensament revolucionari, el liberalisme i la nació s'expandeixen de la mà dels exèrcits napoleònics, sovint, paradoxalment, contra aquests exèrcits.

2. LES DECLARACIONS DE DRETS EL NAIXEMENT DE L'ESTAT DE DRET

La Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà recull principis afirmats en la Declaració de Drets de Virgínia (1776) i en les declaracions constitucionals americanes; però tindrà més importància.

És una declaració de drets universalista, que recull els drets naturals i imprescriptibles: la llibertat, la propietat, la seguretat i la resistència a l'opressió.

Principi d'igualtat. Tots els homes naixen lliures i independents. Igualtat jurídica i fiscal.

Principi de llibertat. Definició negativa: la llibertat és fer tot allò que no perjudique els altres.

Principi de propietat. La propietat és un dret sagrat i inviolable. Ningú no en pot ser desposseït, llevat de necessitat pública i per causa justa i prèvia indemnització.

Sobirania de la nació. La sobirania resideix en la nació exclusivament. Ni en el rei (absolutisme), ni en el parlament (Anglaterra).

Sobirania de la llei. De la sobirania de la nació deriva la sobirania de la llei. La llei és l'expressió de la voluntat general.

S'afirma la separació de poders i s'afirma un poder judicial que jutge a totes les persones d'acord amb la llei; posant les bases de l'Estat de Dret: el dret i la llei limita el poder.

Ara bé, la igualtat i la llibertat que reconeix la declaració no és igualitària. No es reconeix la igualtat als esclaus (repressió d'Haití), ni als negres, etc.

Es distingeix entre ciutadans actius i ciutadans passius. I la posició política i social de les dones és marginada.

Amb tot, malgrat les limitacions, la declaració ultrapassà la influència que pretenien els seus inspiradors.

3. CONSTANT I EL LIBERALISME POLÍTIC NO DEMOCRÀTIC. El pensament liberal francès durant la restauració borbònica

Benjamin Constant (1767-1830)

És el principal teòric del liberalisme francès en l'època la restauració borbònica (1814-1830).

Defineix la llibertat com una forma de gaudir pacíficament dels drets civils i de la independència privada; és a dir com a llibertat negativa: que el poder (estat) ni la majoria NO intervinga ni altere la forma de vida privada de cada persona.

Defensa el model de govern representatiu anglès amb dues cambres: una elegida i l'altra designada.

Executiu designat pel rei. Propugna la responsabilitat dels ministres davant el parlament

Defensa una monarquia constitucional. El rei regna, però no governa. És irresponsable.

Defensa les llibertats locals, la descentralització i la llibertat religiosa.

L'estat pot subvencionar els cultes religiosos, però no controlar-los.

La participació és censatària i burgesa: la propietat és l'única que proporciona l'oci per a formar-se i tenir capacitat de judici: dóna capacitat als homes per a exercir els drets polítics. El comerç i la indústria fonamenten la llibertat i el sistema polític.

La llei garanteix la llibertat individual i limita l'estat.

Contrari al bel·licisme, favorable a la cooperació i el comerç.

El discurs sobre la llibertat dels antics i els moderns de 1818 és el millor resum del seu ideari polític. Crítica a la democràcia atenesa: basada en l'esclavitud i només possible en territoris menuts. Defensa del govern representatiu i considera que la majoria no pot anul·lar les minories, ni dictar-los la manera de viure.

Més enllà de Costant, el liberalisme de la restauració

El liberalisme de la restauració comença a esdevenir un liberalisme conservador.

En el poder, redueixen el cens electoral i sovint s'oposen a reformes. Cap a l'exterior, tot i ser contraris a les aventures guerreres, sovint alimenten el xovinisme. Solen ser anticlericals, però veuen en l'Església catòlica un element d'ordre. Defensen teòricament el lliurecanvisme, però no dubtaven a practicar el proteccionisme. Creuen en la lliure empresa, però utilitzen l'estat per a negocis privats. L'estat no ha de fer política social. L'obrer és el responsable de la seua misèria. La beneficència privada és l'únic remei permès.

Tema 18

La teorització alemanya de l'estat liberal

1 La Il·lustració alemanya 2 Kant i l'autodeterminació de l'ésser humà 3 Hegel i el despertar de la consciència 4 Hegel: L'Estat com a síntesi 5 Hegel: La història del món com a història de llibertat

Àmbit germànic, a mitjan segle XIX

1. LA IL·LUSTRACIÓ ALEMANYA. La ideologia alemanya

El món germànic no era un estat unitari i estava format per molts estats independents. A la Germània protestant, hi havia una forta tradició pietista i de lectura personal de la Bíblia. El món universitari alemany era molt important, plural i hi tenia molta importància la llibertat de pensament, investigació i opinió; però, paradoxalment, el pensament de tradició medieval tenia bastant influència.

A més, la intel·lectualitat alemanya es mostra poc procliu a intervenir en assumptes públics, la burgesia germànica té molta presència de funcionaris públics, i bona part del pensament il·lustrat es difon a Germània a través del despotisme il·lustrat prussià, que promogué la investigació científica i humanística.

Wolff i Lessing foren els principals pensadors de la il·lustració germànica.

Wolff considera la filosofia com la «ciència de totes les coses possibles i les seues causes» i la divideix en quatre camps: ontologia, cosmologia, psicologia i ètica. Racionalisme, ètica i moral. Lessing, per contra, considera la Història (element central de l'educació que s'ha d'ensenyar objectivament) i la Naturalesa (que forma part de la Història i, per tant, de l'educació bàsica).

La filosofia de les llums germànica defensa la lògica de la raó, del coneixement, de la ciència, de la formació i rebutja la «ignorància», perquè l'alliberament de les persones havia de venir per la

«llum» del saber. Però la il·lustració alemanya només arriba a influir en una part de la intel·lectualitat germànica, ja que conviu amb un important moviment pietista (cristià) i, a més, té algunes particularitats que la fan singular:

1. No és un moviment d'idees polítiques. És més moral i religiós.
2. El racionalisme sovint està matisat per la moral i per la veritat religiosa.
3. Tingué la resistència de moviments intel·lectuals estèticament antiuniversalistes com l'*Sturm und Drang* («Tempesta i impuls»).
4. L'historicisme (tot esdeveniment humà depèn del seu context històric i tot context històric depèn de la pròpia història) ocupa un lloc important en la intel·lectualitat germànica, molt vinculat a la concepció del dret i a la idea d'esperit del poble (*Volksgeist*).

NOTA el pietisme alemany

Des del segle XVII, després de la Guerra dels Trenta Anys, el pietisme té un fort arrelament en el món germànic protestant. Socialment, significa que la religió tan sols ha de ser viscuda com un conflicte en l'interior de l'ànima individual, però no un conflicte amb els altres.

El pietisme comportava una voluntat o compromís de superació a través de l'esforç, posat al servei de Déu i de la comunitat.

La comunitat, però, no és religiosa; sinó d'una comunitat social, de persones que es relacionen de forma individual i directa amb Déu.

Impulsa la lectura personal de la Bíblia, l'alfabetització i el criteri personal al servei col·lectiu.

2. KANT I L'AUTODETERMINACIÓ DE L'ÉSSER HUMÀ

Kant (1724-1804). En *Teoria i pràctica* analitza la legitimitat i el sentit del govern. Considera, contra Plató, que cap principi legislatiu que vulga ser universalment vàlid pot basar-se en la idea de la felicitat, perquè la felicitat és entesa de manera diferent per cada persona.

La funció de l'estat és garantir la llibertat dins de la llei, perquè cada persona pugui buscar la seua felicitat com millor li parega i tinga els drets legals per a buscar-la. Els governs han de saber que governen pel consentiment del poble i, per tant, que governen per a tots (i no per a una part).

Com la llei és la voluntat col·lectiva, encara que es considere dolenta, els ciutadans han d'obeir-la, perquè és una obligació moral i els ciutadans han d'assumir radicalment les seues obligacions, decisions i eleccions morals.

En *Crítica de la raó pràctica* tracta d'establir racionalment el principi ètic de totes les persones.

La voluntat humana pot establir lleis de conducta (imperatius). N'hi ha de dos tipus: els hipotètics, que estan fonamentats en premis i càstigs, i que Kant els rebutja perquè són producte de la por o l'egoisme, i els categòrics (el deure pel deure) que són producte de l'autoexigència.

Per a Kant l'imperatiu que autodetermina les persones és la màxima d'actuar únicament com creus que ho hauria de fer tota la gent.

Kant vol un referent moral racional que permeta una ètica universal, i l'autodeterminació (llibertat) de l'ésser humà.

L'element central del pensament kantià és l'imperatiu categòric que duu a la idea de l'autonomia humana, perquè la voluntat humana ha de ser absolutament independent.

La llibertat és no estar lligat per cap altra llei que la que un mateix pugui crear.

La connexió entre moral (llei personal) i llei estatal és directa, ja que es basen en l'imperatiu categòric i en els desitjos racionals del poble, una mena de contracte social que suma totes les voluntats individuals de la nació.

Per a ser realment lliures no podem viure en la societat natural i hem de crear la societat civil i tenir govern col·lectiu, i això ens duu a acceptar racionalment l'obediència a tota llei.

Però no hem d'acceptar les lleis d'un govern exterior, aliè, perquè no té legitimitat.

La universalitat de la moral kantiana comporta la igualtat de tots els individus i la seua autonomia implica la seua dignitat i racionalitat, cosa que duu que hagen de tenir i defensar la llibertat política.

Kant entén la política com una realitat fundada en el dret que fa que els homes lliures, racionals i dignes siguen ciutadans.

Creu en una filosofia de la Història que es tradueix en la idea que la Història tendeix a l'absoluta dominació de la llei moral i de la pau universal.

En *Per la pau perpètua* considera que els governs tenen dues obligacions: protegir els drets i les llibertats del poble, i procurar la felicitat, sempre que pugui fer-se sense menystenir els drets i les llibertats individuals.

Segons Kant, les relacions pacífiques entre els pobles s'han de consolidar legalment i públicament, a través de normes legals públiques i amb caràcter universal.

Els estats que col·laboren i s'obligaven internacionalment contribuïen a la pau.

La raó pràctica no pot ser mai oportunista i els seus manaments són obligatoris i no poden ser transgredits.

El polític kantianista té un component moral (automoral) elevat, i no és *realista, circumstancial* o *maquiavèlic*.

La moral, materialitzada en la llei i el dret, està sempre per damunt de la política concreta en Kant (idealisme moral).

Però el seu idealisme moral li impedirà entrar en qüestions concretes, ser realista, eixir del formalisme racional i tractar el que hi ha de tràgic en la Història.

3. HEGEL I EL DESPERTAR DE LA CONSCIÈNCIA

Hegel (1770-1831). En *Filosofia de l'esperit* centra l'atenció en com veu el món la ment pensant. Pretén entendre el procés de creació pròpia de la visió global de tot que fa la ment humana.

La ment humana necessita ser reconeguda per a assolir la consciència d'ella mateixa. En conseqüència, la consciència humana és un procés social interactiu.

Per a ser conscient, existir plenament i ser, per tant, lliure, la ment ha de ser conscient d'ella mateixa, i només pot ser-ho quan una altra consciència (una altra ment) es relaciona amb ella.

Quan dues ments es troben, les dues volen ser reconegudes. Però en la ment d'una persona **NOMÉS** hi ha lloc per a una visió del món i, per tant, les dues ments lluiten per veure quina ment domina.

El conflicte se soluciona en una relació amo-esclau (dominant-dominat). Qui valora més la llibertat que la vida serà amo (dominant). Qui valora més la vida que la llibertat serà esclau (dominat).

Cal considerar la relació amo-esclau d'una manera ampla i subtil, i no de manera literal. La relació amo-esclau genera una situació paradoxal. L'amo, per a poder reafirmar la seua existència i llibertat, depèn de l'existència de l'esclau.

Així doncs, l'amo té una relació de dependència amb l'esclau, i això significa que no és lliure.

A més, l'esclau, que treballa per a l'amo, fa coses i provoca coses noves que reafirmen la seua existència de manera objectiva.

D'aquesta manera l'esclau pren consciència del seu propi ésser i pren consciència d'ell mateix i que ell existeix per dret propi, sense necessitar ningú.

L'amo, d'aquesta manera, desapareix com a ment independent, i l'esclau és ara la ment autoconscient. Però què passa quan l'esclau assoleix l'autoconsciència, però no està preparat per a lluitar a mort per la pròpia independència (emancipació)?

Desenvolupa ideologies d'esclau que justifiquen la situació:

Estoïcisme (rebuig de la llibertat exterior, per la interior)

Escepticisme (dubte del valor de la llibertat exterior)

Consciència infeliç (escapisme religiós)

Hegel veu la relació amo-esclau en moltes dimensions de la vida: Guerres entre estats forts i dèbils, conflictes de classes, conflictes socials, lluites intel·lectuals, relacions personals.

Entén l'existència humana com una lluita a mort en pro del reconeixement (autoconsciència), però en una dinàmica dialèctica.

Hegel és un idealista absolut. Les idees no són una creació de la persona per a interpretar la realitat, sinó simplement la realitat.

El desenvolupament de la persona no és atzarós, sinó lògic, segons les lleis dialèctiques (tesi-antítesi-síntesi).

L'alliberament de l'individu és l'autoconsciència progressiva, en un procés dialèctic.

La història del pensament humà és la història de l'autoconsciència universal progressiva, igualment en un procés dialèctic.

La història humana és el desenvolupament i evolució de la Idea primera cap a un Esperit Universal.

Tot allò que hi ha és producte de la construcció històrica de l'Esperit universal i del seu desenvolupament progressiu.

Tot el que existeix té ja un sentit i una raó lògica de ser. Però l'individu, el subjecte pensant, és esclau de la seua subjectivitat particular i del desig d'accedir al que és universal.

Ara bé, Hegel, a diferència de Kant, considera que l'individu (allò que és individualment considerat) no pot accedir directament a la consciència universal (allò que ha de ser). L'individu no pot accedir a l'Esperit Universal més que a través d'una realitat orgànica intermèdia, el poble; perquè tots els individus naixen en una realitat concreta i determinada.

4. HEGEL: L'ESTAT COM A SÍNTESI

La visió de Hegel sobre l'Estat concret està allunyada de qualsevol concepció desiderativa o idea de bon govern o bon estat. L'estat és el que és, és una síntesi, el producte de l'esperit universal després d'un llarg procés històric en cada poble concret. Pot ser dolent o bo, però això és secundari; el que ha de fer el pensament és entendre'l i comprendre allò que té de positiu.

Hegel considera que els filòsofs liberals i Kant entenien la llibertat humana de manera abstracta, individual i negativa. Hegel considera la llibertat com un fet històric: producte de la història de l'esperit humà i de la seua concreció en un poble determinat.

Entén que la llibertat individual tendeix a ser arbitrària, i que la llibertat com a bé col·lectiu ha tingut successives encarnacions en les formes històriques d'organització dels humans. Per tant, en la mesura que l'estat és la construcció de l'Esperit Universal més desenvolupada, les persones

només poden ser lliures en la comunitat política que conforma l'estat i sotmetent-se a les lleis del món en què viu i que representa l'estat.

La llibertat concreta concilia la llibertat individual i les llibertats dels altres, l'individual i l'universal s'integren en la llibertat concreta que sintetitza l'estat.

Hegel considera que en el món modern hi ha, per tant, una diferència entre la realitat privada (individual) i la pública (política), i que la pública està representada per l'estat. Ara bé, l'estat de Hegel no pot fer el que vulga, la llibertat en l'estat només existeix si:

- 1) el ciutadà raonable pot satisfer desitjos i interessos propis i raonables;
- 2) les lleis de l'estat poden ser reconegudes com a justes pels ciutadans.

Conclusió: l'home no és lliure en l'estat de naturalesa, només ho pot ser en societat i el nivell més desenvolupat de vida social és l'estat. A més, només pot ser lliure si és una persona raonable (i, per tant, universal) i sempre que hi haja un estat que garantisca les llibertats concretes.

L'estat hegelian és una organització racional de la llibertat en una societat política; però, com tot, és una realitat històrica i no és eterna.

El model que defensa és el prussià. El monarca representa la continuïtat de l'estat, el poble està present en el parlament, i el funcionariat exerceix l'autoritat i és qui millor expressa la funció i el sentit de l'estat.

Ara bé, la teoria de l'estat de Hegel explica l'organització política dins d'una comunitat social determinada, però no respon al problema de les relacions i els conflictes entre estats; ja que, si més no en la seua època, no hi havia una autoritat (o estat) per damunt dels estats i, per tant, únicament el respecte als acords entre estats podia limitar els conflictes.

Hegel entén l'estat com una construcció històrica, basada en ciutadans raonables; però dins de la societat civil poden haver-hi forces que no es reconeguen en l'estat, que poden arribar a modificar-lo o a destruir-lo com a realitat històrica.

5. HEGEL: LA HISTÒRIA DEL MÓN COM A HISTÒRIA DE LLIBERTAT

Per a Hegel, la raó és la força del canvi i el motor de la Història. En Hegel, tota la història del món és un camí de progrés cap al progrés de la llibertat de les consciències.

La Història és la història de l'esperit humà universal. Per això, Hegel només considera la història universal, que avança cap a l'esperit humà seguint una trajectòria dialèctica: tota idea és una tesi, que genera una antítesi, el conflicte entre les idees (tesi-antítesi) dona lloc a una síntesi, que esdevé una nova tesi i així indefinidament...

Ara bé, l'esperit concret que actua i desenvolupa la història i no és un esperit universal, sinó l'esperit dels pobles. Els esperits dels pobles naixen, es desenvolupen i moren; però són els que construeixen l'esperit universal.

Els individus formen part d'un esperit col·lectiu (poble) que és la connexió concreta amb l'esperit universal. Però, a diferència de l'historicisme germànic, Hegel no és particularista i essencialista. L'esperit d'un poble concret està destinat a ser sobrepassat per l'universal que ajuda a crear, i evoluciona i acaba morint, com totes les realitats històriques.

Hegel considera que la història humana és una història de conquesta progressiva i dialèctica de la llibertat i de la consciència de l'esperit humà.

Però la llibertat concreta i la consciència concreta de cada moment es realitza en l'estat i dins d'un poble determinat.

Tema 19

La resistència al liberalisme: conservadorisme i reacció

1 La virtut de l'experiència enfront del dogmatisme revolucionari: el conservadorisme de Burke 2 La preservació dels valors tradicionals i la reacció: De Maistre i Bonald 3 El liberalisme doctrinari com a síntesi moderada

---

Europa cap a 1848

1. LA VIRTUT DE L'EXPERIÈNCIA ENFRONT DEL DOGMATISME REVOLUCIONARI: EL CONSERVADORISME DE BURKE

La Revolució Francesa (fundacional i instauradora) va generar una forta oposició en sectors socials i intel·lectuals. Una oposició molt superior a la que va generar la independència revolucionària (que reivindica la tradició institucional i és restauradora) americana.

L'oposició tingué dues direccions intel·lectuals molt diferents. La liberal conservadora i la reaccionària tradicionalista i absolutista. Les dues influïren, però, en el moderantisme liberal posterior, i també en els pensaments conservadors, autoritaris i reaccionaris.

Burke (1729-1797)

En *Reflexions sobre la Revolució Francesa (1790)* ataca frontalment la Revolució Francesa, la Constitució francesa i la concepció de la llibertat de la revolució.

Contraposa la Constitució francesa (ideològica i de creadora d'un nou sistema polític) amb l'anglesa basada en costums i institucions conformades al llarg de segles.

Teòric i polític. És polític *whig*, favorable als canvis graduals i progressius en la societat. Contrari als *tories*.

Defensor de les posicions dels colons nord-americans en la confrontació amb la Corona britànica. Defensor de l'emancipació dels catòlics a Irlanda. Defensor de la lluita de l'Índia contra la Companyia Britànica de les Índies Orientals. Quan comença la revolució francesa admira l'esperit revolucionari; però el preocupa la intensitat dels insurgents. El seu pensament el duu a trencar amb el sector democràtic del seu partit.

Quan el 5 d'octubre de 1789, les masses forcen el rei a deixar Versalles, anar a les Tulleries i firmar la Declaració de Drets de l'Home i del Ciutadà, Burke s'oposa a la dinàmica revolucionària i escriu un pamflet (*Reflexions sobre la revolució a França*), que esdevé la refutació clàssica de qualsevol mena de revolució i les bases del pensament conservador contemporani.

A l'èxit de l'obra contribueix l'excel·lent anàlisi que fa de la dinàmica revolucionària, que el du a preveure, molts anys abans que passara, que la revolució evolucionaria cap al Terror i acabaria en un colp d'estat final i el govern d'un sol governant.

El govern és un organisme històric

El govern és una invenció humana al llarg d'una llarga història. La seua funció és supervisar les necessitats de les persones que formen la societat. Les necessitats (i els desigs) unes persones s'oposen als d'unes altres. El govern decideix entre les necessitats oposades, per a aconseguir el resultat més just.

Les passions individuals s'han de subordinar a les lleis del govern. Els monarques i els aristòcrates han heretat codis de conducta, formats al llarg de generacions, que s'han arrelat en la forma de governar.

Els hàbits de govern estan profundament arrelats en aquestes classes socials, que no hi reflexionen. Són lògiques inconscients.

Pretendre un govern nou i una societat nova, una realitat nova sorgida des de zero, amb l'esperança que siga millor és una idea arrogant i estúpida.

Contra els drets abstractes

Nega el concepte il·lustrat dels drets naturals. La perfecció abstracta d'un dret no té fonament.

El dret teòric tampoc no té utilitat si no hi ha mitjans per a fer-lo realitat.

Els drets són realitats concretes, productes de les decisions dels governs en funció de les necessitats i els desigs de les persones.

Les regles fonamentals són: el govern arbitra i «cap persona pot ser jutge de la seua pròpia causa».

El valor dels costums i les tradicions

Distingeix la Revolució Anglesa, entesa com a correcció d'una desviació, de la Revolució Francesa, contrària a les tradicions i que vol un món nou.

Els costums i les tradicions fonamentaven la continuïtat històrica dels governs i feien possible les reformes i els canvis pacífics en la societat.

L'herència, del poder polític i de les grans propietats, són un valor per al bon govern i el creixement econòmic.

Thomas Paine (socialista premarxista) escriu *Els drets de l'home* contra la seua concepció dels drets com a producte de la tradició i de les decisions concretes, i no de valors racionals i naturals.

Karl Marx el critica perquè entén que defensa una desigualtat social insuportable. Considera que el pensament de Burke justifica la condició de servitud, sense futur, ni perspectives ni opinió sobre la seua vida en què viu la majoria de la població.

Altres estimaven que podria comportar l'exaltació dels prejudicis, la intolerància, la censura, la persecució de la dissidència, l'oposició al canvi i l'estat policial.

Crítica a la Revolució Francesa

Burke considera que els revolucionaris francesos voldrien fer una societat basada en un dogma teòric i en una concepció racionalment tancada de la història i la raó.

No tindrien en compte el valor de l'**atzar**, de la condició humana i de les dinàmiques de canvi en la història: MAI CONTROLADES PELS ÉSSERS HUMANS.

Critica la idea d'una **llibertat abstracta** i elogia un sistema de **llibertats concretes** fruit de la història i l'experiència, producte de la **tradició**.

Les llibertats no són absolutes ni producte del pensament, sinó concretes (relatives) i estan en funció de la història i la tradició d'un país.

El concepte de llibertat s'oposa al de democràcia.

Reconeix que tots els individus tenen drets individuals, però no tots tenen el dret de participar en el govern (votar), ni de conformar-lo (parlament) ni executar-lo (govern).

Aquest dret correspon a una mena d'*aristocràcia natural meritocràtica* formada per persones amb virtuts i disciplina personal exigent i severa.

Les classes populars són incultes i no tenen formació per a governar.

2. LA PRESERVACIÓ DELS VALORS TRADICIONALS I LA REACCIÓ: DE MAISTRE I BONALD

De Maistre és el principal pensador francès contrarevolucionari. En *Consideracions sobre França* (1796), usa part dels arguments de Burke per a atacar el racionalisme ideològic; però no ho fa des de posicions conservadores liberals; sinó com a tradicionalisme i reacció contrarevolucionària.

Defensa l'herència de les tradicions seculars. L'experiència de la tradició està per damunt de la raó.

Les tradicions, en De Maistre, tenen un valor més paralitzant que evolutiu.

Creu en el valor de la Providència divina i la seua acció en la història dels pobles. La Providència tindria un efecte semblant a l'atzar de Burke; però mentre en Burke és producte de les dinàmiques humanes, en De Maistre és aliena als éssers humans i depèn de Déu.

La societat explica l'individu i no al revés. Els individus no existeixen més que per la societat i només tenen drets (i deures) en la societat. Cada societat és diferent d'unes altres, i no es pot construir una nova societat igual a les altres de manera racional sense violentar les societats.

La dependència de l'individu de la societat és dependència de l'estat. L'estat modèlic és la monarquia absolutista.

El catolicisme és el major defensor dels bons governs i els bons governs són defensors decidits del catolicisme.

En la seua obra prima la idea d'ordre (unitat social, unitat de poder, unitat de fe) sobre la idea de progrés. L'ordre i la tradició són valors superiors.

Louis de Bonald (1754-1840)

Fou un polític i pensador radicalment oposat a la Revolució Francesa, i tingué una activitat política decisiva en la defensa de la monarquia tradicional i del catolicisme d'obediència papal en el sistema polític francès i europeu que naix després de la derrota de Napoleó: Congrés de Viena (1815) fins a 1848.

El seu pensament no és molt diferent del de De Maistre. La seua importància deriva del seu activisme polític. És contrari a totes les innovacions i propostes de la Il·lustració. S'oposà radicalment a la idea de «contracte social» de Rousseau. Nega el sentit de la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà, ja que en la seua opinió eren drets abstractes i artificials.

Defensa que cal tornar a la societat regida per la monarquia absoluta i la religió tradicional.

La societat es fonamenta en el poder, que té origen diví. Per això, la monarquia té una existència anterior a la societat.

La monarquia crea, defensa i defineix la societat perquè el seu origen és Déu.

Els drets i les llibertats realment existents tenen el seu origen en la monarquia, no en un ordre natural.

El pensament de Bonald fou un suport important en la restauració borbònica de França, en la recuperació de poder del papat en el segle XIX i en l'Europa continental reaccionària entre 1915 i 1848.

3. EL LIBERALISME DOCTRINARI COM A SÍNTESI MODERADA

La síntesi moderada que representa l'anomenat «liberalisme doctrinari» ja es troba present en pensadors de l'etapa final de la Revolució Francesa, i especialment en aspectes del pensament de Constant i el seu moderantisme.

Govern representatiu de base parlamentària.

Ara bé, el liberalisme doctrinari no centra el poder en un govern representatiu de base parlamentària com Constant.

El terme «doctrinari» té el seu origen en un grup polític francès que durant la restauració borbònica francesa (1814-1830) volia conciliar l'autoritat tradicional de la monarquia borbònica i la llibertat afirmada en la revolució.

Políticament, se situaven entre la reacció tradicionalista i el liberalisme radical republicà i els primers moviments socialistes utopistes. Eren, per tant, una espècie de centre polític en aquells moments.

A diferència de Constant, els doctrinaris defensen un camí intermedi entre la monarquia hereditària i el govern representatiu: la sobirania compartida.

O el que és igual, els governs han de tenir una de doble confiança: del rei i del parlament.

Defensen un sistema polític elitista. El govern ha d'estar reservat a una minoria amb recursos i coneixements (de fet, l'oligarquia econòmica) a través d'un sufragi censatari.

La seua concepció de la llibertat és contrària al pensament democràtic.

El doctrinarisme tingué molta influència a Espanya, on els doctrinaris són normalment denominats com «moderats»: contraris al liberalisme progressista i al republicanisme democràtic.

Quan la por al moviment obrer i a la «radicalització» democràtica del republicanisme duga a bona part dels «progressistes» a convergir amb els «moderats» (II Restauració borbònica, 1874-1923), el doctrinarisme és dominant, amb una gran influència de la concepció de Burke sobre l'estabilitat del sistema anglès.

El pensament tradicionalista (Ferran VII, carlisme...) beu dels mateixos arguments de De Maistre i Bonald.

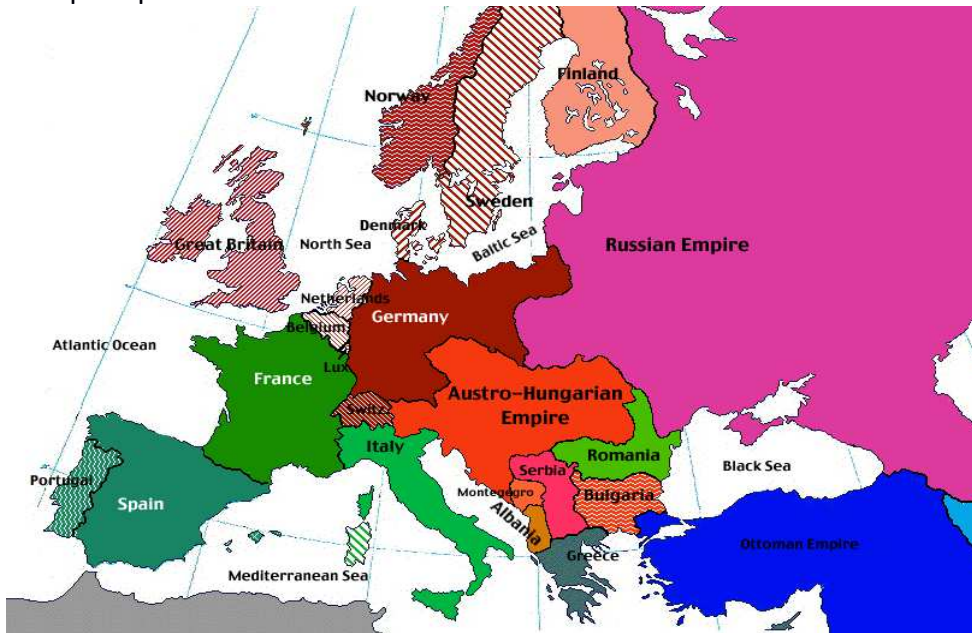
Tema 20

Nacions i nacionalismes

1 El nacionalisme liberal de Sieyès 2 El nacionalisme cultural en Herder i Fichte 3 Renan i la nació com a principi espiritual 4 Mazzini i la Santa Aliança dels Pobles 5 Del principi de les nacionalitats al dret d'autodeterminació

Europa cap a 1871

1 EL NACIONALISME LIBERAL DE SIEYÈS. La nació revolucionària

La idea contemporània de «nació» naix amb la Revolució Francesa. La ruptura de la societat estamental de l'Antic Règim posa fi a la identificació entre rei i estat, i s'aferma la idea de ciutadans amb drets i llibertats connaturals i abstractes.

La nació apareix com a subjecte de la sobirania política col·lectiva i els ciutadans alliberats del jou feudal són una realitat mòbil: políticament (drets civils i drets polítics), econòmicament (en funció del mercat laboral), militarment (servei militar=la nació en armes) i culturalment (subjectes d'educació escolar obligatòria).

Una vegada s'ha trencat la relació entre estat (rei sobirà absolut) i població (súbdits) de l'Antic règim, la idea de nació és l'argamassa que tracta d'unir la població alliberada amb l'estat. Els estats absoluts passen a ser estats nació.

La nació revolucionària francesa és una construcció política de la «raó». Les nacions es fan en un procés històric; però la «nació» no és un producte històric. Són les persones que viuen en un territori amb una llei comuna i representats per un mateix govern representatiu els qui lliurement constitueixen la nació.

L'arrel d'aquest nacionalisme està en Rousseau i, a més, la concepció jacobina de la «nació» (la dominant en la França revolucionària i posteriorment) lliga amb la idea de la «voluntat general» de Rousseau. Fent-hi un sil·logisme: contracte social=voluntat general=Tercer Estat=nació.

L'obra bàsica d'aquest nacionalisme és *Què és el Tercer Estat?*, de Sieyès. El contracte social és una idea prèvia i determinant. La nació no és una realitat històrica i rebuda per la tradició, és producte de la voluntat col·lectiva, d'una ciutadania amb drets i del govern representatiu.

La nació-poble de Sieyès és el subjecte polític constituent, és independent i superior de qualsevol forma, poder i dret que vulga considerar-se previ i més elevat.

La nació és un projecte polític. La nació és el Tercer Estat, els qui amb el seu treball sostenen la societat, i exclou tota mena de privilegi estamental, aferma una única llei comuna, igual per a tots.

Amb tot, la nació-poble de Sieyès també incorporava, malgrat la voluntat revolucionària, aspectes del passat; ja que identifica el territori on hi havia sobirania reial amb l'Antic Règim, i els seus habitants, amb l'espai i els ciutadans de la nació.

Al capdavall, la Revolució Francesa no és universal, es fa en un territori concret (la França continental que era abans domini reial) i amb uns ciutadans que parlen, com a mínim vuit llengües a més del francès. De fet, encara que ho nega teòricament, la nació de Sieyès és historicista (prové del passat: territori i població) i és essencialista (no es pot destruir, està per damunt de la voluntat dels ciutadans).

La idea revolucionària de nació i estat contra altar i sobirà tradicional s'exportà a Europa amb els exèrcits revolucionaris, i provocà reaccions profundes en el pensament reaccionari i conservador. De Maistre i Bonald argumentaren que la «nació» no era una realitat racional, sinó un ordre històric tradicionalment evolucionat identificat amb l'Església, el monarca i la noblesa.

De la mateixa manera, el liberalisme «antiracionalista» i romànic incorporà influències de l'historicisme i una concepció de la nació com a producte de la història.

Aquest historicisme es vincula amb el liberalisme doctrinari i la seua revaloració de la monarquia i la limitació del govern representatiu.

Així, el nacionalisme conservador, pren la idea de nació lligada a un estat preexistent de manera «metapolítica» i essencialista.

2. EL NACIONALISME CULTURAL. HERDER I FICHTE

El nacionalisme cultural alemany, de Herder i Fichte, té el seu origen en la idea de Kant del principi d'autodeterminació individual.

Herder i Fichte i altres pensadors alemany combinen la idea d'autodeterminació personal kantiana amb la de la defensa de la diversitat cultural i afirmaran la nació no sobre les bases «racionals» revolucionàries franceses, sinó sobre el principi de la nació com a realitat estrictament cultural, on

ocupa una posició determinant la llengua, i afirmant que la llibertat plena dels membres d'una nació només pot realitzar-se dins de la nació i que la nació només es desenvolupa plenament amb una organització estatal pròpia.

Herder (1744-1803)

Filòsof, pensador, lingüista, especialista en literatura comparada. Persona «antiautoritària», contrari a l'ordre social purità protestant, contrari al despotisme il·lustrat, al militarisme... Descobreix que els que llavors eren denominats «pobles sense història» tenien arrels culturals fortes que estaven en la llengua pròpia i ell en defensa l'ús conscient i militant.

Aquesta idea mobilitzà el pobles del centre i l'est d'Europa: alemanys, finesos, hongaresos, xecs, serbis, romanesos...

Pretenia una humanitat oberta, àmplia, unida i múltiple. Una humanitat de nacions pacífiques. Era contrari a l'orgull nacional i al xovinisme.

Rebutja el racionalisme il·lustrat i reivindica cultures menystingudes pels racionalistes. Defensa que la «poesia natural» (creació) és superior a la «poesia intel·lectual», perquè tots els pobles naturals tenen capacitat original i els intel·lectuals «civilitzats» tendeixen a caure en les modes i la impostura. L'ànima del poble és sempre l'origen inesgotable de vitalitat cultural.

Fichte (1762-1814)

Filòsof idealista. El seu pensament presenta una forta tensió entre els ideals d'igualtat i llibertat per a fonamentar els estats, i el reconeixement realista de la raó d'estat que du a creure que en les relacions internacionals els estats han d'actuar sense escrúpols (*Sobre Maquiavel*).

En els *Discursos sobre la nació alemanya*, escrits durant l'ocupació francesa, desapareix el «realisme egoista» i es pregunta: existeix la nació alemanya? Quina és la seua essència? Val la pena conservar-la? I amb quins mitjans s'ha de fer això?

Tenint en compte l'ocupació francesa, Fichte demana als alemanys (tots els que parlen alemany) que prenguen una decisió que està en la seua mà: millorar la pròpia educació. Cal una educació «nacional» per a tots els alemanys. Una educació que incremente la moralitat i eleve la nació.

L'educació nacional ha de ser promoguda per l'estat per a superar l'egoisme individualista. L'educació nacional valora la pròpia cultura.

Però Fichte acaba construint una concepció metafísica de l'ésser alemany, de la «germanitat». L'essencial del ser alemany és la llengua. En la llengua, es manifesta la realitat de les persones, i la llengua dóna sentit a les persones.

La llengua alemanya és la base de la visió alemanya del món, el *Volksgeist* (esperit del poble). La nació alemanya no la forma l'estat ni la comunitat política, la forma la cultura i la llengua.

Afirma que el procés d'enfortiment de la nació alemanya està madurant, després d'un procés de segles, i que Alemanya és la nació que desenvoluparà plenament els ideals de llibertat i igualtat, i que per això serà l'autèntica hereva de la Revolució Francesa.

França no podia fer realitat els ideals revolucionaris perquè li mancava la unitat interior i els francesos no eren personalitats lliures, com els alemanys.

Per un costat, diferencia entre estat i nació. Avantposa els drets individuals a l'estat. Construeix una concepció ideal de l'ésser alemany (cultural i no polític). Per un altre costat, afirma que les relacions entre els estats nacionals són egoistes, i que les persones estan determinades nacionalment en funció de la llengua i que l'estat ha de promoure la llengua i cultura pròpies.

Tot i que Fichte no és racista ni xenòfob, i està lluny de defensar cap idea de superioritat entre nacions, la recepció social de les seues idees alimentaren un nacionalisme alemany patrioterista, orgullós que tendia a demonitzar els «enemics» i a creure que el poble alemany tenia una missió històrica en el món.

Més d'un segle després, en el període d'entreguerres, les seues idees «tergiversades» van alimentar un nacionalisme radical i ressentit.

3. LA NACIÓ COM A PRINCIPI ESPIRITUAL. RENAN

Renan (1823-1892)

Fins a 1882, s'ocupa de la nació i el nacionalisme; però ho va fer de manera bastant indecisa i sense referir-se al principi de les nacionalitats i les seues conseqüències. Està preocupat per la pervivència dels estats com a principi civilitzador. El que podia tenir sentit en els imperis, no ho tenia a França, Gran Bretanya, Espanya o Alemanya. En aquests països, no hi podia haver dret de secessió.

A més, el principi de les nacionalitats no pot ser usat en les colònies (les colònies eren necessàries per a permetre a uns pobles dedicar-se a objectius més alts) o a Egipte.

El 1882 fa a la Sorbona la conferència «Què és una nació?». I el context de la seua intervenció és determinant. França ha estat derrotada per Prússia el 1871, la nova Alemanya unificada s'ha annexionat Alsàcia i Lorena, i el nacionalisme francès se sent humiliat.

Renan pretén, en el seu text, defensar la posició francesa (defensa el principi d'autodeterminació perquè estima que la població d'Alsàcia i Lorena volen ser franceses), i argumenta a favor del manteniment de les fronteres entre els estats.

Tot i que recull les expressions tradicionals del nacionalisme liberal, Renan no fa una defensa del nacionalisme liberal francès de caràcter «polític» en contra del nacionalisme «cultural» alemany.

La seua intervenció és més circumstancial que filosòfica, més orientada a buscar arguments perquè França recupere Alsàcia i Lorena que cap altra cosa.

La mateixa definició de la nació com una mena de «plebiscit quotidià» no té el sentit ni de defensa del principi de les nacionalitats, ni té cap mena d'intenció de defensar l'existència d'una «voluntat nacional».

El que defensa Renan és que la nació és una realitat que no s'improvisa. Una nació és el producte d'un llarg passat compartit i té un projecte de futur. Cap «voluntarisme nacional», cap principi lingüístic, cultural, etc., pot trencar el principi espiritual de la nació que és producte de la seua història singular.

El passat constitueix l'esperit de la nació i és un llegat que cal conèixer i transmetre, i sobre el qual es posen les bases del present i es projecta quotidianament un futur compartit.

En el fons, la proposta de Renan és la defensa de les fronteres de l'estat i la idea que la població (passada, present i futura) d'un estat és la nació. Hi ha essencialisme historicista, perquè la voluntat democràtica és inexistent en la construcció o ruptura de la nació: els vius no poden decidir perquè són una part minoritària de la nació (també són nació els morts-passat i els que han de nàixer-futur), la nació esdevé així un fet «metapolític» i imposat a la realitat política.

4. LA SANTA ALIANÇA DELS POBLES. MAZZINI

Mazzini (1805-1872)

Agitador polític nacionalista republicà i editor. La seua concepció de la nació i el nacionalisme és complexa i una mica confusa, tot i que en la segona meitat del segle XIX tingué molta importància com a impulsor del principi de les nacionalitats (nació cultural) a la independència (nació política).

La seua defensa del principi de les nacionalitats sembla ser una tercera via entre la concepció de la nació com a fet orgànic i objectiu, determinat per la llengua i cultura pròpia, o de la concepció de la nació com a fet polític, subjectiu, determinat per la convivència en comú.

Considera la importància de la tradició històrica i del dret comú com a importants, en la línia de Burke i el liberalisme conservador.

Ara bé, en el seu pensament introdueix la idea de l'existència d'una «missió històrica» de les nacions, com un element legitimador de la seua existència. Considera també que els deures dels pobles són més importants que els seus drets: el nosaltres, sempre està per damunt del jo. Un poble és una associació fraternal de persones.

I estima, a més, que els fets nacionals són producte de la voluntat divina.

Fins i tot el principi de les nacionalitats que defensa és confús pel que fa al mapa de l'Europa resultant. A més, contràriament al principi de les nacionalitats, en el cas d'Itàlia, considerava que no eren necessaris consultes ciutadanes per a establir les seues fronteres, atès que era la nació més ben definida d'Europa.

En 1831 (dissolta el 1848), crea la Jove Itàlia, un moviment conspiratiu per a provocar l'alçament popular contra els poders absolutistes d'Itàlia i contra Àustria per a aconseguir la independència italiana.

En 1836 (dissolta el 1836), crea la Jove Europa, entesa com la santa aliança dels pobles que estan sotmesos a la tirania absolutista i no són lliures.

Concep una Europa formada per tres realitats: L'Europa eslava, dominada per Polònia. L'Europa llatina, dominada per Itàlia. L'Europa germànica, dominada per Alemanya.

Aquestes nacions tenien una funció civilitzadora i estructuradora d'Europa.

El principi de les nacionalitats defensa que tota nació cultural tenia dret a dotar-se d'una organització política pròpia.

Aquest principi es basa en un fet «objectiu»: l'existència d'una nació cultural.

El dret d'autodeterminació, però, és posterior i no significa el mateix, ja que no es fonamenta en un fet «objectiu», sinó en un fonament «subjectiu»: la voluntat dels habitants d'un territori nacional determinat.

5. DEL PRINCIPI DE LES NACIONALITATS AL DRET D'AUTODETERMINACIÓ

El principi de les nacionalitats és una continuació del mite de la nació col·lectiva en què es dissolen els individus. El dret d'autodeterminació racionalitza la voluntat i les pretensions de grups nacionals, amb el recurs a la lògica democràtica.

Després de 1918, intenten aplicar-se els dos principis a Europa central i de l'Est; però, en general, generà nous problemes, atès que no hi havia «nacions pures» i els nous estats optaren per ser realitats centralistes i uniformistes que no reconeixien les pròpies minories.

Durant la IGM mundial, la promoció de nacionalismes disgregadors per part de les potències en lluita, jugà un paper important en els moviments nacionalistes. De la mateixa manera que la por a la revolució soviètica afavorí la creació de nous estats nacions per a dificultar l'expansió comunista.

El problema pendent fou la protecció de les minories i l'acceptació d'una realitat europea (i no sols europea) en què la normalitat no són els estats uniformes, sinó els estats culturalment i lingüísticament plurals.

Després de la IIGM, Europa fou encara més uniforme i fragmentada que després de la IGM, i les minories patiren sacrificis i injustícies enormes.

NOTA FINAL

En essència, els nacionalismes que hem vist podríem agrupar-los en:

L'estat-poble que afirma i construeix la nació. O, en altres paraules, la nació política és anterior a la nació cultural, i és la nació política (estat) qui fa la nació cultural (nacionalitat); seguint habitualment el principi d'un estat, una nació, una llengua; i negant (o perseguint la diversitat ètnica i lingüística pròpia).

La nació-poble que té dret a la independència i a construir l'estat. En altres paraules, la nació cultural (nacionalitat) és anterior a la nació política (estat), i s'afirma seguint el principi una llengua, una nació, un estat.

En els fons les dues concepcions són «essencialistes», i, per tant, no democràtiques.

Actualment, es considera que la nació és un fet subjectiu producte de la voluntat i la construcció intel·lectual dels moviments nacionalistes: les nacions serien realitats imaginades (ATENCIÓ, **imaginades**, no imaginàries, Anderson, *comunitats imaginades*), projectes polítics col·lectius.

Els projectes nacionalistes serien realitats polítiques i seran (o no) democràtics en funció que tinguin en compte la voluntat democràtica dels grups humans i el respecte per les minories que imaginem com a part de la nació, i seran liberals en la mesura que garantisquen les llibertats i els drets fonamentals en les seues dimensions individuals i col·lectives.

Per acabar, cal advertir que els nacionalismes dominants i més actius són els nacionalismes «invisibles» o banals, els nacionalismes d'estat (Billig, *nacionalisme banal*).

Tema 21

El liberalisme utilitarista i democràtic

1 L'utilitarisme 2 Hume, un autor de transició 3 Bentham i el supòsit ètic igualitari 4 James Mill i el seu model de govern

---

Imperi britànic (segle XIX)

1. UTILITARISME

«El major benefici per al major nombre de persones, amb el menor perjudici al menor nombre de persones.»

És a Anglaterra on sobre la base de l'utilitarisme el liberalisme anglès estructura un pensament coherent que defineix tant els aspectes econòmics, polítics, demogràfics i humanitaris. Alhora que justifica la democratització de les societats i polítiques igualitàries.

De fet, a Anglaterra, l'utilitarisme és durant el segle XIX la filosofia de la classe dominant (i de part de les classes subalternes) i d'una nació conscient de la seua supremacia tècnica, intel·lectual i econòmica.

Influeix tant en una lectura conservadora del liberalisme anglès, com en el radicalisme liberal-democràtic, i, posteriorment, en el laborisme britànic, sectors del pensament socialdemòcrata i el mateix desenvolupament de l'estat del benestar.

L'utilitarisme és una filosofia burgesa i il·lustrada. Considera el món com una realitat objectiva, en què les persones actuen racionalment. I que les decisions racionals poden ser mesurades en funció de les seues conseqüències.

Defensa que es pot arribar a un ordre moral a través dels desigs, diversos i contradictoris, dels individus, si s'assumeix la pràctica i les accions concretes com a criteri d'avaluació de la realitat.

Les persones valen pel que fan i no pel que representen, diuen ser o pel seu nom o llinatge.

L'utilitarisme és una filosofia que parteix de la idea que les accions humanes es regeixen per la voluntat de realitzar accions útils.

Les coses bones són les que són útils per a ser feliços. És a dir, perquè generen més plaer (benefici social) que perjudicis.

Els actes es mesuren per les conseqüències (útils o inútils), i per la felicitat que provoquen en nosaltres i, sobretot, de manera col·lectiva en la societat.

L'utilitarisme és alhora una teoria del coneixement, una concepció sociològica i una ètica.

El denominador comú és la idea que hem de ser feliços fent el que és útil.

1.1. Característiques del pensament utilitarista

1. L'utilitarisme creu que les accions humanes adquireixen sentit en funció de la seua finalitat. La finalitat de les accions humanes és «ser feliç». La utilitat d'una cosa o un fet o un principi (llibertat, democràcia, etc.) és sempre un instrument, no és cap finalitat per ella mateixa. Els instruments són bons si ens fan feliços: al major nombre de persones, fent-hi el menor dany possible.

2. L'utilitarisme és conseqüencialista: les accions (bones o dolentes) han de ser avaluades per les seues conseqüències.

3. L'utilitarisme és prudencial: la primera condició per a assolir la felicitat i el primer criteri d'utilitat és la prudència.

4. L'utilitarisme és una filosofia agregativa; és a dir, sempre es pot fer un càlcul de la felicitat d'una acció o un pacte. La felicitat s'incrementaria a la felicitat anterior fins que siguem immensament feliços (objectiu últim impossible).

L'utilitarisme no és no transcendental ni finalista; no necessita un bé suprem ni un déu per a actuar. La felicitat és útil per si mateixa, tant individualment com col·lectivament.

El seu bé bàsic és la felicitat i comporta que per a aconseguir-la ha de tenir en compte tant els meus desigs com els desigs que manifesten explícitament els altres. És una filosofia pluralista.

La qüestió moral no és metafísica, sinó que les conseqüències dels actes es poden mesurar. El pensament moral es fa empíric, esdevé un problema de gestió i, per tant, una ciència social.

L'utilitarisme dóna un instrument de canvi o de «traducció», crea una moneda comuna, en el pensament moral: els diferents interessos de les múltiples parts i demandes social poden ser enteses i comparades: en termes de felicitat col·lectiva.

2. HUME, UN AUTOR DE TRANSICIÓ

Hume (1711-1776)

Filòsof empirista escocès, màxima figura de la Il·lustració britànica, i pensador de gran influència posterior.

Empirisme i racionalisme radical que qüestiona el principi de causalitat i nega les lleis naturals i el dret diví. Escepticisme també radical respecte a tota *veritat* no demostrada.

Hume considera que als fets i a les coses no se'ls pot atribuir una idea de bondat o de maldat, en abstracte ni racionalment.

La qualitat de bo (o de dolent) no és consubstancial als fets i les coses, sinó que són atribucions humanes.

Les valoracions morals les crea el sentiment, no la raó, i per això proposa una moral basada en les emocions.

El que determina l'aprovació d'una acció i la reproducció de comportaments i costums són el plaer i la utilitat, i no només per un interès personal, sinó per la utilitat que té per a les altres persones.

El vertader fonament de la llei i del govern és l'hàbit, els costums.

Hume considera que únicament la utilitat és el que legitima els governs i els sistemes polítics.

La seua concepció de la política (hàbit i utilitat) mostra una visió conservadora de l'utilitarisme liberal anglès; però obri pas a noves concepcions a través de la **utilitat**; és a dir, la idea que una cosa és bona pel seu efecte, i l'efecte es mesura en termes de felicitat.

3. BENTHAM EL SUPÒSIT ÈTIC IGUALITARI

Bentham (1748-1832)

Parteix, entre altres pensadors, de l'obra de Hume.

Considera que moral, felicitat i utilitat estan estretament vinculades. Fa la definició més precisa d'**utilitat** (vinculant interès personal i felicitat, i considera que *el benestar és allò que dóna major felicitat al major nombre de persones, generant-hi el menor dany possible al menor nombre de persones*).

En conseqüència, els governs només poden decidir entre diversos mals.

És a dir, qualsevol decisió sempre beneficiarà a uns i perjudicarà a uns altres. Ara bé, no fer res també pot ser un mal; pot perjudicar a molts i beneficiar a pocs.

Defensa les teories econòmiques d'**Adam Smith (1723-1790)**, que en *Assaig sobre la riquesa de les nacions* (1776) considera que hi ha una harmonia essencial entre l'interès particular i l'interès

general, i que el creixement econòmic es genera per la competència, l'estalvi i l'absència de reglamentacions: l'estat només ha de facilitar la producció i protegir la propietat.

En altres paraules, Bentham justifica un govern no intervencionista en economia; però volia un «govern dèbil, escassa burocràcia i desregulació»? NO.

Bentham és contrari al malthusianisme social que considerava que l'excés de població es produïa entre els pobres pel seu comportament *irresponsable* i que la *irresponsabilitat* dels pobres era la causa de la seua pobresa: ni la societat ni l'estat havien de socórrer els pobres; els pobres, simplement, havien de canviar els hàbits familiars.

Nega això i proposa reformes socials per a permetre l'accés a una mínima educació i ajudes contra la pobresa, i també proposa reformes institucionals (presons, sistema judicial).

l considera que els governs no poden deixar d'actuar fins a aconseguir que tots els ciutadans siguin infinitament feliços (tot i saber que això és impossible).

La felicitat general es produeix a través de la distribució social de la riquesa, i aquesta és possible a través de la democratització política: els votants castigaran els governs que no procuren augmentar la felicitat col·lectiva.

A més, estima que la felicitat social és mesurable en fets i mesures concrets.

Tot i que en els seus primers escrits polítics defensa formes polítiques acostades al despotisme il·lustrat per a augmentar la felicitat; posteriorment, per influència de James Mill, s'acosta a posicions democràtiques com a forma de pressionar els governs.

4. JAMES MILL EL MODEL DE GOVERN

James Mill (1773-1836)

Racionalista radical, analista profund. Polític liberal del sector radical-democràtic. Pedagóg estricte i sistemàtic.

En *Assaig sobre el govern* (1820) vincula la idea del **govern representatiu** amb el **pensament utilitarista** i ho fa sobre dos principis utilitaristes: el principi de la major felicitat per al major nombre possible de persones (amb el menor mal per al menor nombre de persones) i el principi que cada persona coneix millor que ningú les seues necessitats. Aquest segon principi és de base democràtica.

Considera que el govern havia d'actuar perquè cada persona poguera perseguir el seu interès personal i que s'havien d'incrementar els mecanismes de participació política.

El model de govern

El govern estava dirigit per la classe governant reduïda: uns pocs dominaven i explotaven a molts, governats. Tot grup tendeix a actuar pels seus interessos egoistes i, per tant, la minoria governant no actua mai de manera altruista buscant el bé públic; sinó en favor dels seus interessos.

Mill i els liberals radicals, malgrat que defensen les idees de *laissez faire* de Smith, no entenen un govern pel bé públic limitat a les funcions mínimes de policia, defensa i administració de justícia.

Mill, el principal teòric polític dels radicals, considerava que calia desconfiar sempre del govern amb sospita i multiplicar els controls per a evitar els excessos de poder de l'estat. Com Bentham, considerava que sense controls, l'elit governant seria depredadora i defensaria interessos «sinistres» (alimentar el seu propi poder).

Per a Mill hi ha dues classes: els pocs que governen (privilegiats) i els oprimits, la majoria. I la política era una lluita entre dues classes: uns governants egoistes i les seues víctimes.

Com posar fi a l'opressió? Que els molts (el poble) nomene vigilants i que els vigilants siguin vigilats pel poble. No hi ha una altra alternativa, i si aquesta falla, els governants oprimiran el poble.

L'extensió de la democràcia i la tria de representants vigilants eren essencials per a realitzar la vigilància.

Aquest és l'objectiu dels liberals radicals i de les reformes que ampliaven el vot el 1832 a la classe mitjana que, però, no van fer possible el reemplaçament de l'aristocràcia pel govern de tot el poble.

Per què amb el govern del poble s'imposa de manera lliure (*laissez faire*) el bé públic?

Perquè el poble només té un interès propi: posar fi al poder de la classe dirigent aristocràtica.

El poble no té un interès concret de classe, perquè és plural i, per tant, el seu interès és universal i és realitzat amb la llibertat i la lliure iniciativa, sense interferències innecessàries en favor d'un grup.

Per què el poble dóna suport sovint al govern explotador dels pocs?

Perquè el poble ha patit una ignorància d'on resideixen realment els seus interessos (la «falsa consciència» marxista).

Corresponia a l'avantguarda intel·lectual i als polítics radicals formar la gent perquè la seua consciència es fera correcta i així exercitar la seua força irresistible per a generar el seu propi govern democràtic i instal·lar el bé públic i una societat realment lliure.

Sobre les bases d'aquest pensament que es fonamenta el radicalisme liberal-democràtic i social, entre d'altres, del seu fill: John Stuart Mill.

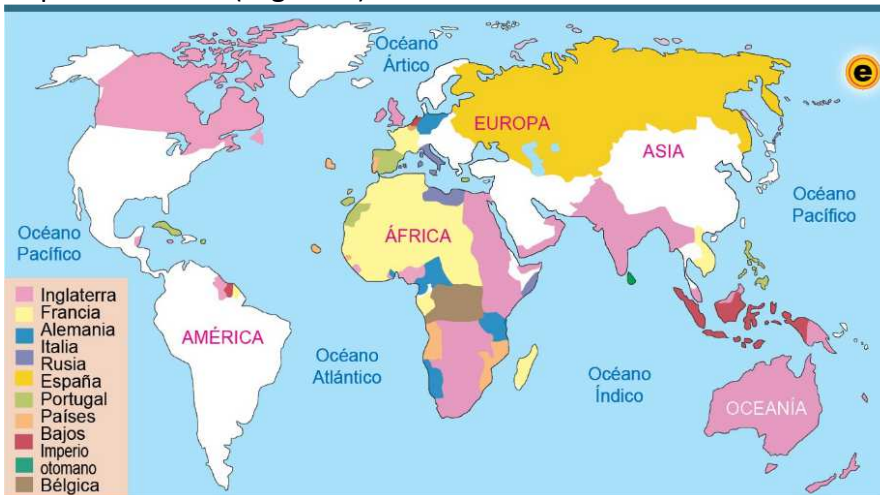
Tema 22

El liberalisme modernitzat i desenvolupista

1 La radicalització del liberalisme 2 John Stuart Mill i la democràcia liberal 3 Tocqueville i allò que és irresistible en la passió democràtica

---

Imperis colonials (segle XIX)

1. LA RADICALITZACIÓ DEL LIBERALISME. Escissió liberal del segle XIX

En el segle XIX, el liberalisme que havia propiciat les diferents revolucions liberals, s'escindeix en dues orientacions oposades:

Liberalisme doctrinari

Conservador. Rebutja la radicalitat de la Revolució Francesa. Defensa de la tradició. Del sufragi censatari. De la diferenciació entre drets civils i polítics. Propugna la sobirania compartida entre el rei i el parlament.

Limitació de la «concepció liberal» a la no interferència dels poders públics en els afers/negocis privats i concepció de la llibertat com a llibertat negativa (NO interferència de l'estat i dels altres en la vida privada). Però, en la pràctica, hi ha una «colonització» de l'espai públic per interessos privats i l'aprofitament de les institucions públiques per grups privats (govern de sectors de classe).

Tendència a defensar de manera implícita el darwinisme social i oposició a mesures socials sanitàries, educatives, etc. Suport creixent en les morals religioses tradicionals i conservadores, i en el «patriotisme» com a formes de mantenir la pau social i el domini social.

Liberalisme demòcrata-radical

Hereu del pensament il·lustrat i de les revolucions francesa i americana. En la pràctica política, naix a Gran Bretanya, es desenvolupa en uns EUA en expansió i, en la dimensió teòrica, els màxims exponents són Alexis de Tocqueville i John Stuart Mill.

Defensa aprofundir en la democràcia, la llibertat de pensament, d'expressió, d'associació, i la seguretat jurídica i política de la propietat, així com el control de les institucions polítiques per una opinió pública informada.

També defensa el sufragi universal com un sistema de control i pressió al govern per fer polítiques que beneficien al conjunt de la societat. Propugna reconèixer drets socials per a fer possible una vida autònoma.

Primera pensadora contemporània vinculada a aquest corrent de pensament, Mary Wollstonecraft, crítica amb la posició social i política de les dones.

Cap a finals del segle XVIII i durant el segle XIX, sectors del liberalisme, sovint vinculats a sectors de la petita burgesia, van desenvolupant un programa polític que coincideix en la defensa del sufragi universal, pèrdua de poder de les esglésies, republicanisme parlamentari i eliminació de la sobirania compartida, educació pública universal i algunes mesures de polítiques socials i sanitàries.

NOTA: els problemes del terme radical avui

Moltes de les faccions polítiques que defensaven aquestes posicions adoptaran el terme «radical», perquè deien voler anar a l'*arrel* dels problemes i solia ser sinònim de «demòcrata» i «progressista». Ara, però, el terme «radical» té una connotació més negativa (sovint sinònim d'extremista, totalitari, exagerat o, fins i tot, violent) que positiva.

2. JOHN STUART MILL. La democràcia liberal

John Stuart Mill (1806-1864)

Educat de forma estricta per James Mill d'acord amb els principis utilitaristes, el seu pensament liberal és complex. Radicalitza el liberalisme en les seues tendències més democràtiques, defensa una idea de la llibertat radicalment individualista, i, alhora, defensa i incorpora al seu pensament les primeres teories feministes (Mary Wollstonecraft i Harriet Taylor), defensa les tesis de Malthus sobre el creixement de la població i de l'economia (posa en dubte la idea de creixement econòmic ininterromput), propugna mesures socials i defensa la intervenció de l'estat en alguns aspectes de l'economia.

És un utilitarista radical. Partint dels principis utilitaristes que defensava son pare (James Mill) de: «el major bé possible per al major nombre de persones possibles, amb el menor dany possible al menor nombre de persones possibles» i «cada persona coneix millor que ningú les seues

necessitats i desitjos», J. S. Mill radicalitza l'afirmació de l'autonomia personal i la defensa de la democratització de la societat.

Defensa la llibertat de l'individu. Considera que, en la dimensió privada (que ha de ser molt ampla), la persona és l'única i radical sobirana.

La llibertat personal és el principi fonamental de la vida social i té com a motor buscar el bé propi a la manera de cada persona («ningú coneix millor que cada persona qui són els seus interessos»).

La salut liberal i democràtica d'una societat es mesuraria pel nombre de persones que són socialment «excèntriques»; és a dir, que no segueixen les convencions socials col·lectives.

Individualisme conscient, crític i creatiu: conscient perquè les persones han de saber el que volen i tenir clar el propi projecte de vida; crític perquè ha d'analitzar la realitat no donant res per sabut (empirisme, seguint Hume), i creatiu perquè considera que els avanços humans no es produeixen perquè les persones vulguen agradar als altres, sinó perquè tenen una idea i la persegueixen, i trenquen amb les concepcions dominants en una societat determinada.

En economia, creu que el millor agent de l'activitat econòmica és la iniciativa privada; però considera que l'estat ha d'intervenir en alguns aspectes per a afavorir el repartiment de la riquesa, per a evitar els monopolis i per a incentivar obres públiques col·lectives.

A més, considera que els poders públics han de treballar per a evitar «les crisis malthusianes» (la població creix més ràpidament que els recursos).

Socialment, defensa que la norma general és deixar fer lliurement a les persones individualment considerades; però, a diferència de l'elitisme clàssic, propugna mesures que permeten l'autonomia de totes les persones i el progrés col·lectiu, com ara educació general, atenció a la infantesa, horari màxim, ajuda als pobres...

Ara bé, en la provisió de serveis que compensen les desigualtats d'origen i permeten l'autonomia personal, no sempre dona el protagonisme de la seua realització a l'estat, sovint considera que poden ser realitzades per associacions privades i assistencials.

Políticament, defensa que la llibertat d'idees, d'expressió i de reunió no poden ser limitades per un govern legítim. Considera que, atès que la democràcia directa és impossible, el millor és una democràcia representativa on hi haja un fort control de l'executiu, es vigile perquè les majories no siguin opressoras de les minories, i per això defensa un sistema proporcional.

Propugna el sufragi universal (masculí i femení), la participació activa de les dones en la vida pública i l'emancipació femenina, molt influït per les tesis de Harriet Taylor i Mary Wollstonecraft.

Harriet Taylor Mill (1807-1858)

De soltera Harriet Hardy, als 19 anys es casa amb John Taylor, als 23 anys coneix John Stuart Mill i inicien una relació intel·lectual molt constant i intensa. Als 26 anys deixa de viure amb el seu marit. Als 45 anys, tres després de la mort del seu primer marit, es casa amb J. S. Mill.

J. S. Mill considera H. Taylor Mill coautora de la seua obra. Especialment de *Sobre la llibertat* o *La subjugació de les dones*.

L'obra pròpia de Taylor Mill se centra en la defensa dels drets de les dones, del dret a la pròpia autonomia personal, la defensa del divorci i les crítiques a la violència domèstica i de gènere.

3. TOCQUEVILLE. La irresistible passió democràtica

Alexis de Tocqueville (1805-1859)

Naix dins d'una família ultraconservadora, monàrquica tradicional, que va patir el Terror de la revolució francesa.

En 1831, viatja als EUA, per encàrrec del govern francès, per a estudiar el sistema penitenciari nord-americà i aquest viatge marca el seu pensament polític i la seua actuació pública. Per a explicar el viatge escrigué la seua obra més important: *La democràcia a Amèrica*, escrita entre 1835 i 1840.

En 1848, s'oposa a la revolució que instaura la II República francesa liberal-radical i acaba amb la monarquia liberal doctrinària de Lluís Felip d'Orleans; però, amb tot, durant uns mesos va ser ministre d'Afers Exteriors de la república (1848) i vicepresident de l'Assemblea Nacional (1849). Amb el colp d'estat de Lluís Napoleó (1853), i l'establiment del II Imperi, conservador, va ser un dels diputats detinguts.

En *La democràcia a Amèrica*, la primera cosa que destaca és el sentit patriòtic americà. L'individualisme social del país va radicalment unit al sentiment que els interessos del país estan lligats als interessos individuals. El sentiment patriòtic nord-americà seria, per Tocqueville, com a una espècie de sentiment familiar i, per això, per una mena d'egoisme col·lectiu, el nord-americà s'interessa per la política i per la marxa del país, el govern i l'estat.

Els nord-americans, a diferència dels europeus, diu Tocqueville, no veuen en el funcionari de l'estat el *poder* i la *força*, sinó els drets, la llei i la justícia.

Assumeix la noció de pluralisme del progressisme americà. Considera que l'existència de partits és un fet inherent a l'existència de governs lliures. Defensa que hem de saber conviure en pau amb els enemics i els indiferents, ja que no és possible ser amic de totes les persones i que no podem agradar a tots. Afirmar que les diferències entre persones no solen ser per idees, sinó per interessos, i que els interessos són molt diversos, i per això hi ha diferències i partits.

Sosté, així mateix, la idea utilitarista que els governs i les societats han de ser jutjades i valorades per la seua capacitat de fer felices les persones, el major nombre possible de persones, amb el menor perjudici possible al menor nombre de persones. I també que, malgrat el valor de les

tradicions, habitualment considerem institucions necessàries i indiscutibles, el que no són més que costums i convencions modificables. Tot pot canviar.

Malgrat la seua admiració per la democràcia americana, fou molt crític amb la colonització de l'oest americà i l'eliminació de les nacions índies. També criticà l'esclavisme nord-americà. Amb tot, teoritza el colonialisme francès d'Àfrica i el valora com a una acció civilitzadora.

Políticament, entén que l'extensió de la democràcia és irresistible i no s'hi oposa; però considerà que, amb la democràcia, hi ha dos perills grans:

El despotisme de la majoria, sobretot quan la majoria s'uniformitza, no és plural i esdevé massa.

L'emergència futura d'un estat paternalista que infantilitza les persones i impedeix que les persones tinguen capacitat i energia per a fer realment el seu propi projecte de vida.

L'antídot contra el despotisme de la majoria és una societat civil forta, robusta i plural (i, s'entén, amb una cultura política participativa, pacífica i crítica).

L'antídot contra el paternalisme estatal és mantenir l'estat fora de l'esfera privada i que no intervinga ni en qüestions econòmiques ni, sobretot, socials.

El suport als pobres i l'atenció de les desigualtats ha d'anar a càrrec de la comunitat amb iniciatives privades de caritat.

NOTA FINAL. Estat, pluralisme, elits i democràcia

Tant John Stuart Mill com Alexis de Tocqueville tenen aspectes en comú, el principal és que defensen la democràcia i propugnen la seua expansió, però desconfien de la massa i, per això, defensen propostes «pluralistes» (respecte a les minories, existència de partits i grups) i «elitistes» (la societat civil cívica, formada, crítica i plural).

I tenen també, algunes diferències, significatives: Tocqueville és molt desconfiat respecte a l'acció de l'estat en la vida social, i Mill accepta que l'estat té funcions socials i econòmiques.

Tema 23

La crisi del liberalisme i l'alternativa elitista

1 Introducció 2 La reacció elitista enfront de les masses. Mosca, Pareto i Michels 3 Weber. La necessitat democràtica d'un líder carismàtic 4 Schumpeter i la democràcia elitista

---

La irrupció de les masses en l'acció política

1. INTRODUCCIÓ

El darrer quart del segle XIX i les primeres dècades del segle XX estan caracteritzades per fenòmens que sacsegen profundament les societats europees: crisi econòmiques, crisi socials, colonialisme, nacionalismes, segona revolució industrial, crisi del liberalisme i una por creixent en els sectors dominants de la societat a la irrupció de les masses en l'escena política.

El 1873, s'inicia la primera gran crisi del capitalisme, que obri pas a la *Llarga depressió* (1873-1879) i és superada amb la segona revolució industrial cap a finals del segle (definitivament, el 1898). El 1913, s'inicia la segona gran crisi del capitalisme, que té el moment central en la *Gran depressió* (1929), i se supera (a Europa) en els anys 50 del segle XX, després de dues guerres mundials. I, al mig, la primera revolució «obrera» victoriosa (1917).

Aquesta època (1873-1939) es caracteritza per l'emergència de les masses (moviment obrer, demòcrates radicals, nacionalismes) en l'acció política, per la crisi del liberalisme i pel qüestionament radical dels seus fonaments, pel creixement de la burocràcia administrativa en les administracions públiques i en les empreses privades, que l'expansió de la gran empresa amb milers de treballadors, pel desenvolupament del *taylorisme* com a forma d'organització del treball i per la primera globalització econòmica important (de base colonial).

En aquest context, es desenvolupa des d'òptiques diferents, i no sempre democràtiques, l'elitisme com a model ideològic explicatiu de la societat i, alhora, l'estudi politològic de les elits i les diferents teories politològiques de les elits.

L'essència de l'elitisme, com a doctrina política (no s'ha de confondre amb l'estudi de les elits), és que la història de la política és la història del domini de les elits. La naturalesa de les societats està determinada pel caràcter de les seues elits.

Com a doctrina política, l'elitisme constitueix una negació radical del liberalisme en els seus fonaments pluralistes, en la idea de govern representatiu i en la concepció liberal de la relació entre societat civil (activa, autònoma i controladora) i govern (gestor).

2. LA REACCIÓ ELITISTA ENFRONT DE LES MASSES. MOSCA, PARETO I MICHELS

Els pilars del primer elitisme són les idees següents:

El domini de les elits resulta inevitable.

La democràcia liberal és irracional.

L'economicisme marxista és irreal: l'economia no sosté la societat.

L'estat té capacitat d'autonomia respecte a les forces socials i econòmiques.

Vilfredo Pareto (1848-1923)

Economista. Naix, a l'exili, en una família nacionalista italiana de tradició mazzinista. Amb el temps, esdevé antisocialista i antidemòcrata. Saludà la instauració del règim feixista italià i en fou *senador vitalici*; però amb posicions «crítiques» i sense declarar-se feixista.

Obres principals: *Curs d'economia política* (1896-97) i *Tractat de sociologia general* (1918).

Pareto estudia el realisme de Maquiavel i la renovació social de les elits. Arribà a la conclusió que les elits i les oligarquies estan permanentment renovant-se. Quin és el mecanisme de renovació de les elits? Cal conèixer la tipologia de les elits.

En els extrems de les formes de les elits hi ha les «raboses» i els «lleons» (conceptes de Maquiavel). Les raboses governen buscant consensos i acords, són intel·ligents, astuts, innovadors, decidits i creatius; tendeixen a rebutjar la força i a desenvolupar lògiques de pacífiques. Són bons per a èpoques de pau; però, en èpoques de crisi, debilitarien el sistema. Els lleons usen sistemàticament la força, són enèrgics, íntegres, freds, poc imaginatius, interessats i defensen la distribució de poder existent i l'ordre. Poden ser bons en èpoques de crisi; però són rígids i no saben fer front a les noves realitats: moren amb els canvis d'època.

Les elits es renovarien contínuament a través d'una substitució permanent de lleons i raboses.

Assentà la idea que la política és l'espai on es produeix el domini de les elits (elitisme), que atacava tant concepció liberal de la política (el poder és controlat i deriva de la societat) com la del marxisme (la infraestructura determina la superestructura i l'acció política de les masses és essencial per al canvi del sistema polític).

Gaetano Mosca (1858-1941)

Polític i polític. Teoritzador de l'elitisme. Liberal de dreta, col·laborà amb la instauració del feixisme. Després de l'assassinat del diputat socialista Matteotti (cap de la resistència parlamentària a la voluntat del Partit Nacional Feixista d'instaurar una dictadura), trenca amb el feixisme i esdevé antifeixista.

Obra principal: *Elements de ciència política* (traduït sovint com *La classe dirigent*), 1896.

Subratllà que les elits són inevitables i que tota societat es caracteritza per la dictadura d'una minoria sobre la majoria.

La seua teoria de classes no és social, sinó d'elits. Sempre hi ha una classe dominant que desenvolupa i imposa una «fórmula política». La forma de renovació de les elits és normalment l'hereditària; però de tant en tant quan una «fórmula» entra en crisi, una altra classe, una altra elit, pren el poder i imposa una nova «fórmula política».

Aquesta idea de «fórmula política» és semblant a la d'hegemonia del marxisme. Així, la classe dominant ho és en sentit polític, econòmic i intel·lectual. Però Mosca no desenvolupà el concepte de «fórmula política» ni la relació dialèctica que existeix entre el poder, el control social i el consens col·lectiu; a diferència del que va fer amb el concepte «hegemonia» el marxista Antonio Gramsci, contemporani seu, en les *Notes sobre Maquiavel* dels seus *Quaderns de la presó*.

La idea de classe política recorda la idea de classe política dominant de James Mill; però Mill pensava que la democràcia eliminava les classes polítiques dominants: Mosca, no ho creu.

La classe dominant ho és en sentit polític, econòmic i intel·lectual; perquè el seu domini implica la imposició social d'una «fórmula política». És a dir, implícitament una «fórmula política» dominant comporta que hi ha una relació directa i inseparable entre poder, control social i consens col·lectiu dins d'una societat. Quan es trenca algun d'aquests elements la «fórmula política» existent entra en crisi i corre el risc de ser substituïda per una altra.

Robert Michels (1876-1936)

Socialdemòcrata alemany. Per ser socialista, hagué de deixar de ser professor universitari a Alemanya. Ho va poder ser a Itàlia. Allí va ser membre del Partit Socialista Italià, molt proper al corrent sindicalista revolucionari del partit abans de la IGM, com Mussolini. Després de la IGM, s'incorporà al Partit Nacional Feixista.

Obra principal: *La democràcia i la llei de ferro de l'oligarquia* (1910).

El parlamentarisme és un fals mite: no triem els representants, són els representants els que es fan triar pel poble. El poble és un element passiu, no actiu.

L'estat (les coses comunes) no importa a la majoria, ni tan sols als més vinculats amb les institucions: no cal esperar que la participació vinga de baix.

La classe política no se substitueixen com deia Pareto; sinó que és agregativa i tendeix a barrejar-se (suma antics elements i nous): la classe vella fa servir la cooptació de nous per a no perdre el seu poder anterior.

L'oposició parlamentària vol, com a únic objectiu, substituir la classe dirigent contrària; però en la pràctica no ho aconsegueix i acaba barrejant-se amb la classe política al govern.

Els moviments populars no serveixen de res, perquè els líders abandonen la massa i són guanyats per la classe política: tots els líders de moviments socials «comencen d'incendiari i esdevenen bombers»; és a dir, sembla que destruiran l'*statu quo* i acaben salvant-lo.

L'ideal pràctic de la democràcia és l'autogovern de les masses gràcies a decisions preses col·lectivament. Però, atès que les democràcies contemporànies funcionen mitjançant el principi de delegació, no hi ha cap garantia que evite la concentració del poder en una oligarquia.

Assentà la idea que els partits primerament es burocratitzen i després s'oligarquitzen; per a després afirmar que les elits es renoven de manera endogàmica per la incapacitat de les masses per a mobilitzar-se contra les elits i els líders, fet que dóna a les elits una capacitat de maniobra enorme: **la llei de ferro de l'oligarquia**.

Pareto, Mosca i Michels consideren, sense cap base empírica, que les elits són una realitat homogènia i integrada. De fet, Pareto no aconseguí demostrar la seua teoria de la dominació de les elits; Mosca no pogué demostrar que les elits sempre i necessàriament siguen interessades (és a dir, que tinguen interessos ben definits i que orienten les seues iniciatives) i Michels afirma la «llei de ferro de l'oligarquia» com a forma de funcionament dels partits polítics, però tampoc pogué demostrar-la.

3. WEBER. LA NECESSITAT DEMOCRÀTICA D'UN LÍDER CARISMÀTIC

Max Weber (1864-1920)

Liberal preocupat per la burocratització de la societat i la pèrdua de llibertats.

Obres principals: *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme* (1903), *Economia i societat* (1921) i *El polític i el científic* (1918).

Afirma la influència independent de la lògica política, sense cap subordinació determinista respecte a l'economia. Rebutja, en conseqüència, les idees marxistes d'«ideologia» i

«superestructura». Considera que el desenvolupament social du al creixement de la burocràcia i això debilitava el concepte tradicional liberal-democràtic.

La democràcia no és essencialment una forma de control directe del poder pel «poble» (liberalisme clàssic), ni una afirmació radical de la igualtat política (democratisme); sinó que el més important de les democràcies contemporànies era garantir el bon govern.

Les seues idees sobre l'estat i la dominació són fonamentals.

Considera que l'estat es caracteritza per un conjunt diferenciat d'institucions i de personal al seu servei, per la centralització del poder i de les relacions polítiques, pel monopoli de l'autoritat, per la capacitat vinculadora en l'elaboració de les normes i pel monopoli dels mitjans de coerció i violència legítima.

El domini de les elits dins de l'aparell de l'estat és inevitable. L'essencial de l'estat és que és una associació autoritària principal i determinant dins d'un territori i té el monopoli de l'ús de la força. Però la dominació de l'estat demana un mínim d'obediència voluntària, l'acceptació de les ordres com a normes vàlides i la creença en la legitimitat de la forma de dominació.

En altres paraules, la força no és la base de la dominació, sinó el consentiment i la legitimitat.

Hi ha tres tipus de dominació legítims: tradicional (basada en els costums), carismàtica (heroisme o exemplaritat del líder) i racional (basada en la legalitat). Ara bé, la concepció weberiana de la dominació era complexa. Les dominacions poden conviure perfectament en una mateixa societat. Malgrat que Weber estima que la dominació racional, basada en l'acceptació de la legalitat, és la preferible.

Forma de dominació	Procedència	Lideratge	Canvi
Tradicional	No racional	Consuetudinària	Estàtica
Carismàtica	Afectiva / emocional	Personal	Dinàmica
Racional	Govern	Impersonal	Dinàmica

Atès que la burocràcia creixia, era essencial definir una burocràcia racional com a fonament dels governs legítims (el model weberian de funció política continua sent el dominant fins als nostres dies):

- la burocràcia organitza les funcions administratives forma contínua i regular (independentment de la formació política que governe en cada moment);
- divideix les esferes de competència per funcions;
- és una organització jeràrquica;
- les normes de treball són tècniques i qualificades (cal aprendre-les);
- els treballadors són professionals i la seua selecció ha de ser pública, igual, transparent i per mèrit;
- els funcionaris no posseeixen el càrrec ni les funcions;
- l'administració es fonamenta en informes escrits i justificats;

— el personal és burocràtic, apartidista en l'exercici de les seues funcions, independent del govern i subordinat al govern legítim.

Però, per damunt de tot, Weber és un liberal preocupat perquè l'individualisme democràtic subordine els interessos generals als individuals d'un grup o als de les masses. No el preocupa l'excés de llibertat, sinó l'excés d'individualisme i democràcia.

Per a evitar el predomini dels interessos particulars, estima que el govern legítim i racional pot estar liderat per un líder carismàtic que facilite la definició i la defensa dels interessos generals, amb una burocràcia professional i no polititzada.

4. SCHUMPETER I LA DEMOCRÀCIA ELITISTA

Joseph Schumpeter (1883-1949)

Economista. Naix a Àustria i s'exilia des de 1932 als EUA.

Obres principals: *Teoria del desenvolupament econòmic* (1912), *Els cicles econòmics* (1939), *Capitalisme, socialisme i democràcia* (1942) i *La història de l'anàlisi econòmica* (1954).

Schumpeter utilitzà metodologies oposades: utilitarisme liberal, sociologia weberiana i elements del marxisme.

Caracteritza el capitalisme com un sistema amb capacitat de destrucció creativa continuada i considera, amb Marx, que l'estat capitalista s'afonarà producte de les seues contradiccions i del seu propi èxit i creu que els grans grups dominen la producció i la distribució.

Ara bé, rebutja la concepció de les classes socials del marxisme i la idea de conflicte de classes.

El seu socialisme es fonamenta no en la idea de les classes socials, sinó de la planificació de la producció per una autoritat centralitzada.

Considera que els socialistes han d'establir un model de democràcia per al «gran govern planificador».

La democràcia i la burocratització social eren dues cares del mateix procés, que conduïa a la centralització del poder, i per això era necessari un model de democràcia amb liderat fort.

Rebutja la idea de «voluntat popular» i considera que el poble només pot produir governs i la seua funció democràtica és triar les persones capaces de decidir.

La democràcia i el socialisme només poden ser compatibles en una mena d'elitisme competitiu. La democràcia és, per tant, una competència entre partits i forces diferents per a guanyar-se la legitimitat dels ciutadans.

Però, a diferència de Weber, Schumpeter no és liberal i no garanteix en les seues teories la llibertat individual; oblida que, sense garanties per a la llibertat personal, qualsevol sistema polític

competitiu tendirà a la manipulació i la distorsió de la voluntat dels ciutadans i la competència d'elits deixarà de ser lliure i, per tant, democràtica.

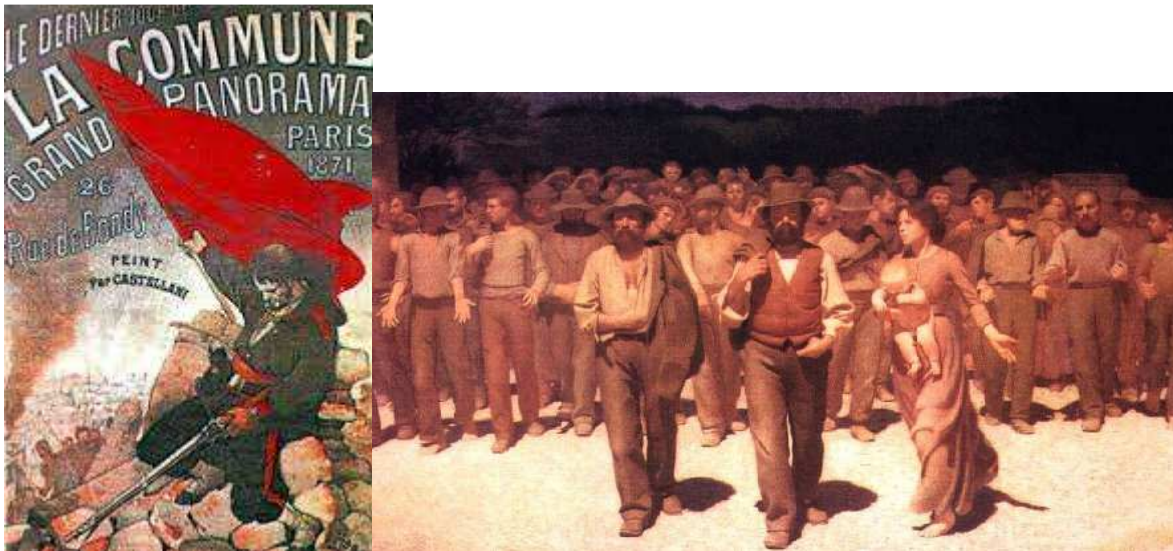
Estima que la jerarquia és inevitable i que la democràcia és un acord entre les elits per competir pel poder i les decisions polítiques, i, per tant, no és, necessàriament, un objectiu per si mateix. Al capdavant, Schumpeter considerava que, en determinades condicions, «les dictadures poden servir millor els interessos del poble que les democràcies».

Tema 24

La revolució com a superació del liberalisme

1 El socialisme utòpic: Saint-Simon, Fourier i Proudhon 2 L'anarquisme: Stirner, Bakunin i Kropotkin 3 Marx i el socialisme científic 4 Les internacionals obreres

---

0. PRÒLEG

Des del moviment obrer, l'alternativa al model d'estat liberal ve de la idea de socialisme i revolució.

El terme «socialisme» apareix alhora a França i Anglaterra entre 1830 i 1840, com a oposat a «individualisme». A mitjan segle XIX, es multipliquen a Europa els cercles i les associacions que posen la qüestió social i alguna idea de societat socialista com a model de societat futura. Ja no som davant d'utopies humanistes il·lustrades, ni de les conspiracions igualadores de les revolucions anglesa o francesa. Hi ha un problema nou: l'enorme trasbals social que ha generat la revolució industrial i l'aparició de les masses obreres com a nou actor social.

1. SOCIALISME «UTÒPIC». OWEN, SAINT-SIMON, FOURIER I PROUDHON

El país amb un desenvolupament industrial més gran i amb una classe obrera més desenvolupada coneix les primeres formes de socialisme, l'«owenisme», que val a dir que no foren especialment populars (el cartisme i el ludisme van ser moviments més populars en aquells moments).

Robert Owen (1771-1858)

Gran empresari. Racionalista. Persona d'acció, autodidacte. Pedagóg.

Més que un pensament owenista, hi ha diversos pensaments d'Owen.

Filantropia patronal. El primer owenisme és la construcció de New Lanark. Un nou sistema de treball (millors en els habitatges, escoles, millors salaris, control del treball individual...). És l'obra d'un empresari il·lustrat, no un projecte socialista.

Buscar el suport de l'estat. Promou una llei que modifiqui radicalment les condicions de treball dels xiquets.

Comunisme agrari. Creu que, en el futur, la indústria es dissoldrà en l'agricultura: poblats sense propietat privada.

Socialisme mutualista i cooperatiu. Valora el treball i el canvi de tasques. No organitza la producció de manera socialista.

Messianisme social. Finalment, defensa que el regne de Déu, just i moral, està a punt d'arribar a la terra.

La seua doctrina no fou popular, però contribuï a popularitzar el concepte «socialisme» i assentar dues idees: la idea que la societat ha de ser reformada, i la referida al fet que la reforma social és independent de l'acció política i de la presa del poder.

Saint-Simon (1760-1825)

Aristòcrata il·lustrat. Lluità en la independència americana.

El seu pensament és essencialment una **doctrina de la producció**. Les classes ocioses (clero, monarquia, noblesa rendista, grans propietaris rendistes) són suprimibles, un país no pateix per la seua desaparició; però els científics i la «classe industrial», els productors, els que treballen són imprescindibles per a un país.

Tecnocràcia. És l'hora de reorganitzar el país a través d'una gestió tecnocràtica de l'economia. Saint-Simon no és demòcrata, veu que la desigualtat és natural i beneficiosa i creu en la virtut de les elits.

Crítica de l'ordre establert. La crítica a l'economia liberal anuncia el marxisme. No hi ha canvi social, sense canvi en la propietat.

Somnis i realitats. Els saintsimonistes volien una reforma global de la societat, creen en la unitat del gènere humà i volen la pau i l'harmonia universal. Curiosament, enginyers, financers, administratius saintsimonistes contribuirien, durant el període conservador del II Imperi, al desenvolupament de la indústria, del ferrocarril i de projectes colonials del capitalisme francès en expansió: un fet pot utòpic i gens socialista.

Charles Fourier (1772-1837)

El seu pensament es caracteritza per tractar de fer una explicació global i unitària de l'univers. Fa una crítica molt dura al sistema capitalista.

Suggereix un sistema d'associació voluntària de la petita burgesia, dels artesans i dels proletaris, sectors sense consciència llavors de classe; però afectats directament i negativament pels canvis socials.

És antiindustrial i odia el comerç i els comerciants (paràsits).

Considera que el liberalisme econòmic genera desordre, caos, desigualtat i misèria.

La seua proposta són els **falansteris**: unitats de 1.600 persones, que integrarien indústria (1/4 part) i horticultura. No són unitats comunistes, sinó voluntàries i fetes per capitalistes, amb herència, riquesa i pobresa.

Desconfia de les revolucions, és antidemocràtic i antiigualitari, i estima que el canvi social profund vindrà per l'establiment de models perfectes que seran imitats.

Tots els intents de falansteris a França, Rússia, Anglaterra, els EUA, etc., resultaren un absolut fracàs.

Els seus seguidors afavoreixen formes de cooperativisme més realista i pràctic.

Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865)

Encara que la seua obra principal és posterior a la revolució de 1848, el seu pensament es forma en una França preindustrial, camperola i artesana. El seu pensament és molt contradictori, fins al punt que entre els seus seguidors hi ha esquerrans revolucionaris i reaccionaris ultraconservadors.

Afirmà que «la propietat és un robatori», però considera que la propietat camperola és bona (la crítica seria només al mal ús que se'n fa).

Considera que «Déu és el mal», i oposa radicalment ciència i religió; però també en farà un elogi com a element d'ordre.

Valora la pau com un bé suprem, però exaltà la guerra.

El seu enfrontament amb Marx alimentà la idea, entre els marxistes, que Proudhon era un reaccionari. Entre els anarquistes, però, tingué una valoració més positiva.

Com Saint-Simon i Fourier, considera que el problema social no era una qüestió política. No creu en la democràcia ni en el parlamentarisme.

Considera que la ciència social i l'economia són instruments «tecnòcrates» per a solucionar el problema social. És antidemocràtic i critica el sufragi universal.

Estima que l'acció política tendeix a corrompre la revolució de l'economia, l'única real. Aquesta idea alimentà el sindicalisme revolucionari francès (antipolític) i l'anarcosindicalisme espanyol.

Crítica l'estat radicalment, la centralització del poder, crítica la idea de voluntat general que ell entén despòtica. Defensa la lliure federació d'unitats polítiques (federalisme), que havia d'influir bastant en el pensament anarcosindicalista espanyol.

A diferència de Saint-Simon i Fourier, és igualitarista, solidari, mutualista (el cooperativisme permetria el canvi social sense lluita de classes ni revolucions) i humanista (justícia i canvi social són sinònims).

Quan l'expansió de la revolució industrial a França es multiplica (segona meitat del segle XIX), el pensament de Proudhon entra en decadència.

2. L'ANARQUISME STIRNER, BAKUNIN I KROPOTKIN

L'anarquisme és un pensament polític que tingué la seua màxima influència en el segle XIX, tot i que arriba als nostres dies. Significa defensar l'anarquia (absència de jerarquia i de govern). Com a pensament o ideologia veu del radicalisme liberal individualista i del moviment obrer revolucionari i anticapitalista.

La màxima anarquista «ni déu, ni amo» defineix l'oposició anarquista a l'estat, l'exèrcit, religions estructurades i capitalisme, així com a qualsevol estructura de poder.

Max Stirner (1806-1856)

Defensor de l'anarcoindividualisme. Afirmar radicalment l'autonomia de l'individu i tendeix a oposar-se o diferenciar-se de l'anarquisme social. La persona ha de ser el propietari únic d'ella mateixa i associar-se lliurement i de manera voluntària amb les altres persones.

L'anarquisme individualista tendeix a preferir la propietat privada dels mitjans de producció, i, ocasionalment, l'intercanvi de béns i serveis a través del mercat. Molts anarquistes individualistes no s'oposen al fet de la desigual distribució de la riquesa, que entenen natural.

Filòsof egoista. Considera l'estat, les institucions socials, el dret, religions, ideologies, la propietat com a elements que limitaven el poder individual.

Estima que la persona concreta (el jo únic) és el fonament de la realitat. La unitat és absoluta, el que ens uneix als altres és sempre relatiu

L'individu ha d'emancipar-se i ser totalment lliure i, només així, podrà fer associacions voluntàries i conjunturals amb altres persones, sense caure en col·lectivitats abstractes i impersonals (estat, nació, etc.).

Mikhaïl Bakunin (1814-1876)

Aristòcrata rus. Anarcocol·lectivista. Fundador de la I Internacional (AIT), enfrontat a Marx.

El seu anarquisme es fonamentava en l'exaltació de la llibertat, del socialisme, del federalisme i el rebuig a l'autoritat i a les religions.

Una societat lliure, sense autoritat, es basaria en el treball i s'organitzaria amb la federació voluntària de productors i consumidors que formarien confederacions més complexes. No hi hauria govern, lleis ni monopoli de la violència. La retribució de les persones estaria en funció del treball realitzat per a evitar els «aprofitats» i les classes ocioses.

Piotr Kropotkin (1842-1921)

Donà a l'anarquisme major grau de consistència ideològica. Trencà amb les posicions de Proudhon i Bakunin.

Defensa l'anarcocomunisme, una societat ideal, producte del desenvolupament del principi de l'ajuda mútua i basada en el principi de «a cada u segons les seues necessitats i de cada u segons les seues capacitats».

Com organitzar la producció i el consum en una societat lliure? Amb la col·lectivització dels mitjans de producció i els béns obtinguts, juntament amb una racionalització de l'economia. La comuna autosuficient és la unitat productiva i social bàsica: suprimeix les diferències camp-ciutat, crea una descentralització industrial i també suprimeix la divisió del treball, sense que s'hi busque el màxim benefici individual propi del capitalisme.

La societat s'ha de sustentar en l'ajuda mútua: crítica amb aquest principi el positivisme científic (burgès), amplia l'evolucionisme darwinià i critica la idea de lluita de classe marxista.

L'ètica només es pot basar en la llibertat, la solidaritat i la justícia per a superar els instints destructius que també formen part de la naturalesa humana.

La ciència ha de reforçar l'ètica i no els principis sobrenaturals.

3. MARX. EL SOCIALISME «CIENTÍFIC»

La història de la humanitat és la història de la lluita de classes (Marx). Sobre aquest principi que explica l'evolució de totes les societats al llarg de la història, el marxisme afirma que era un socialisme «científic» (basat en el materialisme històric) i que superava els socialismes anteriors: «utòpics» o «precientífics». El marxisme té els seus fonaments en l'obra de Marx (i Engels) i constitueix una de les respostes crítiques a la societat (i a l'estat) liberal sorgit de les revolucions burgeses i la revolució industrial. El marxisme o els marxismes es basen en la visió materialista de la història de Marx, però les posicions de Marx van canviar i no són les mateixes, lògicament, en totes les seues obres i en els diferents moments de la seua vida política i intel·lectual.

Crítica al capitalisme. La preocupació central de Marx va ser l'estudi i la crítica del capitalisme com a sistema caracteritzat per unes relacions de producció en què els treballadors només tenen la força del treball però no els mitjans de producció a causa de les desigualtats del mercat de treball. El capitalisme és per a Marx un sistema ineficient i irracional en l'aspecte socioeconòmic; i, a més,

un sistema discutible èticament i moralment perquè es basa en l'alienació i en l'explotació humanes.

L'estructura defineix la superestructura. La superestructura descansava, derivava i depenia sempre de l'estructura concreta. L'estructura era l'essencial i el que havia de ser canviat. Canviant l'estructura, es modificava radicalment o desapareixia la superestructura. Contràriament a Hegel (la consciència configura el ser social); Marx, de formació hegeliana, afirma que el ser social (la realitat social de les persones) conforma la seua consciència, encara que no d'una manera determinista i mecanicista.

Pensament polític. En Marx, no hi ha un pensament polític estructurat en sentit positiu. La seua reflexió acostuma a ser crítica amb la inautenticitat de la política i de les seues manifestacions, especialment l'estat, i ocasionalment és postpolítica. Però no existeix mai una reflexió sistemàtica, elaborada i positiva de la política.

Perquè la política és només un fenomen extern d'un altre més important i profund. La lluita política és una distorsió de la lluita real que constitueix el motor de tota la història de la humanitat: la lluita de classes.

L'estat liberal és un estat burgès i al servei de la burgesia. L'estat sorgeix i és expressió de les contradiccions socials. L'estat és instrument de dominació d'una classe sobre una altra, encara que es mostre a si mateix com a element conciliador d'interessos socials enfrontats i puga tenir una certa autonomia i ser escenari de lluites entre faccions de la classe dominant.

La revolució. Les posicions de Marx sobre la revolució i l'acció política van ser canviants. Abans de la Comuna de París (1871) defensa una conquesta del poder insurreccional, després tendeix a acceptar la participació política del moviment obrer en l'estat burgès com a forma d'enfortir la classe obrera. En la *Crítica al programa de Gotha* (1875) o el *Manifest comunista* (1848) sembla inclinar-se per un estat autoritari postrevolucionari (dictadura —provisional— del proletariat). En la seua reflexió sobre la Comuna, *La guerra civil a França* (1871), aposta per un model de consell dels treballadors de caràcter piramidal i per una democràcia obrera participativa (radicalment diferent de la democràcia burgesa representativa).

L'objectiu de Marx era la societat de persones lliures i autorealitzades: el comunisme. Una societat de l'abundància on cadascú aportava segons les seues capacitats i rebia segons les seues necessitats, els conflictes han desaparegut i, per tant, la política (entesa com a marc de gestió) desapareix i l'estat es dissol. El problema és què fer amb l'estat i la política durant la revolució socialista i el trànsit d'una societat capitalista a una altra socialista. Tenint en compte, a més, que el període de transició al comunisme (revolució socialista o socialisme) seria una època d'escassetat, de retribució d'acord amb el treball fet i de lluita de classes per a fer-les desaparèixer.

4. LES INTERNACIONALS OBRERES AIT, II INTERNACIONAL I III INTERNACIONAL

Des de mitjan segle XIX el moviment obrer organitzat promou confederacions de sindicats d'àmbits estatals, amb la voluntat de crear una internacional obrera universal.

El 1864 es crea l'AIT (I Internacional Obrera) amb la unió de sindicalistes, socialistes, marxistes, anarquistes i altres grups obreristes.

L'AIT entrà en crisi en 1870, pels enfrontaments entre Marx i Bakunin per les diferències respecte a l'acció política.

En 1871, molts internacionalistes protagonitzen la revolució socialista de la Comuna de París.

En 1872, Bakunin i els seus seguidors en són expulsats.

En 1876, es dissol la direcció i en 1881 l'organització deixa d'existir definitivament.

En 1889, partits laboristes i socialistes creen la II Internacional.

Davant el fracàs de l'AIT, en l'últim quart del segle XIX, el moviment obrer sindical va promoure la creació de partits polítics (socialistes, socialdemòcrates, laboristes) per a defensar els drets dels treballadors i millorar les seues condicions de vida.

El primer partit obrer d'orientació marxista es va crear a Alemanya (Gotha, 1875) amb el nom d'SPD. El programa del partit (criticat per Marx) propugna una reforma democràtica de l'estat, sufragi universal, reformes socials i polítiques, i la idea de la conquesta progressiva i pacífica del poder per a establir una societat socialista.

Des d'aquest moment i fins a 1914, la socialdemocràcia (II Internacional) té dos blocs en el seu si: el reformista (majoria) i el revolucionari (minoria).

Les posicions reformistes es veuran reforçades pel creixement del Partit Laborista britànic, pràcticament sense cap influència marxista, i pel testament polític d'Engels (1895), que considerava esgotada l'època insurreccional i afirmava que la victòria socialista es produiria de manera similar a la dels cristians a Roma. Amb tot, dins del grup majoritari favorable a un reformisme social que conduiria a una societat socialista a través de majories parlamentàries, hi hagué forts enfrontaments entre el marxisme ortodox (Kautsky) i el revisionisme del marxisme (Bernstein).

Les divisions davant la IGM provocaren el final de la II Internacional. Es refà en 1919 amb el nom d'Internacional Socialista.

Després de la revolució soviètica, el 1919, es crea la III Internacional: de partits comunistes.

L'inici de la IIGM (1939) comporta que l'URSS perda contacte amb molts partits comunistes. A més el pacte nazi-comunista de 1939 desconcertà molts partits comunistes.

La III Internacional deixa d'existir per pacte de l'URSS amb Gran Bretanya i els EUA de 1942.

Tema 25

El desafiament no democràtic a l'estat liberal

1 Lenin i la revolució bolxevic 2 Stalin i el totalitarisme comunista 3 Nazisme i feixisme 4 Els règims no democràtics

---

1. TOTALITARISME COMUNISTA. LENIN I LA REVOLUCIÓ BOLXEVIC

Amb Lenin i la revolució soviètica russa de 1917, s'escindeix el moviment obrer socialista i el mateix marxisme: entre socialdemòcrates i comunistes, entre marxistes clàssics o revisionistes i leninistes o marxistes-leninistes.

Lenin (com Trotski o Rosa Luxemburg) trenquen amb la idea del marxisme tradicional que la revolució tindria lloc en societats amb capitalisme madur i classe obrera àmplia.

Creuen, al contrari, que a Rússia es donaven condicions per a una revolució per mitjà d'aliances amb altres grups socials.

Lenin teoritza i aplica la necessitat d'organitzar un partit de professionals revolucionaris (avantguarda del proletariat).

Trotski i Luxemburg (també en part Lenin) creien en la revolució permanent d'abast finalment mundial per a consolidar la revolució russa i poder aconseguir la societat comunista.

Si en la socialdemocràcia de la II Internacional hi ha el convenciment que la mateixa evolució del capitalisme genera les condicions per al triomf democràtic de la classe obrera.

En els revolucionaris leninistes la idea és que el capitalisme tindrà un final catastròfic, amb guerres entre nacions i violència, quelcom que havia de ser aprofitat i accelerat per les minories decidides: la qüestió és quan, com i de quina manera es produirà l'esclat revolucionari.

Lenin (*L'estat i la revolució, 1917*) recupera les idees de Marx i Engels sobre l'estat com a instrument de violència i coerció en mans de la burgesia.

Afirma que una revolució socialista havia de ser necessàriament violenta per a poder posar fi a l'estat i les classes socials. I, al mateix temps, l'estat postrevolucionari havia de democratitzar-se (cal entendre aquest concepte en Lenin com a «servir a la majoria» i no com a «democràcia liberal representativa»).

En resum, s'havia d'establir una dictadura del proletariat (a càrrec de l'avantguarda del proletariat, el PC sota la direcció del seu líder), que consistia en una espècie de semiestat que prepara la seua extinció.

Després de la mort de Lenin i la conquesta del poder per Stalin, el marxisme soviètic es cosifica de manera dogmàtica i esdevé un sistema ideològic legitimador del nou estat soviètic, de la casta burocràtica, de les noves formes de desigualtat i del sistema de dominació totalitari estalinista que s'imposa a l'URSS.

2. TOTALITARISME COMUNISTA. STALIN I EL TOTALITARISME COMUNISTA

El model totalitari comunista naix després de la revolució soviètica de 1917, es basa en la concepció leninista de la dictadura del proletariat, i és sistematitzat per Stalin, el qual accentua els elements repressius i de dictadura personal. Amb matisos, va ser seguit en tots els països autodenominats socialistes o comunistes.

L'actor polític principal formal és una classe social: el proletariat, que té una funció revolucionària, i, per això, la dictadura del proletariat substitueix l'estat liberal (definit com a dictadura de la burgesia).

Desapareix la noció liberal de ciutadà (individu amb drets civils i polítics personals).

Teòricament, el proletariat té drets civils, polítics, socials i econòmics que l'estat proletari ha de proveir i garantir. Però els drets no deriven de la naturalesa humana i no pertanyen a la persona individualment considerada, sinó que deriven del procés revolucionari.

Per tant, l'estat els garantirà (o limitarà i eliminarà) en funció del progrés general de la revolució. El dret col·lectiu està condicionat també per la seua funció revolucionària i del progrés de la revolució.

La voluntat revolucionària del proletariat s'expressa a través del partit revolucionari (Partit Comunista), que és l'únic partit realment existent. Però la voluntat del partit acaba confonent-se amb la voluntat dels seus dirigents, i aquesta, generalment, amb la del seu líder suprem. Així, la teòrica dictadura del proletariat acaba convertint-se en dictadura del partit i la dictadura de partit en dictadura personal del seu líder.

L'organització de l'estat se supedita a la suposada transformació revolucionària. La divisió de poders s'elimina i el poder es concentra al voltant del partit-estat: l'estructura de l'estat i les del partit acaben confonent-se.

El partit tracta d'estructurar, controlar i mobilitzar la societat. Quan la capacitat de mobilització i control del partit siga insuficient o hi haja resistències a la voluntat revolucionària del partit, actuen els aparells repressius (policia, sistema judicial dependent del partit) que criminalitzen la discrepància política i la sotmeten a una repressió sistemàtica i sense garanties jurídiques.

Quan la legitimitat revolucionària s'esvaeïska pel pas del temps, el patriotisme actua com a principi de mobilització i socialització.

L'estat es converteix en l'actor econòmic exclusiu per a transformar la societat. És el propietari de tots els mitjans de producció (terra, subsòl, indústries, institucions financeres, empreses de serveis, etc.). Planifica i dirigeix tota la producció.

L'economia s'estatalitza, i desapareix (o es redueix a la mínima expressió) la iniciativa privada. El mercat és estrictament regulat i controlat pel poder polític.

L'estat controla la intervenció social. Assumeix les prestacions de béns i serveis a les persones: sanitat, cultura, educació, esport, oci. Els productes de consum (habitatge, alimentació, electrodomèstics, etc.) també són proveïts per l'estat.

L'estat-partit estableix un sistema de propaganda, control social, moral pública i privada, formes de família, comportament social, estructuració i socialització política rígida i conservadora.

Econòmicament i socialment, el sistema és ineficaç (sobretot, després de la IIGM i especialment després de la crisi de 1973 i l'inici de la III Revolució Industrial) i acaba afonant-se a Europa (URSS) i dona lloc a sistemes de «capitalisme» d'estat-partit sense drets socials i polítics (la Xina).

3. TOTALITARISME NAZIFEIXISTA

Ein Reich, ein Volk, ein Führer! Duce! Duce! Duce!

Feixisme. Nom d'un règim totalitari fundat per Mussolini a Itàlia (1922-1943/45). La paraula feixisme deriva de *fascio* (feix) i de *fasci di combattimento* (feix/grup de combat): ideològicament no té significat.

Els estats feixistes del període d'entreguerres van ser molt diferents i difícilment homologables. La seua existència va ser curta en el temps històric. Els estats feixistes per antonomàsia són l'estat feixista italià (1922-1943/45) i l'estat nacionalsocialista alemany (1933-1945).

Escassa elaboració teòrica: predomini de l'antiintel·lectualisme. Tendència a teoritzar sobre la marxa: acció-reflexió-acció. Tendència a ser antiracionalistes i distants (en origen) de la religió. Tendència a valorar la modernitat tecnològica.

El feixisme combina dues lògiques enfrontades: assumeix pràctiques i idees del conservadorisme reaccionari del segle XIX; però és una força nova, assumeix i només té sentit en la nova realitat de les societats de masses industrials, exacerba el nacionalisme i la idea de nació d'origen liberal, i té elements rupturistes (revolucionaris): pretén la construcció d'una persona nova (*home nou* en la terminologia feixista) i una societat diferent.

Ataca la idea de construir una societat sobre la base de la raó i no de la naturalesa de les coses: el poder i la desigualtat estan en la naturalesa de les coses.

L'autoritat és el principal fonament de l'orde polític. La fe (en un líder) és la més important font de coneixement.

Rebutja la primacia liberal dels drets individuals i s'afirma que aquests han de subordinar-se a l'estat: la voluntat dels individus ha de sotmetre's a la voluntat de l'estat.

L'interès general no deriva del debat entre els individus, sinó que és imposat per l'estat; és a dir, pel seu líder. El poder de l'estat i del cap és quelcom que s'ha d'exaltar.

L'economia ha d'estar controlada i definida per la intervenció de l'estat. Ataquen la idea d'igualtat, el reformisme social i la defensa de la democràcia i el sufragi universal.

L'harmonia social s'aconsegueix supeditant els interessos privats i individuals a les necessitats de l'estat, de la nació o de la pàtria.

Uniformitat enfront de qualsevol pluralisme i supressió oficial dels conflictes de classe i de qualsevol tipus. Però, en la pràctica, més que la supressió dels conflictes, el que propugnen els feixismes és la congelació i la supressió de les seues manifestacions socials i polítiques: les desigualtats són naturals.

Per a aconseguir-ho és essencial la disciplina dels individus i de les societats, la propaganda i l'educació de masses, la valoració indiscutible de la figura carismàtica del líder i la violència com a element central del control social.

La pràctica històrica és l'essencial del feixisme, més que la seua teoria. I aquesta es produeix al mateix temps que es creen i desenvolupen els partits i estats feixistes.

Itàlia. País vencedor en la IGM, però descontent amb el tracte rebut. Desocupació i crisi econòmica. Divisió de l'esquerra. Por al comunisme. Fagocitació de la burocràcia pel Partit Feixista.

Es discuteix si l'estat feixista italià va arribar a ser plenament totalitari o només autoritari.

Alemanya. País derrotat en la IGM: frustració pel Tractat de Versalles. Desocupació i crisi econòmica. Divisió de l'esquerra. Tradició autoritària. Por al comunisme.

Difícil imposició del Partit Nacional Socialista Alemany sobre la burocràcia i l'exèrcit, però no es discuteix que el règim nazi fóra un estat totalitari.

Altres feixismes

A França han sorgit històricament moltes de les idees del nucli ideològic feixista.

En el període d'entre guerres va haver-hi moviments feixistes dèbils en Regne Unit, Irlanda, Bèlgica, Noruega, Finlàndia. Moviments forts que van arribar al poder a Hongria (Creu Assaetada 1944-45), Romania (Guàrdia de Ferro 1940-41), Àustria, Eslovàquia (Partit Popular Eslovac 1939-1945), Croàcia (Ustaše).

Va haver-hi règims autoritaris influenciats pel feixisme que van sobreviure a la IIGM com l'Estat Nou de Portugal i Estat Espanyol d'Espanya.

Els neofeixismes i algunes dretes radicals populistes actuals tenen fortes influències feixistes.

Característiques del totalitarisme nazifeixista

Desapareix el ciutadà individual i la classe social com a subjectes polítics. La relació fonamental s'estableix entre el poder concentrat en un líder suprem i la comunitat nacional o racial-nacional.

L'existència política de l'individu depèn de la seua identificació amb el tot comunitari (nació), a què s'ha de sotmetre sense cap reserva totes les dimensions de la seua vida: família, economia, cultura, religió, etc. Qui no comparteix la identitat col·lectiva és considerat un element estrany que ha de ser apartat de la vida política o, en les fórmules nazis, ha de ser exterminat.

La presència activa en la política queda reservada als membres de la comunitat nacional. Els interessos de la comunitat nacional són interpretats pel líder (inspirat i visionari) que amb l'ajuda del partit únic controla l'estat: partit-estat.

Els drets individuals estan en funció de l'interès del tot estatal-nacional i de la voluntat del líder suprem. La justificació de la llei no és ni el debat racional ni la raó, sinó exclusivament la voluntat del líder.

La política (i el dret) està dominada per una concepció de lluita amic/enemic i, per tant, el dret ha de servir per a eliminar els opositors interiors i imposar-se als enemics exteriors.

La policia política i la judicatura, sotmesos al líder, així com la mobilització del partit-estat, són essencials com a instrument de repressió i control social.

Es nega la divisió de poders. El sistema concentra el poder en una sola persona i partit. El líder designa i destitueix tots els càrrecs de l'estat, dins de la minoria que s'agrupa en el partit únic. El principal mèrit per a ser triat és la lleialtat incondicional al líder.

L'estat intervé en l'economia amb la voluntat d'incrementar la riquesa del país i la concentració de capital en les empreses privades del país contra la competència exterior (nacionalisme econòmic): defensa polítiques econòmiques proteccionistes, promou la construcció d'infraestructures, augmenta la inversió en la indústria militar, impulsa projectes industrials que el capital privat no assumeix, fomenta la concentració monopolística del capital en poques empreses nacionals.

Socialment, se suprimeixen (i persegueixen) els sindicats obrers. Es nega l'existència de lluita de classes i es creen corporacions sindicals on estan integrats empresaris i treballadors o sindicats de treballadors vinculats al partit únic. Els interessos dels treballadors se supediten als de l'estat i, per tant, als dels empresaris «estatalitzats» (nacionalisme econòmic).

S'impulsen sistemes estatals d'assistència social (habitatge, seguretat social, ajudes familiars, regulació de les condicions laborals, etc.), que són considerats pel feixisme com la superació de l'estat liberal i del comunisme.

4. RÈGIMS NO DEMOCRÀTICS TOTALITARISMES VS. AUTORITARISMES

Totalitarisme

Són dictadures que han desenvolupat amb més intensitat: la concentració del poder en una sola persona o grup reduït, compacte i monolític que s'atribueix la interpretació exclusiva de la voluntat i els objectius d'un actor polític abstracte: la raça, la nació, el poble o la classe social. El culte al líder adopta formes quasireligioses. El domini i l'actuació política es justifica a través d'una pràctica global que tracta d'explicar tota la realitat i ordenar totes les manifestacions humanes: economia, família, cultura, religió, etc.

L'educació i l'adoctrinament sistemàtic i continuat a través de l'educació i els mitjans de comunicació. Exaltació de la joventut i la força. La voluntat de fer una persona nova i una nova societat.

Els elements doctrinals pràctics i no necessàriament coherents que es presenten com una forma de coneixement tancat i definitiu, que no admet discussió i en què la discrepància és considerada un delicta ideològic.

La mobilització permanent de la població en suport del règim, i vigilància contínua i pròxima de la població.

La utilització sistemàtica del terror per a eliminar qualsevol oposició, dissidència o «enemic», l'ús «racional» de mètodes assassins per a eliminar l'oposició (camps d'internament i d'extermini, execucions en massa, desplaçament geogràfic, marginació social i política, etc.). Amb tot, hi ha règims totalitaris menys sistemàtics en la repressió que alguns règims autoritaris.

En essència, el que distingeix un sistema com a totalitari és la pretensió de convertir la política estatal en el mecanisme per a controlar i ordenar tots els àmbits de relació humana i per a ocupar tot l'espai social.

Autoritarisme

Dictadures amb característiques molt semblants als sistemes totalitaris, però amb menor intensitat en el domini i una certa pluralitat interna en les elits.

Pot haver-hi sistemes polítics que en unes fases tinguen més característiques totalitàries i en altres més autoritàries.

La diferència essencial és la falta de voluntat de voler ordenar i controlar la totalitat de la vida social i individual de les persones. La concentració de poder acostuma a ser menor i correspon a una reduïda coalició d'actors (militars, empresaris, religiosos, buròcrates) que mantenen una certa competència per controlar el poder.

Ideològicament, es busca la legitimitat de la dictadura amb invocacions a grans conceptes (pàtria, orde, família, progrés, etc.), però no hi ha una ideològica estructurada de caràcter global i que vulga explicar i controlar tots els aspectes de la vida humana. No es vol fer una persona nova, ni una societat ideal.

El recurs a l'acció repressiva (policial, judicial i mediàtica) és més arbitrària i discontinua que en els sistemes totalitaris, i encara que puguen seguir dinàmiques d'extermini o terror sobre els opositors, generalment no hi ha una voluntat tan sistemàtica de destruir l'enemic com en els sistemes totalitaris. Amb tot, la casuística és molt diversa. Hi ha sistemes autoritaris (l'Argentina de Videla, l'Espanya de Franco...) que van recórrer amb major intensitat a l'eliminació física dels «enemics» que alguns règims totalitaris (Itàlia).

Tema 26

L'estat liberal, democràtic i social

1 El consens social-liberal entorn de l'estat del benestar: Keynes i Beveridge **2** L'època daurada i la tesi de la fi de les ideologies **3** Els crítics a l'estat del benestar: el neoliberalisme **4** La crisi de l'estat del benestar i les seues dinàmiques actuals.

---

0. PRÒLEG L'ESTAT LIBERAL, DEMOCRÀTIC I SOCIAL

Estat de benestar és el sistema social, econòmic i polític desenvolupat en l'àmbit de l'estat nació d'algunes democràcies liberals amb economies capitalistes avançades, sobre la idea que l'estat té l'obligació d'assumir responsabilitats referents al benestar econòmic i social de totes les persones. Se sol centrar en una sèrie d'eixos: seguretat social (vellesa, atur, dependències), sanitat, educació, habitatge i serveis de suport social.

L'estat de benestar en cada país (o sistema de països) és producte d'una sèrie de factors interrelacionats: força i característiques del moviment obrer, cultura política, característiques dels grups socials dominants, por als moviments revolucionaris, nivell de desenvolupament econòmic i cultural, etc. És una evolució de l'estat liberal i democràtic, producte d'un procés històric reformista complex i permanentment en qüestió.

No s'ha de confondre estat del benestar amb altres formes d'intervenció social i econòmica de l'estat: assistencialisme caritatiu, intervencionisme de l'estat feixista, planificació de la societat i l'economia dels règims comunistes o populismes clientelars.

1 EL CONSENS SOCIAL-LIBERAL ENTORN DE L'ESTAT DEL BENESTAR: KEYNES I BEVERIDGE

Canvis en les ideologies dominants a Europa

El conservadorisme social: des de finals del segle XIX, el pensament humanitari social cristià critica els excessos del capitalisme i proposa reformes econòmiques i socials. Després de la II Guerra Mundial, la major part de les forces polítiques conservadores de l'Europa democràtica assumeixen la necessitat de la intervenció de l'estat en l'economia i de polítiques socials actives. A més del pensament humanitari i ètic, en els sectors conservadors de la societat influeix la por als conflictes socials, a l'experiència dels feixismes d'entreguerres i el temor a l'expansió del comunisme.

El nou liberalisme anglès

A Anglaterra, en la primera meitat del segle XX, hi ha una adaptació dels principis liberals a la nova realitat de les societats industrials i les democràcies de masses. A diferència del liberalisme continental, que desconfia dels ideals liberals en un món dominat per les masses, el britànic es planteja renovar el liberalisme.

Defensa la necessitat de formes d'intervencionisme estatal, mantenint les premisses i institucions liberals. La realitat s'havia mostrat més complexa i canviant del que havien pensat els primers liberals. El mercat era un bon mecanisme de producció de recursos, però havia mostrat les seues limitacions com a mecanisme de producció de tots els béns i per a totes les persones, i també com a mecanisme de promoció meritocràtica de les persones més capaces i, per tant, no garantia suficientment la societat liberal, on totes les persones foren mínimament lliures i iguals per a desenvolupar el seu projecte de vida.

La socialdemocràcia europea és la gran promotora de l'estat del benestar. Té el suport de la classe obrera i els sindicats i, segons països, de sectors de les classes mitjanes. Socialment, segueix la lògica reformista que defensava des de finals del segle XIX.

Econòmicament, fins a la IIGM defensa la nacionalització, planificació i control de sectors vitals de l'economia dels estats-nació. Després de la IIGM, assumeix els pressupostos teòrics de Keynes (economia de mercat amb intervenció de l'estat i política social).

Els dos liberalismes econòmics en conflicte

El liberalisme econòmic austríac (Von Mises, Hayek). Defensen el lliure mercat com a element central de la política econòmica. Estan en contra de les propostes d'intervenció en l'economia del keynesianisme, de l'economia planificada del socialisme democràtic i de l'estatalització de l'economia del comunisme i dels feixismes. La planificació desenvolupa una burocràcia coercitiva, no és practicable en termes de racionalitat econòmica i impedeix la innovació productiva. Té una importància considerable després de la crisi de l'estat del benestar en els anys 70 del segle XX i en la fonamentació de les concepcions neoliberals.

El liberalisme econòmic anglès (Keynes). Qüestiona el model de *laissez faire* (autoregulació del mercat) del liberalisme clàssic. Proposa una política econòmica amb intervenció de l'estat en l'economia en sectors productius estratègics per a evitar crisis com la de 1929. Creu que la redistribució social de la riquesa serveix d'estímul de la demanda i evita les crisis econòmiques. Proposa una política fiscal basada en impostos progressius. Defensa les inversions públiques,

sense preocupar-se, necessàriament, per l'equilibri pressupostari (principi de l'ortodòxia econòmica liberal clàssica).

Keynes demostra que la teoria marxista de les crisis capitalistes no era certa: les crisis no es produeixen per sobreproducció, sinó per falta de diners en circulació. Per tant, els governs han d'afavorir la circulació monetària per a augmentar la riquesa.

Les tesis de Keynes són aplicades per primera vegada pel *New Deal* de Roosevelt als Estats Units (final de la dècada de 1930).

A Europa, paradoxalment, les idees de Beveridge i Keynes no són aplicades per partits liberals, sinó pel Partit Laborista britànic i pels partits socialdemòcrates després de la IIGM.

Factors que van contribuir al desenvolupament de l'estat del benestar a més dels canvis ideològics.

Econòmicament: expansió estable durant dècades (1945-1973) del capitalisme industrial i de producció a gran escala, la qual cosa facilita la plena ocupació, amplia els mercats i els consumidors per a un nombre creixent de productes. Naixement de la societat opulenta i consumista.

Políticament: capacitat de pressió dels sindicats i partits socialistes (i comunistes) occidentals amb un suport majoritari entre els treballadors i part de les classes mitjanes.

Internacionalment: Subordinació econòmica dels països dependents del segon i tercer món. Divisió del món en blocs polítics enfrontats (Guerra Freda).

Pacte social. Aquests quatre factors (pensament, economia, política i dimensió internacional) feren possible el pacte social entre capital i treball. El capital renunciava a extreure la capacitat d'explotació i acceptava la intervenció estatal. Les organitzacions obreres renunciaven a la revolució i es decantaven per la negociació permanent. El foment estatal de la demanda evitava les crisis cícliques del capital i de la inestabilitat social i política. Els treballadors asseguraven la plena ocupació, una participació creixent en els beneficis econòmics i prestacions socials.

Pacte polític. Consens implícit sobre les bases polítiques, socials i econòmiques del nou estat liberal-democràtic d'orientació social (estat democràtic, social i de dret) entre les forces polítiques socialdemòcrates, liberals i conservadores.

L'estat del benestar tracta de garantir la supervivència del capitalisme enfortint la demanda i la pau social, i intenta reforçar les democràcies liberal-democràtiques ampliant el sistema de drets de ciutadania, mitjançant uns drets socials desvinculats de l'ocupació i el treball concret, establint mecanismes de redistribució de la renda i garantint una mínima igualtat d'oportunitats.

Des de l'òptica liberal-burguesa la seguretat individual es corresponia amb la protecció de la vida i la propietat (ciutadania basada en la llibertat negativa i la no-intervenció de l'estat). La seguretat socioeconòmica de l'estat del benestar està relacionada amb les accions positives de les institucions públiques en forma de política socials i redistributives (intervencionisme estatal).

Aquest canvi obliga a variar el concepte de ciutadà: als drets humans i civils; s'afegeixen els drets democràtics i socials. Es passa d'una ciutadania basada en la llibertat negativa a una definida també per la llibertat positiva.

2. ESTAT DEL BENESTAR. L'ÈPOCA DAURADA I LA TESI DE LA FI DE LES IDEOLOGIES

El *New Deal* (nou contracte) de F. D. Roosevelt. Els orígens de l'estat del benestar modern es configuren, en primer lloc, amb el *New Deal* de Roosevelt (anys 30 del segle XX). Per a fer front a la crisi econòmica dels Estats Units (Gran Depressió), a la pèrdua de poder adquisitiu de la població, l'atur, i el descens de la producció industrial i agrària, Roosevelt aplica les teories econòmiques de Keynes i polítiques socials actives. Intervenció en l'economia: impuls de programes d'inversions i infraestructures públiques, generant dèficit públic. Intervenció en el sistema financer per a salvar bancs en dificultats, garantir préstecs i inversions privades, i per a recuperar el valor real del dòlar (devaluació).

Polítiques per a recuperar el valor adquisitiu dels productes agrícoles i reactivar la producció industrial, augmentant salaris i reduint la jornada laboral. Mesures actives de lluita contra l'atur. Polítiques socials. Planes extensius de protecció social: ajudes contra la desocupació, ajudes contra la pobresa... Regulació laboral: protecció dels sindicats, salari mínim, límit d'hores setmanals, impostos progressius. Llei de la Seguretat Social de 1935 que estableix les bases d'un sistema públic de pensions, d'ajuda en moments de desocupació, i d'atenció als menors i a les persones discapacitades. Però no crea un sistema nacional de salut pública i universal (l'últim intent en l'aire: Obamacare).

Els informes Beveridge

El naixement de l'estat del benestar del Regne Unit. L'economista (després parlamentari del Partit Liberal) William Beveridge remet un informe al Govern britànic en 1942 (*Report to the Parliament on Social Insurance and Allied Services*) proposant la creació d'una Seguretat Social que protegís a totes les persones des del naixement fins a la mort i en tots els moments de la vida: maternitat, malalties, mort, atur, accidents de treball, jubilació... El sistema havia de ser universal (absolutament generalitzat) i uniforme (igual per a totes les persones independentment del naixement i centralitat).

El segon informe Beveridge de 1944 (*Full Employment in a Free Society*) defineix la desocupació com el pitjor mal social i la causa d'altres problemes socials (malalties, subalimentació), i proposa polítiques socials actives contra l'atur (obres públiques, intervenció de l'estat en l'economia, ajudes a la reactivació productiva industrial, etc.). Les polítiques proposades en tots dos informes són assumides pel govern laborista a partir de 1945. Gran Bretanya, governada pel Partit Laborista, crea en 1945 el primer sistema universal d'ajudes familiars, ajudes per atur, per jubilació, per malaltia; regula les vacances i la setmana laboral, i en 1946, crea el Servei Nacional de Salut (National Health Service) que és un model d'eficàcia i provisió de serveis sanitaris fins a l'arribada de la revolució conservadora de Thatcher en la dècada de 1980.

En 1945, s'inicia una fase de creixement econòmic, plena ocupació i expansió de la despesa social i de les polítiques de l'estat del benestar en l'Europa occidental democràtica: l'època daurada.

S'assenta, definitivament, un consens ampli entorn de la idea que l'estat havia d'intervenir per a aconseguir el creixement econòmic en un sistema capitalista i per a la producció pública del benestar necessari que garantira la pau social i assegurara una demanda sostinguda. Acord entre la tradició liberal d'igualtat civil, llibertat i respecte al mercat, i la tradició socialdemòcrata de persecució de la igualtat social. I es va veure reforçat pel creixement econòmic i la desaparició dels enfrontaments socials extremats.

Políticament, aquesta nova realitat va reforçar els pensadors reformistes, en contra de les concepcions liberals clàssiques i del marxisme clàssic, cada vegada més encotillat i vinculat a la legitimitat dels sistemes autodenominats comunistes. Els socialistes i l'esquerra, en general, accepten que un estat excessiu pot limitar la llibertat; els conservadors, la necessitat de polítiques d'igualtat i de reforma social; i els liberals, el paper creixent de l'estat. En els anys 60 del segle XX, apareixen reflexions sobre la fi de les ideologies.

La idea és que, si més no en els països amb estat del benestar, la radicalitat dels conflictes polítics havia desaparegut i que les grans ideologies enfrontades i contradictòries estaven condemnades a desaparèixer.

Sobre els models d'estat del benestar (fins abans de la crisi del 2007)

Si considerem que l'estat del benestar ha de pretendre reduir la pobresa i les desigualtats extremes, incloure la població en el mercat de treball, garantir recompenses per la participació en la riquesa del país amb el treball.

Nivell de despesa. Alt: nòrdic. Mitjà-alt: continental. Mitjà-baix: anglosaxó. Baix: mediterrani

Equitat i eficiència en els models d'estat del benestar

		EFICIENCIA (en función del nivel de población trabajando)	
		ALTA	BAJA
EQUIDAD (en función del riesgo de pobreza)	ALTA	Nórdico o socialdemócrata	Continental, corporativo o conservador
	BAJA	Anglosajón o liberal	Mediterráneo, familiar o tradicional

Els models continental i nòrdic són més equitatius en la reducció del risc de pobresa que l'anglosaxó i el mediterrani. Els models anglosaxó i nòrdic són més eficients pel que fa a les elevades taxes d'ocupació. Model continental: taxes d'ocupació mitjanes. Model mediterrani: taxes d'ocupació baixes i equitat baixa. Els nòrdics: protecció alta al treballador, tenen prestacions de desocupació generalitzades i el nivell d'atur és baix i el d'ocupació pública alt. El mediterrani: té protecció formal mitjana del treball, però atur estructural més alt, nombre d'empleats públics més baix i les prestacions per desocupació s'extingeixen amb el temps, sense polítiques actives

d'ocupació prou eficaces. Continentals: a mig fer. Ocupació pública mitjana. Anglosaxons: escassa seguretat i prestacions generalitzades, atur baix. Ocupació pública mitjana-baixa.

	Nórdico	Continental	Anglosajón	Mediterráneo	Liberal
Grado de descentralización	Fuerte	Medio	Débil	Débil	Débil
Punto de referencia Ideológico	Universalismo	Jerarquía social	Jerarquía social	Modernización tardía	Asistencialista. Responsabilidad individual
Cantidad de gasto	Altos	Medios	Medios	Bajos	Bajo
Protección al trabajador	sí	Menores	Menores	Medio	Bajos
Protección al desempleado	sí	Menores	sí	Alto	Bajos
Acceso	Universal	Selectivo	Selectivo	Condicionado	Escaso
Poder de los sindicatos	Influencia	Poder de decisión	Menor poder de decisión	Importante presencia	Nulo
Países representativos	Países nórdicos, Holanda	Alemania, Francia, Bélgica, Austria	Irlanda y Gran Bretaña	España, Italia, Grecia o Portugal	Estados Unidos, Canadá, Australia

3. ELS CRÍTICS DE L'ESTAT DEL BENESTAR: EL NEOLIBERALISME

1973. Final del cicle de prosperitat econòmica iniciat després de la IIGM. El creixement de la despesa pública augmentava considerablement.

La competència electoral havia generat una extensió de drets socials (afirmar drets té pocs costos polítics) sense incrementar els impostos (apujar impostos té costos polítics alts).

Problema de la despesa pública: els costos de la demanda d'avui obeeixen a decisions del passat (baixa responsabilitat): reduir la despesa pública és impopular i té costos electorals potencials (baixos incentius per a canviar).

El sorgiment de demandes postmaterialistes a la fi dels 60 i la crisi econòmica de 1973 (atur massiu i inflació) va afeblir les teories keynesianes i va donar ales a les crítiques neomarxistes i, sobretot, neoliberals. Les polítiques de demanda que eren la base keynesiana per a fer front al creixement de l'atur i la inflació es mostren ineficaces, mentre en atur multiplica el dèficit públic i fa augmentar encara més la inflació.

Crítiques neoliberals

Idea central: que retrocedisca l'estat.

S'insisteix en dos fenòmens: Crisi de governabilitat. Originada per la intervenció de l'estat. Les institucions no poden assimilar una demanda política il·limitada. Crítiques a l'excés de democràcia. Sobrecàrrega de l'estat. Des de concepcions pluralistes i analitzant les relacions de poder en clau de fragmentació consideren que els diversos grups (plurals en els seus interessos i demandes) tenen cada vegada més unes expectatives més elevades (i contràries).

La competència política alimenta promeses, sovint contradictòries. Els governs no tenen prou autoritat (por de perdre vots), desconfiança de l'estat i no prenen les decisions adequades: cercle viciós.

Nova Dreta (des dels anys 80 del segle XX)

L'estat del benestar i la democràcia social són incompatibles amb l'ètica de la responsabilitat personal i la llibertat política i econòmica. L'estat del benestar és antieconòmic. Desplaça del mercat els incentius per a invertir i treballar. Improductiu. Provoca el creixement de les burocràcies públiques i afebleix recursos humans i econòmics en l'àmbit privat. Ineficaç i ineficient. Nega la llibertat en la provisió de serveis públics. L'elevació i progressivitat dels impostos és confiscatòria.

Propostes: estat mínim, privatització de serveis, reducció de burocràcies, contenció dels sindicats.

Les dinàmiques obertes el 2007 i les seues conseqüències són desconegudes: no sabem on anem, només sabem que serà molt diferent.

Els problemes de legitimació de l'estat del benestar comporten tenir en compte dues premisses.

Primera: quan el mercat no pot realitzar les seues funcions, la legitimitat del poder es ressent. En tals situacions el poder polític ha d'assegurar els mecanismes de legitimació mitjançant polítiques d'integració social.

Segona: l'expansió de la intervenció de l'estat provoca un augment de la necessitat de legitimació. Es polititzen noves àrees de la vida social (més demandes) i, si l'estat no respon, crisi de legitimació. Com trobar nous fonaments que eviten les crisis de legitimitat?

4. LA CRISI DELS ESTATS DEL BENESTAR I LES SEUES DINÀMIQUES ACTUALS

Des de l'anàlisi sistèmica, s'ha afirmat que la legitimació de l'estat del benestar depèn de la satisfacció de demandes concretes. En conseqüència, cal estructural un nou model d'autoritat (en funció de la capacitat per a fer més funcionals les administracions i promoure polítiques públiques més «personalitzades»).

Des d'una concepció de la legitimació de base racional es manté que, si l'estat no pot utilitzar satisfactòriament els impostos per a prevenir crisis, el resultat serà l'aparició de dèficit de legitimació. El punt d'equilibri entre legitimitat i eficiència es dona quan la legitimitat es reforça amb els resultats de les polítiques públiques i es realitzen polítiques eficients.

El problema central, per tant, és d'eficiència (gastar el menys possible, aconseguint el mateix) i eficàcia (fer front a demandes canviants i creixents). L'estat del benestar no pot oferir el que ha promès o el que la gent n'espera. Possiblement perquè els ciutadans esperen massa de l'estat tenint en compte els impostos que paguen.

Davant aquesta realitat s'han multiplicat els conflictes i les alternatives que qüestionen el pacte social i polític en el qual es va assentar l'estat del benestar durant la seua època clàssica. Els conflictes, des dels 70, donen lloc a fenòmens diversos: revolta fiscal (crítiques per nivells d'imposició, descontent per contribuir des de nivells de riquesa molt baixos, lògiques per a evitar pagar impostos dels més rics que promouen la filantropia, evasió fiscal, economia submergida), queixes per uns serveis públics burocratitzats i considerats ineficients. I també atacs directes a l'estat del benestar, al paper de l'estat i de l'administració, i al sentit dels serveis públics.

Amb tot, la majoria ciutadana dóna suport als serveis i les prestacions públiques de l'estat del benestar i el seu increment, però, paradoxalment, han perdut confiança en l'estat i consideren excessiu l'esforç que realitzen per a finançar-lo.

Futur incert (canvis en les societats occidentals). Canvis demogràfics: polítiques sobre la sanitat i les pensions.

Canvis socials: societat postmoderna, pèrdua de valor de la classe obrera manual tradicional i de la classe mitjana tradicional: dualisme sectors qualificats (demandes de polítiques de qualitat i personalitzades) i no qualificats (necessitat de polítiques que no els aboquen a la marginalitat). Repte: universalitat i polítiques personalitzades.

Canvis en el cicle vital: augmenten els anys de vida, el cicle vital passiu i disminueix l'actiu. Ruptura cap al 2030.

Nous *cleavages* o fractures: l'eix polític tradicional dels dos últims segles (dreta-esquerra) perd força: fragmentació de la societat, *insiders vs. outsiders*, qualificats vs. no qualificats.

Debats i línies de futur

Superar les crítiques a l'estat de benestar com a font i factor de feblesa econòmica i canviar la visió. La despesa social és una inversió en prosperitat social i econòmica futura.

Passar de la inversió social com a generadora d'ordre social a generadora de riquesa. Parlar en clau de reptes i canvis, més que de crisis i despeses.

L'estat del benestar ha de trobar la forma d'acoblar-se a la societat postindustrial, en què els reptes són globals, hi ha noves formes d'exclusió i els canvis sociodemogràfics exigeixen reformes per a mantenir els sistemes de protecció basats en les assegurances socials. La relació tradicional entre política social i política econòmica està qüestionada. La privatització és una opció invàlida, ja que no garanteix l'accés universal ni la igualtat d'oportunitats.

Pensar el cicle vital, la nova realitat familiar i la pluralitat social i multicultural.

Polítiques de família i canvi del paper de la dona. Polítiques cap als fills i la igualtat d'oportunitats en l'accés a l'àmbit laboral i social adult. Polítiques enfront de l'envelliment i d'equitat.

Tema 27

El pensament alternatiu

1 La teoria crítica 2 Maig del 68 i la contracultura 3 Pacifisme, ecologisme i feminisme
4 Les polítiques d'identitat 5 La nova esquerra vs. la nova dreta.

---

1. LA TEORIA CRÍTICA. Marxisme heterodox al marge del moviment obrer

La teoria crítica fa referència al pensament desenvolupat per l'Escola de Frankfurt, un moviment intel·lectual que va tenir la seua base en l'Institut de Recerca Social de la Universitat de Frankfurt (Alemanya). L'escola es va crear en el període d'entreguerres. Amb l'arribada del nazisme al poder, l'Escola es refugia als EUA.

Els creadors d'aquesta escola eren marxistes contraris a la militància partidista en partits obrers (comunistes o socialdemòcrates).

Els pensadors d'aquesta escola van començar a reflexionar sobre el fet que la revolució socialista no haguera tingut lloc en un país industrial avançat (Anglaterra o Alemanya) com preveia el marxisme i s'haguera produït amb èxit en un país agrari i poc desenvolupat.

Això els va dur a criticar i revisar el marxisme decimonònic i a desenvolupar noves teories, sovint qualificades de neomarxistes i, fins i tot, de postmarxistes.

La teoria crítica parteix de la consideració que el marxisme existent es limitava a reproduir tòpics, esquemes i frases fetes dels pensadors marxistes, i especialment de Marx i Engels, de manera acrítica, com si foren «mantres», lletanies o invocacions màgiques o religioses.

I entenien que el context econòmic, polític i social dels anys 20 del segle XX era molt diferent del plantejat per Marx en les seues anàlisis centrals (Anglaterra, a mitjan segle XIX) i per això calia reinterpretar la teoria original marxista.

I, a més, recordaven que «Marx no s'anomenava marxista» i que Marx defensava una relació dialèctica entre «teoria» i «pràctica», i per això la teoria crítica subratlla que el coneixement es constitueix en contacte amb la realitat i analitzant-la no mitjançant la reproducció de conceptes.

En aquest sentit, la teoria crítica defensa radicalment que no hi ha una separació entre el subjecte i la realitat, entre qui investiga i actua i els aspectes que són estudiats o el món en què es duu a terme l'actuació.

D'acord amb això, tota mena de coneixement depèn sempre de les pràctiques de l'època i de l'experiència de qui té el coneixement.

No hi ha anàlisi absolutament «objectiva». No existeix, d'aquesta manera, una teoria pura i al marge de les èpoques i les persones, que pugui sostenir-se al llarg de la història sense canvis. Tot és producte de la història i tot està sotmès als canvis de la història. En conseqüència, el coneixement sistematitzat i la ciència es desenvolupen d'acord als canvis de la vida social.

La praxi (la pràctica, les accions humanes, en el pensament marxista) està relacionada de manera permanent amb el coneixement científic que existeix en un moment històric determinat i la seua transmissió social. Partint d'aquestes consideracions, la teoria crítica presta especial atenció al context de la societat per a entendre la realitat i s'oposa a les teories tancades de caràcter quasi religiós.

S'obri al pensament sociològic, a la psicologia, i tracta de vincular marxisme (el problema és social, objectiu i conscient) i pensament psicològic (el problema és individual, subjectiu i inconscient).

Entre els principals pensadors de l'Escola de Frankfurt destaquen Walter Benjamin, Theodor Adorno, **Herbert Marcuse**, Max Horkheimer, **Erich Fromm** i Jürgen Habermas.

La particularitat d'aquesta escola de pensament és que, tot i tenir una forta base marxista, és un moviment intel·lectual, força universitari i sense una voluntat específica de vincular-se al moviment obrer militant, contràriament al que havia estat la tradició marxista fins llavors.

Amb l'eclosió de Maig del 68 i l'aparició de neomarxismes juvenils i universitaris, la major part d'aquests autors són rellegits i reivindicats com a inspiradors dels nous moviments polítics d'aquella època, especialment Benjamin, Adorno, Marcuse i Fromm.

La seua influència es concreta a Occident en la reivindicació de marxismes més heterodoxos, intel·lectuals, en la crítica al moviment obrer i els partits obrers tradicionals; en la valoració de l'alliberament personal i en l'afirmació de nous subjectes col·lectius.

2. MAIG DEL 68. La rebel·lió inconformista

Algunes dades

1953: Marcuse, de l'Escola de Frankfurt exiliat als EUA, publica *Eros i civilització*.

1955: Píndola anticonceptiva.

1959: Revolució cubana.

1962: inici del Concili Vaticà II.
1962: Inicien la seua carrera The Beatles.
1963: Assassinat J. F. Kennedy i inici de la guerra del Vietnam.
1964: L'escriptor i filòsof J. P. Sartre, vinculat a Simone de Beauvoir, rebutja el premi Nobel.
1965-1973: Intervenció dels EUA a Vietnam.

1968: Assassinat de Martin L. King el 4 d'abril.
1968 França: des de gener protestes contra la política universitària.
22 de març: tancament provisional d'estudiants a Nanterre, naix el M22M.
22 d'abril: protestes d'estudiants contra les detencions d'estudiants pro-nord-vietnamites.
28 d'abril: tancament de la Universitat de la Sorbona i decisió dels estudiants de boicotejar els exàmens.
2 de maig: estudiants d'extrema dreta assalten la universitat.
3 de maig: estudiants i professors exigeixen l'alliberament dels detinguts i l'eixida de la policia de la universitat.
6 de maig: els 8 detinguts van al jutjat, nit de barricades al Barri Llatí, dura repressió policial, el 60% de la població francesa a favor dels estudiants.
10 de maig: nit de barricades a París, centenars de ferits.
11 de maig: els carros blindats es despleguen per París.
13 de maig: vaga general a tot França.
14 de maig: moltes de les principals fàbriques franceses decideixen una vaga permanent, manifestacions massives i confraternització obrera i estudiantil. Sensació de buit de poder en les institucions.
25 de maig: el govern proposa iniciar negociacions.
27 de maig: acords pels quals els treballadors guanyarien un 12% més.
28 de maig: rebuig dels acords pels treballadors. Temor a un colp d'estat.
29 de maig: manifestació massiva per un canvi social i democràtic.
30 de maig: manifestació massiva gaullista en defensa de la República. De Gaulle dissol el parlament i convoca eleccions.
7 de juny: continuen els disturbis, tot i que en les empreses els treballadors comencen a tornar al treball, després d'acords de millora.
10 de juny: mor un estudiant, la tensió augmenta.
12 de juny: prohibició dels grups d'extrema esquerra i de les manifestacions durant 18 mesos.
Al llarg de juny: els treballadors tornen al treball per acords i per l'acció de la policia.
23 i 30 de juny: eleccions al parlament. Victòria gaullista, 293 diputats, PC 34 diputats, i els socialistes queden reduïts a 61 diputats. L'esquerra perd més de la meitat dels diputats que tenia.
El moviment estudiantil desapareix ràpidament quan arriba l'estiu.
7 de juny: primer assassinat d'ETA.
20 d'agost: les tropes soviètiques ocupen Txecoslovàquia i posen fi a la Primavera de Praga i el Socialisme de Rostre Humà.

La guerra de frases

El patró et necessita; tu a ell, no.
Treballador: tens 25 anys però el teu sindicat és de l'altre segle.
Sóc marxista de la tendència de Groucho.
Sigueu realistes, demaneu l'impossible.
Sota les llambordes, la platja.

La barricada tanca el carrer, però obri la via.
Oblideu tot el que heu après. Comenceu a somniar.
Prohibit prohibir.

El maig francès de 1968 és, sobretot, un trencament contra la societat de la postguerra, socialment molt jeràrquica, enquadrada i bastant rígida. És una rebel·lió que fa evident, de sobte, el canvi en la cultura política de la gent més jove i l'avanç dels valors postmaterialistes.

Els símptomes eren múltiples durant tota la dècada dels 60. Tot i que els canvis més intensos inicialment no eren a Europa, sinó als EUA. Amb Kennedy a la presidència, la societat americana inicia una intensa lluita política i social pels drets civils, per l'expansió de les polítiques públiques d'igualtat i pels drets polítics de les «minories» i dels sectors tradicionalment marginats.

Els ciutadans negres protagonitzen la multitudinària marxa sobre Washington; les dones reclamen drets impulsant el moviment feminista; els joves protesten per la intervenció bèl·lica a Vietnam, els gais comencen a organitzar-se i s'obri camí el moviment pacifista i apareixen moviments radicalitzats de defensa dels negres com les Panteres Negres.

La Universitat de Berkeley (Califòrnia), on havien arribat pensadors europeus de l'Escola de Frankfurt, es converteix en un centre d'exigència d'un canvi en les relacions socials i vitals en tots els àmbits vitals, també en el sexual i en les formes de vida: és també el moment d'aparició i creixement del moviment hippy i dels moviments d'alliberament personal vinculats a moviments musicals, consum de noves drogues, etc.

A Europa, el maig francès té fortes conseqüències socials i culturals, però també polítiques i intel·lectuals. Fa emergir els valors postmaterials i posa en marxa un canvi cultural, que no s'ha aturat i que comporta un qüestionament i alleujament de les estructures jeràrquiques, un canvi en la manera d'entendre la sexualitat, en la posició i valoració social de les dones, en les relacions de família, en les formes d'ensenyar, en l'emergència de valors ecologistes...

Políticament, desenvolupà un marxisme molt radicalitzat i aliè al moviment obrer, un qüestionament dels partits obrers anteriors a la IIGM i especialment als PC, que inicien llavors les seues crisis terminals a Occident, una reivindicació d'actituds rebels (no revolucionàries), iconoclastes i impactants, reactivació d'un cert anarquisme antipolític i antiautoritari, i l'emergència de moviments d'alliberament grupal, ètnic o sexual, i de reivindicacions cada vegada més fragmentades i vinculades a nous subjectes polítics de transformació (dones, joves, pobles oprimits, natura, etc.).

En aquest sentit, la **contracultura** dels anys 70 del segle passat fou un moviment cultural de desqualificació de les convencions socials i l'autoritarisme, i de l'exaltació de la irreverència, la rebel·lió contra totes les formes d'autoritat (també científica), la valoració (sovint acrítica) de tot allò que fóra «nou», «rebel» i «trencador» en l'art, la cultura, la forma de vestir, la forma de viure, la reivindicació de visions mitificades de les filosofies orientals, de l'antipsiquiatria, la visió de la societat com a «sistema» opressor de la individualitat natural, la valoració de les formes de vida «alternatives», de les medicines «alternatives», el qüestionament de la medicina «oficial» i de tots els sabers «convencionals», etc.

Amb el temps, bona part de la rebel·lió contracultural quedà reduïda a noves formes de màrqueting i irreverència convencional i comercial.

3 PACIFISME, ECOLOGISME I FEMINISME. Els nous «ismes»

Pacifisme

El pacifisme contemporani occidental té orígens diversos. D'una banda, la defensa de la lluita pacífica com a forma d'acció política transformadora (Gandhi i M. L. King); d'una altra, la lluita contra tota mena de violència i contra la guerra i el militarisme; en tercer lloc, la lluita contra la guerra del Vietnam; i, finalment, l'antiamericanisme dominant en bona part de l'esquerra radical europea i en part de la dreta.

Els dos components primers tenen una lògica en essència pacifista. Els dos segons són més conjunturals i no necessàriament pacifistes.

El pacifisme contemporani defensa l'extensió de la democràcia i els drets civils i socials, assumint el principi que les democràcies no fan guerres entre elles, i exalten la discussió, el respecte entre les parts, la tolerància i el debat com a forma d'arribar a acords i de convivència pacífica, i propugna la resistència pacífica com a forma d'actuació política.

En Occident, els tres moments més importants del moviment pacifista foren la resistència i la lluita contra la guerra de Vietnam a començaments dels 70, la lluita contra el desplegament nuclear a Europa en els 80 i l'oposició a la II guerra del Golf a començaments de la dècada del 2000.

En general, més que moviments pacifistes foren moviments contraris a les polítiques bel·licistes dels respectius governs americans de Reagan i de Bush fill, especialment els dos últims.

Ecologisme

Des del moviment romàntic del segle XIX hi ha tendències de pensament que s'oposen a l'industrialisme i reivindiquen l'harmonia del món agrari i natural, o en sectors del moviment obrer (sobretot anarquista) de començaments del segle XX, hi ha «naturistes» que defensen una vida «natural» i no agressiva amb la natura.

El nou moviment ecologista que naix en els anys 70 del segle XX qüestiona el capitalisme i el productivisme marxista des de posicions noves, holístiques, que no pretenen el retorn a una Arcàdia feliç, sinó que volen, en termes generals, reordenar i reestructurar la forma de vida, si més no a Occident, i fer sostenible la vida al planeta, subratllant que els humans desequilbrem el sistema natural integral (holístic) de la Terra.

Els moviments ecologistes influeixen sobre la societat i la política com més avançats siguen els països i com més postindustrial siga la seua economia i més desenvolupat el seu estat de benestar i el nivell de cohesió i igualtat social.

Amb tot, la petjada ecològica dels països més avançats (sobretot dels EUA) continua sent enorme. En les perifèries dels països amb més renda per càpita, els avanços ecologistes són menors. En els països emergents pràcticament inexistent. I, en els països més pobres, els impactes negatius són creixents, agreujats per la conversió de totes les societats del món en societats predominantment i creixentment urbanes.

Feminisme

Com en el cas del pacifisme i de l'ecologisme, no es pot parlar d'un únic feminisme, sinó de molts feminismes. Els orígens contemporanis del moviment feminista cal buscar-los en el sufragisme anglosaxó de finals del XIX i començament del XX.

La primera obra clarament feminista és *La vindicació dels drets de les dones* de M. Wollstonecraft, encara que el seu discurs, actualment, pugui entendre's com a una reproducció dels estereotips masculins sobre la dona.

L'actual feminisme té el seu naixement en l'obra de Simone de Beauvoir, *El segon sexe*, en què posa de manifest la subordinació social de la dona, l'exclusió del poder i dels processos de presa de decisió col·lectius, i la seua dependència de l'home (pare, marit, patró...).

Sobre aquesta base naixen els moviments d'alliberament i afirmació feminista contemporanis. Amb dues variants bàsiques, no necessàriament contradictòries: Els moviments per la igualtat (la consecució dels mateixos drets, condicions de treball, poder, etc., que els homes) i els moviments per la diferència (afirmar la diferència de l'univers simbòlic, de valors, de formes de vida, etc.) de les dones respecte dels homes; qüestionant radicalment el patriarcat com a forma de domini i lluitant per «empoderar» les dones.

4. LES POLÍTIQUES D'IDENTITAT. Afirmació i empoderament grupal

Les lluites pels drets civils i la igualtat de les minories (ètniques, religioses, sexuals, lingüístiques, nacionals, etc.) es multipliquen també a partir dels anys 60 del segle passat, i donen lloc a processos llargs d'afirmació de nous subjectes polítics (afroamericans, indis, llatins, etc., als EUA i progressivament a la resta d'Amèrica); minories nacionals a Europa; moviments pel reconeixement i la defensa dels drets dels gais, lesbianes, transsexuals, persones amb minusvalideses físiques o psíquiques, minories lingüístiques dins dels estats, etc.; es desenvolupen noves formes de pensament (multiculturalisme, revisions de les concepcions del nacionalisme, liberalisme lingüístic afirmador del dret de les minories, etc.).

Problemes que no havien existit o que s'havien subordinat a la qüestió social emergeixen i donen lloc a un subjecte multidimensional i polièdric, escindit per molt diversos conflictes, i amb unes escissions que no sempre són coherents i harmòniques, més aviat, tot el contrari.

Ja no tenim consciència (cada vegada menys) de pertànyer a una classe social, ara som homes o dones, joves o vells, tenim una identitat ètnica o lingüística, un gènere sexual determinat, una opció religiosa diferent de la majoria, i tot això emmarca els nostres comportaments polítics i els escindeix i fa múltiples.

5. LA NOVA ESQUERRA VS. LA NOVA DRETA. L'avanç de l'individualisme postmaterialista

L'esquerra i la dreta que progressivament s'obrin pas després dels anys 70 (a Espanya, des de mitjans dels 80) del segle XX són essencialment postmaterialistes, postmodernes i, en bona mesura, deixen arrere la centralitat del conflicte social per a intentar fer front a la multiplicació d'aspectes, de subjectes polítics i de preocupacions d'alliberament, empoderament i reconeixement de noves dimensions dels problemes col·lectius.

En major o menor mesura, la nova esquerra centra la seua atenció en els nous moviments ecologistes, feministes, identitaris, antimilitaristes, etc., i, més enllà de l'èxit polític concret dels partits verds, ecosocialistes, panteres grises, neonacionalistes, etc., acaben impregnant i canviant la naturalesa dels partits de tradició socialdemòcrata i comunista, fins a convertir els primers en una mena de partits dels drets civils dels nous «ismes» i els segons en partits amb fortes influències neodemocràtiques i ecologistes.

La nova dreta, per contra, com vam veure en parlar de l'estat del benestar, exalta l'individualisme social, el neoconservadorisme i el neoliberalisme.

És resistent al reconeixement polític d'alguns drets civils i de noves identitats, generalment contrària o resistent a l'ecologisme holístic i al feminisme més igualitari, i posa el mercat i la iniciativa privada com a motor de la societat. Si bé, en la pràctica i en la majoria dels casos, amb la garantia de l'estat i dels recursos públics per a compensar els errors de la iniciativa privada.

La nova dreta és, a més, «revolucionària», vol prendre la iniciativa i canviar les coses. Deixa arrere el conservadorisme tradicionalista i d'ordre, contrari als canvis. Deixa arrere el cristianisme social. Deixa arrere el liberalisme polític i social, especialment el més progressista. I posa en lloc central el mercat, l'ortodòxia econòmica (el pensament únic: només hi ha una única solució) i el valor econòmic com a mesura real de totes les coses, incloses les persones.

Tema 28

El pensament polític en el llindar del segle XXI

1 El pensament polític en l'escenari internacional 2 La caiguda del socialisme real i la tesi de la fi de la història 3 conflicte de civilitzacions? 4 El pensament polític islàmic 5 Els fonamentalismes religiosos 6 Globalització, supranacionalitat i descentralització 7 Teoria política democràtica i debat ideològic: estat de la qüestió.

---

1. EL PENSAMENT POLÍTIC EN L'ESCENARI INTERNACIONAL

Amb la caiguda del mur de Berlín (1989), la confrontació «ideològica» en el món sembla haver desaparegut. Aparentment, els conflictes ja no són entre «models» enfrontats. Però els conflictes polítics no han desaparegut i el pensament polític que tracta de donar resposta, explicar i reflexionar sobre les noves realitat tampoc ho ha fet.

Quina mena de nous conflictes i problemes per al pensament polític hi ha? Governança de la globalització, conflictes entre les grans potències, poder i política, qualitat democràtica, control del poder, legitimitat i participació, el nou populisme, democràcies, semidictadures, dictadures, integritismes. Terrorismes, etc.

2. LA CAIGUDA DEL SOCIALISME REAL I LA TESI DE LA FI DE LA HISTÒRIA

La caiguda del socialisme real dugué un analista de segon o tercer nivell, Francis Fukuyama, a l'èxit en escriure un assaig en què afirmava que la caiguda del mur de Berlín significava el triomf definitiu de la democràcia liberal i la fi de la història, en el sentit que posava fi a un món dividit pel conflicte entre «models» socials i polítics enfrontats.

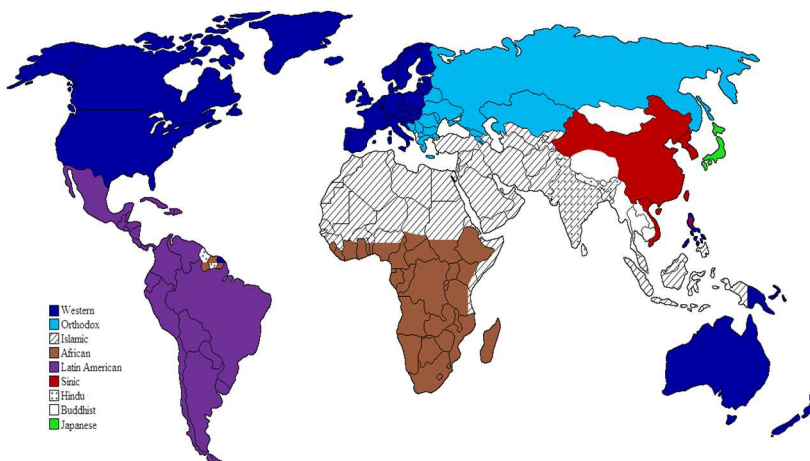
La tesi no té cap fonament «històric» ni empíric. La història, com a canvi social, s'acabarà amb la fi de la humanitat.

La idea que la democràcia liberal és la culminació de la història humana és «ahistòrica». La democràcia liberal amb estat del benestar fort pot ser el millor sistema que mai en la història ha construït la humanitat; però el futur no està escrit:

- 1) vindran nous «models» de democràcia i de dictadura, i
- 2) la idea de «progrés» és discutible (el futur no té per què ser millor).

3. CONFLICTE DE CIVILITZACIONS?

Huntington, per contra, teoritzà que la fi del mur de Berlín i el socialisme real posava fi als conflictes entre «models» polítics que s'enfrontaven al dilema llibertat vs. igualtat, i obrien una nova etapa d'enfrontament entre civilitzacions o àrees culturals: Occident, Amèrica Llatina, països ortodoxos, països de tradició budista (sud-est d'Àsia), àmbit sinític o d'influència confuciana, món hindú, Japó, món islàmic, àrea subsahariana i Israel.

Construcció amb aspectes interessants (les línies de divisió cultural existeixen), però amb tendències molt reduccionistes a veure realitats molt uniformes i necessàriament conflictives i, per a molts dels seus crítics, amb molta càrrega islamofòbica.

4. EL PENSAMENT POLÍTIC ISLÀMIC

El pensament islàmic no és uniforme.

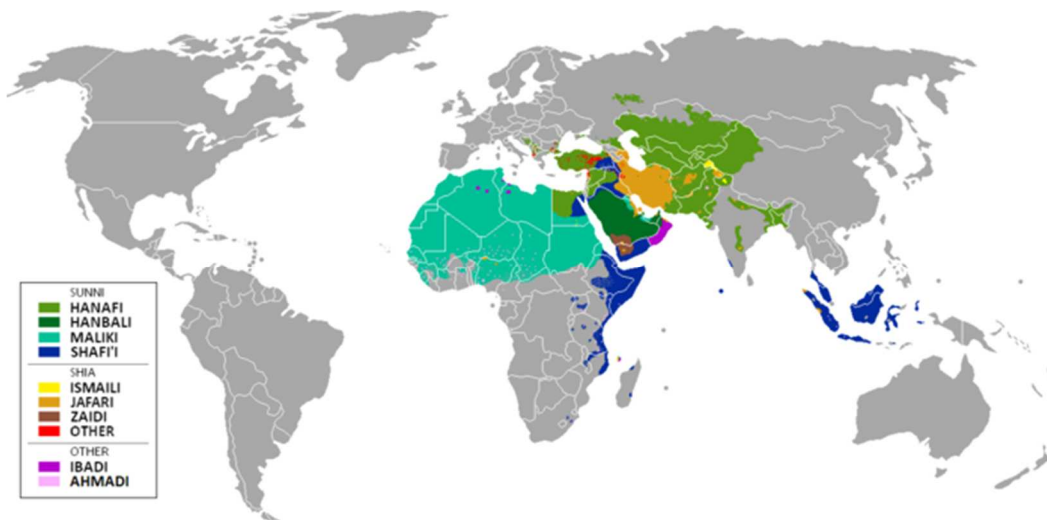
Islam sunnita: el majoritari, amb diverses escoles de dret i teològiques; entre aquestes últimes cal destacar, no per la seua importància numèrica, sinó per la seua influència econòmica i política actualment en el fonamentalisme islàmic sunnita, el wahhabisme i el salafisme.

Islam xiïta: el minoritari, també amb diverses escoles: imamisme, ismaïlisme, zaidisme, etc.

Islam kharigita: molt minoritari, també amb diverses branques.

Sufisme: corrent místic, molt codificat a hores d'ara.

Grups heterodoxos: drusos, mahdavisme, etc.

L'Islam s'autoconsidera la màxima expressió de les religions monoteïstes. Una religió revelada (amb un llibre sagrat: l'Alcorà). La relació sempre és entre creient i Déu, i, llevat de minories, l'islam no té litúrgia ni sacerdots. Creença en un Déu únic, en els àngels i profetes de Déu, en el destí diví, el dia del juí final i el llibre sagrat. Pilars de la fe: afirmar que Déu és l'únic déu i Muhammad el seu profeta, pregària ritual 5 voltes al dia, almoïna a la comunitat, dejuni diürn en el ramadà i pelegrinatge.

Problemes dels països de majoria musulmana: la difícil modernització i distinció entre poder polític (estat) i religió. Durant el segle XIX, la majoria de països musulmans són colonitzats per potències estrangeres «liberals» i, després de la revolució russa, sentiran la influència «comunista». Aquest xoc polític i cultural, duu els intel·lectuals musulmans a preguntar-se per la causa de la decadència del seu món, i hi donen quatre respostes:

- a) El problema del món islàmic no és la religió, és no haver estat capaços d'incorporar la «modernitat» (trencament amb la interpretació tradicional i religiosa del món), el progrés i els principis liberals. L'islam i Occident són la solució, l'islam és religió.
- b) Hi ha també un islam liberal que pren preceptes religiosos (*ijtihad* o esforç personal per a entendre les escriptures) com a principi per a autoafirmar-se i estendre els principis liberals (pluralisme, individualisme, igualtat, etc.) entre la comunitat musulmana. Barrejat amb

l'anterior, el matís que el diferencia és el valor de l'islam i la consideració que el mateix islam pot ser interpretat de manera més oberta i liberal.

- c) El problema és haver-se apartat de la tradició. Cal tornar a l'islam i els seus valors, ignorant el comunisme i el liberalisme. Islamisme tradicionalista: l'islam tradicional és la solució, islam és religió i estat.
- d) El problema és la influència occidental. Occident és l'enemic del món islàmic. Fonamentalisme islàmic; l'islamisme és la solució; el veritable musulmà creu que Al·là el protegeix, els islamites creuen que ells protegeixen Al·là.

En els anys 60, després de la descolonització, molts dels moviments polítics del món islàmic eren «anticolonials», «nacionalistes» o «pannacionalistes» i «modernitzadors». Sovint amb l'exemple present de la Jove Turquia laica i occidentalitzada que naix amb la «revolució dels joves turcs» després de la IGM.

Però des de la «imprevista» revolució khomeinista a Iran de 1979, l'islamisme polític no han deixat de desenvolupar-se diferents moviments.

5. ELS FONAMENTALISMES RELIGIOSOS

Integritats religioses: la societat moderna analitzada per ortodòxies reduccionistes i visions totalitàries i excloents de la pròpia religió (contra les persones d'altres religions).

No hi ha fonamentalisme religiós (imposició rigorosa i totalitària dels preceptes d'una religió en una societat) en totes les religions ni de bon tros. No existeixen en el món budista, tampoc en l'animista ni en el confucianista o taoista. Són relativament escassos en la major part de les tradicions hinduistes (on tenen un caràcter més antimusulmà que fonamentalista). On més força tenen, en termes generals, és en les religions del llibre o religions d'origen semític (judaisme, cristianisme i islamisme). En aquest moment, el fonamentalisme més militant i actiu és l'islamista.

El fonamentalisme comporta una ideologia i una visió política i religiosa tancada, regida per una norma rígida, que configura una ideologia que regula tota vida quotidiana i veu les comunitats que no comparteixen aquestes visions del món com un perill o una amenaça. La norma religiosa ha d'estar sempre per damunt de qualsevol norma humana, i això els duu a atacar la laïcitat, el racionalisme, el pluralisme ideològic i religiós, la igualtat de la dona, el coneixement científic i la no submissió de l'individu a la comunitat.

6. GLOBALITZACIÓ, SUPRANACIONALITAT I DESCENTRALITZACIÓ

La globalització és un fet associat al desenvolupament humà i la pau. Des que hi ha l'espècie humana hem seguit una lògica globalitzadora o de colonització de tots els espais de la Terra.

Des que hi ha ciutats i, per tant, concentració de recursos de manera desigual i rutes comercials, les dinàmiques de globalització econòmica han anat a més i cada vegada de manera més accelerada. Només les guerres frenen aquests processos.

La qüestió actual és que la fase actual de la globalització està produint tres fenòmens contradictoris:

La reducció de la pobresa en el món.

L'acceleració de la decadència del món tradicional (agrari i artesanal) i la concentració de la població en ciutats.

L'increment creixent de les desigualtats entre països i dins dels països.

Paral·lelament, al món es desenvolupen sistemes que tracten d'establir mecanismes de governança mundial o de zones econòmiques.

L'estat nació tradicional perdria poder per a actuar i sobirania enfront dels poders econòmics, els poders polítics supranacionals, i alhora és vist com una realitat molt allunyada de les realitats concretes i immediates, cosa que generaria processos de descentralització.

S'argumenta que l'estat nació és massa petit per a determinades coses i massa gran per a altres.

7. TEORIA POLÍTICA DEMOCRÀTICA I DEBAT IDEOLÒGIC

Actualment, els debats de la teoria política democràtica giren al voltant de les realitats següents:

- Globalització
- Sostenibilitat
- Desigualtat i pobresa
- Multiculturalisme
- Poder mitjans de comunicació
- Poder financer (i poder FIRE: *Finance, Insurance, and Real Estate sectors*)
- Corrupció
- Partits polítics
- Separació de poders
- Democràcia representativa, democràcia delegativa, democràcia deliberativa, democràcia emocional (i sovint inquisitorial), democràcia d'audiència...
- Límits de l'acció pública, de la privada, l'emergència del procomú, etc.
- Transparència i responsabilitat

Els debats sobre noves realitats que afecten la democràcia: models de participació, models federalistes o de descentralització: la gestió de proximitat.

- Democràcia electrònica (analògic vs. digital)
- Govern obert
- Governança multinivell
- Democràcia en els partits polítics

- Democràcia i sistemes electorals
- Democràcia paritària
- Democràcia multinacional
- Etc.